ستیفان بروشفیلد
پول ئا. لیڤین

هولوکۆست

ئاگاداری نەوەکانتانی پێ بکەنەوە

وەرگێرانی
لە عەرەبییەوە
شێرزاد هەینی

هۆلۆکۆست

ئاگاداری نەوەکانتانی پێ بکەنەوە

کتێبەکە لە سەر قڕکردن
لە ساڵانی 1933ـ 1945 لە ئەوروپادا.

ستیڤان بروشفیلد
پول ئا. لیڤین

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە
شێرزاد هەینی

چاپی 2007
هەولێر

لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریی و ئەدەبی نما

زنجیرەی(69)

سەرپەرشتیکردنی پرۆژەی چاپی کتێب

ئیسماعیل کوردە، ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل

ناوی کتێب: ئاگاداری نەوەکانتانی پێ بکەنەوە

نوسینی:

ستیڤان بروشفیلد

پۆل ئا. لیڤین

و: شێرزاد هەینی

نەخشەسازی: نما

بەرگ: ئارام

تیراژ: 500 دانە

چاپ: چاپخانەی تیشک

کوردستان/ هەولێر 2007

وتەیەکی کورت :

ئەم کتێبە بە ناوی ئاگاداری ئەوەکانتانی پێ بکەنەوە.

لە لایەن حکومەتی سویدی و لە سەر داوای پەرلەمانی سوید بە چەند زمان بلاو کرایەوە. ئەم کتێبە تیراژی سویدیەکەی ئەوەندە زۆر بوو، لە هەر پۆلێك، لە هەر دەزگایەك، لە کتێبخانەکان لە شوێنە گشتیەکان، ژمارەی زۆر دانراوە و بە پۆست و بە خۆرایش بۆ هەر کەسێك داوای کردبایە بۆیان رەوانە دەکرد.

ئەم کتێبە بە وێنەی جەرگبڕەوە کارەساتی سوتاندن و قڕکردنی جولەکەیە لە ئەوروپایە بە دەست نازییەکان بلاوکراوەتەوە.

وێنە و شێوەی کوشتنەکان، راگوێزان و زەوتکردنی سامان و ژانەکان لە ژان و ئەنفال و سوتماکی خاکی کوردستان دەچێت، کە بە دەست بەعسیەکان و داگیرکەرانی کوردستان بەردەوام پەیرەوییان کرد.

شێرزاد هەینی

هەولێر 2005/5/16

له كاتى گفتوگۆى سەرۆك حيزبەكان لە يونيو 1 حوزيرانى 1997. سەرۆكى حكومەت يوران پيرشون پێشنيارى كرد بۆ ئەنجامدانى هەڵمەتێكى راگەياندنى بەر بڵاو لە سەر ڤرِكردن بە ناوى" بەسەرهاتە زيندووەكان levande historia".

نيازەكە ئەوە بوو ڤرِكردنەكەى ماوەى شەرِى جيهانى دووەم بكرێتە خاڵى دەرباز بوون بۆ باسكردنى بابەتى هاوكارى مرۆڤايەتى و ديموكراسى و يەكسانى.

دەست پێشخەرى ((بە سەرهاتە زيندووەكان)) چەندين چالاكى سياسىيە، زانيارىيە بۆ دايك و باوك و بۆ سەرجەم كۆمەڵانى خەڵكە. بەشدار بوونى تايبەتكراوە بۆ خوێندنگاكان و جەخت لە سەر زانكۆكان و توژينەوەكان بكرێت.

ئەم كتێبە يەكێكە لە چالاكيەكانى ((بە سەرهاتە زيندووەكان)) كەوا بە تايبەتى ئاراستەى گەورەكان كراوە.

پێشەکی:

حکومەت داوای لێکردین ئەم کتێبە دەربکەین تا ببێتە بەشێك لە دەست پێشخەریەك بۆ ((بەسەرهاتە زیندووەکان)). دانانی کتێبێك لە سەر بابەتێکی گران و هەم لایەن وەك قڕکردن بە ماوەیەکی کورت کارێکی ئاسان نیە.
لە بەر براوابوونمان بە گرنگی نیشاندان و پێشکەشکردنی بابەتی قڕکردن بە شێوەیەکی دروست ئەم کارەمان وەرگرت. زانیاری لە سەر قڕکردن شتێك نیە بتوانرێت بە شێوەی پڕوپاگەندە یان وەك نەریتەکانی پیشەیی چارەسەر بکرێت. هەڵسەنگاندنیش دەگەڕێتەوە لای خەڵکانی‌تر کەوا بڕیار لە سەر سەرکەوتنی کارەکانمان بدەن. کۆششمان کرد بۆ ناوێتەکردنی بابەتە زانیاریەکان بە دەنگی کەسەکان.

ناچار بووین چەندین بریاری قورس بدەین، کارێکی بەژانە کەوا لە ناو چەندین دەنگ و سیما بژارێ بکەین و لێیان ورد بینەوە. خەڵك زۆر لە سەر قڕکردن دەزانن، بابەتەکە لە مێژە بە تێری باس کراوە. ڕێگا بۆ نوشفیتز پڕۆپاگەندی رقایەتی دەگۆڕێت بۆ مەسەلەی پۆلکردنی ئادەمیزاد و جیاکردنەوەو دوورخستنەوەیان و لە کۆتاییشدا بۆ لە ناو بردنی جەستەیان لەو نۆردوگایانەی بۆ ئەم مەبەستە دروستکراون. ئەستەمە بتوانرێت ئەو زیانانە دەست نیشان بکرێت کەوا لە ئەنجامی بۆ چوونی نازییەکان بۆ دامەزراندنی ئەڵمانیای گەورەی خاوەن ((رەگەزی بێگەرد)) ، بەڵام قەوارەکە روونە. قوربانیەکانی قڕکردنە بە بەرنامەکە گەیشتە 6 ـ 5 ملیون جولەکە و نزیکەی نیو ملیون قەرەج و ژمارەی سەد هەزار کەس و هەروەها شاهیدی پەواو چەند ملیون مەدەنی پۆلۆنی و گیراوی شەڕی سۆفیەت. بەڵام ئەو ژمارانە چی دەگەیەنێ؟ لە بەر ئەوەی ژمارەی دەرەی زۆرە بۆیە مانایان نامێنێ، دواییش ئاسان نیە مانایە راستەقینەکەی لە بیر بکرێت. بۆیە پێویستە مرۆڤ کۆششی ئەوە بکات کەوا لە پشت هەر دەرەیەك ناوێك ، دامەزراوەیەك، کەسێك دڵسۆزی هەبێ، دوارۆژی بە فیڕۆ چوو، منداڵ ، دایك و باوك و خزم. بۆیە ئێمە لە لایەری داهاتوودا دەست بە باسکردنی

منداڵەکانی ((بولنهوزردام)) دەکەین، چیرۆکێکە کۆتاییەکەی خەمناکییە. بەداخەوە سیمای قڕکردن وایە، نازییەکان لە شەڕەکەدا یەك ملیون و نیو منداڵی جولەکەیان کوشت، لە نۆ منداڵی جولەکە لە ئەوروپا نۆیان گیانیان لە دەست دا. پرسیارەکەش ئەوەیە چۆن کرا؟هیوامان وایە ئەم کتێبە هاوکاری بێ بۆ ڕووناك کردنی لایەنی قڕکردن لە سوید، هەروەها ببێتە خاڵی دەرچوون بۆ گفتوگۆ لە سەر ڕەوشت و دیموکراسی و نەریتەکان و بنەماکانی مرۆڤایەتی لە نێوان باوك و منداڵەکانیان، نەك هەر بۆ ئەو سەردەمە و بەس بەڵکو بۆ دوارۆژیش. بەڵام کتێبەکە هەر ئەوەندە ببێتە سەرەتایەك بۆ ئەوانەی بایەخی پێدەدەن. ئەو زانیاریانەی کە تێدایە بەشێکی کەمە لە ساڵە ترسناکەکانی شەڕی جیهانی دووەم. ئێمە تەنیا ڕووەکەی دەبزوێنین و بەس ، بۆیە داواکارین هەموو خوێنەران خۆیان کۆشش بکەن و خۆیان بۆی بگەڕێن.

لە کۆتاییدا ئەوە بە هەل دەزانین سوپاس پێشکەش بەو هەموو کەسانە بکەین کە یارمەتیان داین بۆ دانانی ئەم کتێبە لە ماوەی دەرچوونی بە ماوەیەکی کورت. چونکە بێ یارمەتی ئەوان نەدەکرا، ئەرکی زۆرتر لە پێویستیان کێشا بۆ تەواو کردنی Bokfôrlaget nature och kultur ئەم پرۆژەیە ، ئەوانیش ، لینا ئالبین دەزگای پەخشی. ئەنا ـ کارین یوهانسون(بەرپرسی پرۆژەکە و کارکەر لە بەشی ڕاگەیاندن لە بارەگای حکومەت لە روزنباد)، سانا یوهانسون (وێنەکان). یاکوب ڤیجیلیون(نەخشە و نیگارەکان). ئەلسا ڤولفارت ((نەخشەسازی بەرگەکە)) ، ماریتا زونابند و ئیڤانوکربیری ((وەرگێران). سوپاسی یارمەتی ئەنیتا کارب و میالوڤنجارت دەکەم، کە لە زۆر بواردا یارمەتیان داوین و بەبێ ئەو یارمەتیانە ئەم کتێبە تەواو نەدەبوو.

ستۆکۆلم لەینایەد / کانونی دووەمی1998

ستیفان بروشفیلد و پول. ئا. لیڤین.

*مەبەست لە وشەی قڕکردن لەم دەقەدا قڕکردنی بە کۆمەڵی جولەکەیە لە ماوەی شەڕی جیهانی دووەمدا بە دەستی نازییەکان لە ئەلمانیا لە سەردەمی هتلردا.

منالآن ئازەلی تاقیکردنەوەی تاقیگەکانن :

لە نیسانی 1945 دا هێزەکانی هاوپەیمانان هێرشیان گەیشتە ناو خاکی ئەلمانی نازیی، بەلام ئەلمانیا تا 8 ی / مایو/ ئەیاری هەمان ساڵ دەستی نەدا. سەرەڕای ئەوەش شارەزاکانی رووداني تاوانەکان ئەوەی لە دەستیان هات بەلگەنامەکانیان فەوتاند و راستییەکانیان سەروژێر کرد.

لە کاتژمێری 8ی ئێوارەی رۆژی 20ی ئەبریل/ نیسان کەوا هەمان رۆژ بوو کە دوا یادی لە دایکبوونی هتلر کرا. ئوردوگای گرتنی نیونگام Neuengamne هەلکەوتوو لە دەرەوەی شاری هامبۆرگ گیراوە ئەسکەندنافیەکان بە پاسی سپی چۆلکرا. لە ئوردوگاکەدا 20 منالی جولەکەی تەمەن 12. 5 ساڵ هەبوون، دەیان کیژ و دەیان کوڕ بوون، لەوانە چواریان خوشك و برا بوون . ئەوان بۆ رزگار بوون نەبوون. ئەوانە بۆ نموونەی تاقیکردنەوە هەلگیرا بوون. چەند مانگ بوو دکتۆری SS کورت هایسمایر ئەنجامی دەدا. چەندین نەشتەرگەرییان بۆ منالآن کرد بوو بۆ دەرهێنانی گرێ لمفاوییان لە جەستە یان و دەرزی وەرەم ((سیل))ی زیندوویان لە پشتیان دەد. بکتریا ئەم نەخۆشیەیان راستەوخۆ بە بۆرییەك لە سییەکانیان دەکردن. هایسمایر لە لێپرسینەوەی ساڵی 1964 دا لە گەلی ئەنجام درابوو وتبوی ((من هیچ جیاوازی مەبدەئیم لە نێوان جولەکە و ئاژەلەکانی تاقیکردنەوەدا هەست پێنەکردووە)).

پاش چەند سەعاتێك منالەکان و چوار گیراوە گەورەکەی کە چاوی لێیان دەبوو گواسترانەوە بینایەی خوێندنگایەکی گەورە لە هامبۆرگ پێش نیوەی شەو گەیشتن. چوار گەورەکە دوو دکتۆری فرنساوی ((گابریل فلورنس و رینیە کونیویلە و دووانەکەی تریش هۆلەندی بوون ئەوانیش دیرك دیوتیکو و ئەنتۆن هولزل)) بوون. خوێندنگاکەی ئەو دەستەیەی بۆ رەوانە کرا ناوی بولینهاوزر بوو و چەند مانگێك بوو کرابووە پاشکۆیەکی گرتوخانەکە و بۆ کۆکردنەوەی ئەو ئەسکندنافیانە بوو کە نیازیان بوو ئازادیان بکەن.

دەستەکە راپێچی ژێر زەمینەکە کران، لە ژووری سوتانی سوتەمەنیدا بۆ گەرمکردنەوە گەورەکانیان بە بۆرییەك بە بنمیچەکەیان هەلواسین ، دوایش

منداڵەکان هەندێکیان دەرزی مۆرفینیان لێ درابوو یەکێکیان شەڕبوو ناوی جورجیس ئەندریە کوهن بوو. بە پێی ئاخاوتنی دکتۆری ئەس ئەس ئەلفرد ترزبنسکی یەکەم جار جۆرجیس بە خەوتووی لە سێدارە درا. ئەو بە دیوار هەڵواسرا وەك ئەوانیتر نەبوو کە بە بۆرییەکە هەڵواسران، عەریفی تایبەتی ئەس ئەس یوهان فرام بە هەموو هێزیکەوە توندی دەکردن.

منداڵەکان دوو دوو وەك تابلۆ هەڵدەواسران، ئەوانی لە لێپرسینەوەکەی ساڵی 1946 دا دوانیان دا بوو وتبویان هیچ لە منداڵەکان فرمێسکیان لە چاوان نەهاتە خوارێ. بە مردنی منداڵەکان پێکی شادی هەڵدرا و جگەرە بە سەر پیاوانی ئەس ئەس دابەشکرا و دوای ئەوان نۆرەی بیست گیراوی سۆڤیەتی هات، ناویان نەزانرا. بەڵام ناوی منداڵەکان وا بوو((مانیا ئەلتمان 5 ساڵە.لیلکابیرنباوم 12 ساڵ و سرکیس گولدینگر 11 ساڵ. ریڤیکاهیرزبرگ 7ساڵ. ئەلکسندر هورنمان 8 ساڵ. ئەدوارد هورنمان 12 ساڵ. لیاکلیجرمابن 8 ساڵ. جورجیس ئەندریە کوهن 12 ساڵ. بلومل مکلر 11 ساڵ. جاکلین مورجنستیرن 12 ساڵ. ئەدوارد رایشنباوم 15 ساڵ. سیرجیودی سیمون 7 ساڵ. ماریك ستاینباوم15 ساڵ. هڤاسرمان 8 ساڵ. ئەلیناور ڤیتونسکا 5 ساڵ. رومان ڤیتونسکی 7 ساڵ. رومان زیلر 12 ساڵ. روشلا زیلبرباری 9 ساڵ.

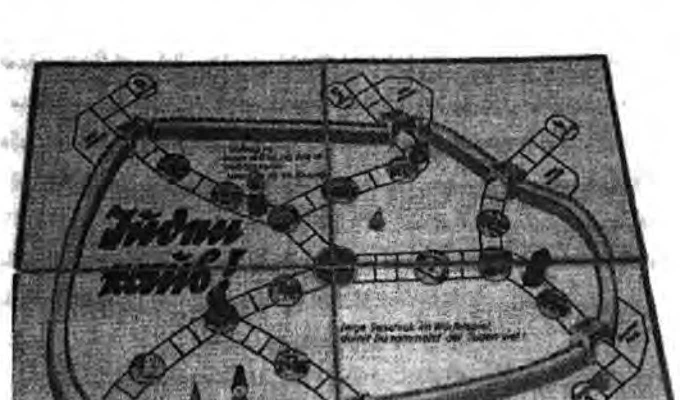
بۆ رۆژی دوایی تەرمەکانیان بۆ نوینگلم راماڵران بۆ سوتاندن. ئێستا خوێندنگاکە ناوی یانوس کورزاك شولەیە و لە حەوشەی خوێندنگاکە گوڵی بچوك راگیراون بۆ بیرەوەری منداڵەکان.

لە 17/ ئوگست/ ئابدا باوکی منداڵ جورجیس ئەندریە و خێزانەکەی لە شاری پاریس بۆ ئوشڤیتز دووز خرابۆوە، ئەوەش کاروانی ژمارە (27)ەمینی جولەکەی فرنساوی بوو کە دوور خرابوونەوە و یەکێکە لە دوا کاروانی دوور خراوەی جولەکەی فرنساوی بوو. بە گەیشتنی جورجیس ئەندریە بۆ ئوشڤیتز بۆ تاقیگەی تەندروستی هەڵبژێردراو لە کۆتاییەکانی نوڤمبر/ تشرینی دووەم گواسترایەوە نوردوگای نوینگام.

پێشەکی:

ناتوانرێت مێژووی نازییەکانی ئەڵمانیا لە نازییەکانی جیهان جیا بکرێتەوە، فڕکردن لە بیرەکانی ئایدلۆژی رەگەزپەرستی ئودۆلف هتلر سەرچاوەی گرتووە کە لە کتێبەکەی ((خەبتم Mein Kampf)) روونە. نە هتلر و نە حیزبە نازییەکەی بۆیان نەدەکرا نکۆڵی لەوە بکەن کە دژایەتی کۆمەڵگای دیموکراسی و بەهاکانین. لە لای ئەوان ((رەگەز)) لە پێش هەموو شتێك بووە.

هیچ بەهایەکیان بۆ مرۆڤ بێجگە لەوەی کە مرۆڤ دار دەستی بێ بۆ ئامێری دەوڵەتی رەگەزپەرستیان بێ دادەنا. بە وەرگرتنی دەسەڵات لە 30/ینایر/کانوونی دووەم 1933 لە لایەن نازییەکان یەکسەر ئەم ئایدلۆژیانەیان پەیرەو کرد.

پێشینەکانی هزری ڕەگەزپەرستی

هزری ڕەگەزپەرستی لە ئەوروپادا لە مێژە ڕەگی داکوتاوە و گەشەی کردووە، ڕووناکبیران و فەیلەسوفەکانی سەدەی حەڤدەیەم پێشبینی جۆرەها ڕەگەزی مرۆڤیان کرد بوو. لە ساڵی 1854دا دبلوماسی فرنساوی ئەرتور دوجوبینو کتێبێکی بە کاریگەری زۆری لە ژێر ناوی ((نایەکسانی لە نێوان ڕەگەزکانی مرۆڤدا)) بلاو کردەوە و پێشبینی ئەوەی کردبوو کەوا ڕەگەز ((ئاری)) خۆی بە زلتر و شکۆلتر ڕەگەز دەزانی، هەروەها هەرە شەشی لە ((ناوێتە بوونی ڕەگەزی)) لە گەڵ ((بێجگە لە ئاری)) لەوانەی بە هەمان پلە گەشەیان نەکردووە دەکرد. ئەم بۆچوونەش لە لایەن توندرەوە ئوروپاییەکان و ئیمپریالیزمەکان کاریگەری زۆری هەبوو. لە بەر ڕۆشنایی بیردۆزی گەشەسەندنی سروشتی تشارلس داروین کە دەڵێیت ((ئەو کەسەی زۆرتر خۆی بگونجێنێ ئەو دەمێنێ)) پاشان پیاوانی هزر و ڕۆشنفکران ئیشیان بۆ چەسپاندنی ئەم هزرە لە کۆمەڵگا کرد. بیردۆزەکەی داروینی کۆمەڵایەتی کەوا ناسرابوو چەندین بۆچوونی دەگرتەوە کە پوختەکەی وایە بۆ ((بە هێزەکان)) ڕەوایە بڕیار لە سەر ((لاوازەکان)) بدەن. ڕووناکبیری ئەڵمانی - ئینگلیزی هـ.س.شامبرلین H.S.Chamberlain لە ساڵی 1899دا بیرۆکەی ئەوەی کەوا ((ڕەگەزی ئاری)) کەوا میتال جرمانس سەردەستەیەتی دەتوانێ ئایینی کریستیانو شارستانی ئەوروپی لە ترسی دوژمنی جولەکە ڕزگار بکات.

بەرهەڵەست کردنی سامیەت و بایولوژی ڕەگەزی

جولەکە لە چاخەکانی ناوەڕاستەوە لە ئەوروپا ژیاون، لە سەرەتاکانی سەدەکانی ناوەڕاستەوە کەنیسە جولەکەیان بەوە تاوانبار کرد کەوا ئەوان یەسوعیان کوشتوە و بەوەش تاوانبار کران کەوا یەسوع بە مەسیح نازانن. ئەم بۆچوونە ڕەوشی جولەکەی بەرەو خراپی برد و لە چەند سەدەی ڕابردوودا هێرشی توند و کۆمەڵکوژییان دەرحەق کراوە. بە هەڵکردنی باهۆزی دیموکراسیەتی شۆڕشی

1789

فرنسا لە ساڵی 1798 رەوشەکەیان کەمێ هێور بۆوە و دەروازەی چاکبوونی رەوشی جولەکە کرایەوە و وای لێهات بەدانی ئازادی جولەکە ناو ببرێت لە چەرخی نۆزدەهەم توانیان وەك مرۆڤ ئاسایی بەشداری کۆمەڵ بکەن. لە کۆتاییەکانی چەرخی نۆزدەهەم شێوەی نوێی دژایەتیکردنی جولەکە سەری هەڵدا ((دژایەتیکردنی سامیەت)) کاردانەوەی لە سەر دەرکردنی ئازادییەکان هەبوو. دژایەتیکردنی سامیەت بووە چەکێکی سیاسی، لە رۆژانی قەیرانە روحیەکان و ئابوورییەکان و سیاسییەکاندا پەنجەی تاوانیان ئاراستە دەکرا کەوا جولەکە کاریگەری زۆریان لە سەر کۆمەڵگە هەیە و جولەکەش بەوە تاوانبار دەکران کەوا پیلانیان هەیە بۆ وەرگرتنی دەستەڵاتی هەموو جیهان.

لەو ماوەیەدا زانستی هاوچەرخ مۆرکی بیرۆکەکانی دارویني کۆمەڵایەتی پێوە نووسا و سیمای ناسراو بە ئەیوجینك وەرگرت ((هەموو پێویستیەکانی بکرێت تا کەماسی زگماکیبوون لە ناوك ـ ئاوڵەمە ـ نەبێت)) هەروەها باس لە پارێزگاری رەگەزی بێگەرد کرا. خاوەنی ئەم جۆرە بیردۆزانە دەیان ووت کۆمەڵگە لە لایەن ناوکی بوونی بێکەڵك ((لاوازی هەرەشەی لێدەکات و دەیان ووت دەکرێ پاراستن و چاککردنی جۆری ((تەندروستی)) کۆمەڵ بکرێت بە قەدەغەکردنی ئەو ناوکانە لە زۆر بوون و بڵاو بوونەوە. بۆچوونەکانی ئەم بزاڤە لە چەرخی بیستەم لە ئەوروپا و ولایەتەیەکگرتووەکان بە نەزۆککردنی ژمارەیەکی زۆری ژنان جێبەجی کرا.

لە ساڵانی شەڕی یەکەمی جیهاندا 1914-1918دا روون بۆوە کەوا کۆمەڵگای پیشەسازی دەتوانێ کۆمەڵکوژی بکات و زۆر لە شەرکەرە دێرینەکانی حیزبی نازی و بینەرانی کارەساتەکە و شکان و نسکۆی ئەڵمانیا جولەکەیان پێی تاوانبار دەکرد، ویستو هاندەر بوو بۆ تۆڵەسەندن، نازییەکان وتیان پێویستە ئەڵمانیا رزگار بکەین و لە سەر نوێ لە دایك بێتەوە ئەوەش بە پەیرەوکردنی سیاسەتی زانستی بایولوجی رەگەزی و بە پارێزگاری ناوکی بوونی بێگەرد و دژ بە سامیەت، ئامانجی ((رەگەزی بێگەرد))و کۆمەڵگای هاوشان کە جیاوازییەکانی ((سروشت لە نێوان مرۆڤدا جێگای رێز و ستایش بێ)).

یاساکانی نورنیبرگ پڕ بە پێستی بیردۆزەکان بوو، ئەو یاسایە جولەکەی گرتەوە و دوایش قەرەج. تەنیا بۆ ((هاولاتی خاوەن خوێن ئەلمانی یان ئەوانەی پەیوەندییان پێوە هەیە)) ڕەوایە مافی تەواوی هاولاتی پیادە بکەن، دوایی زانایانی یاسا و پارێزەران ئەوەشیان خستە پالی کە دەلێ ((لە دژی هەموو یاساکان کە دەلێ هەموو مرۆڤ یەکسانن ...... سوشیالیستی نەتەوەیی ڕێنمایی توندی پێویستی لە مەڕ جیاوازییەکانی بنچینەیی مرۆڤدا دانا ....)).

ئەوەی هۆکاری بنچینەیی ئایدلۆژی و دەروونی و تەکنەلۆژیی بۆ قڕکردنی دارشت و لە نێوان سالانی 1933- 1945 دا بە پێی ئایدلۆژی هتلر و نازیەت پرۆسەکانی کوشتن و قڕکردنی بە کۆمەڵ دژ بە جولەکە و قەرەج جێبەجێ کرا. لەوە زۆرتر جێگای بڕوا کردن نیە بۆ دەست بە سەر گرتنی ڕەگەزیەکی تر. ئەو مرۆڤەی کە بە روونی هەست دەکات کەوا ڕەچەڵەکی دەگەرێتەوە سەر ڕەگەزیەکی بێگەرد و هەرگیز ئەم هۆشە گوم ناکات. ڕەگەز کەس بەرز دەکاتەوە بۆ روونکردنەوەی خود لە راستیدا. هێزێکی زۆری پێدەبەخشێ و دەتوانم بلێم لە سەرووی سروشتەوەیە. ئەوەی کە لە کەسێتری جیا دەکاتەوە کە لە ڕەسەندا ئەویش لەم تێکەڵە مرۆییەدا بووە کە کەسانی تری هەموو گۆشەیەکی ئەم ناوەدانیەی هاتیتە ناوی.

هەس.شامبیرلین. زانای ڕەگەزکانی ئەورووپی.

مەسەلەی جولەکە مەسەلەیەکی ئابووری نیە و بەس، بەلکو مەسەلەی ڕەگەز و کێشەی شارستانیشە. جولەکایەتی کارەساتی میللەتانی ئەورووپایە.

بار ئیمانوئیل لیتاندر.بازرگان و پەرلەمانتاری سویدی 1912

ئەو گەمەیە ! Juden raus)) جولەکە بۆ دەرەوە کەوا کارگەی ئەلمانی لە سییەکان پێشکەشی گەورە و گچکەکانیان وەك ((یاریەکی خۆش)) یان کردبوو. کلاوی بوکەشوشەکان یارییەکە وەك ئەو کلاوانە بوو کە جولەکە لە سەدەکانی ناوەراستدا ناچار کرا بوون لە سەریان بکەن، دەتوانی ئەم کاریکارەگەز دژ بە سامیەت لە سەر کلاوەکە ببینیت. هەروەها ئەم نوسینەش لە سەر تابلۆکە بەدی

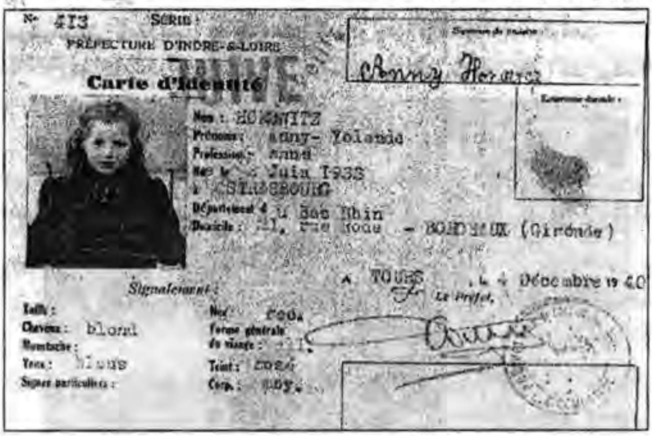
دەگرێت ((ئەگەر سەرکەوتیت بۆ دەرکردنی شەش جولەکە ئەوا سەرکەوتنێکی روونت بە دەست هێناوە)).

. ئەو گەنجانە فێر ئەبن بێجگە لەوەی وەك ئەڵمانیەك بیر بکاتەوەو بجولێتەوە، ئەو کیژ و کوڕانەی لە تەمەنی دە ساڵیدا لە ڕێکخراوەکەمان دەبنە ئەندام مەزەندە وایە گەوا یەکەم جارە هەوای پاك هەڵدەمژن. پاش چوار ساڵ لە پێشرەویی دێنە ناو ((هێزەکانی هتلر)) و لەوێش چوار ساڵیان دەهێڵینەوە (....) لە درێژایی ژیانیاندا سەربەست نابن.

وتاری ئودولف هتلر لە

1938/2/2

کورێك لە هێزەکانی هتلر کیژۆڵەیەك لە کۆلۆنێکی ئەڵمانی لە پۆلونیا. ئەم کۆلونیە دروستکراوە بە مەبەستی گەشەی ((بواری ژیان)) ی ئەڵمانی لە خۆرهەڵات. دانیشتووانە ڕاستەقینەکان دوورخرانەوەو خێزانە ئەڵمانیەکان دەستیان بە سەر کێلگەکانیان داگرت.

N° 413 SERIE
PREFECTURE D'INDRE-&-LOIRE
Carte d'Identité
Anny Horowitz
Nom : HOROWITZ
Prénoms : Anny-Yolande
Né le Juin 1933
à STRASBOURG
Département du Bas Rhin
Domicile : 21, rue - BORDEAUX (Gironde)
A TOURS le 4 Décembre 19 40
Le Préfet,
Signalement :
Taille :
Cheveux : blond
Yeux : bleus
Nez :
Teint :
Signes particuliers :

پسولەی ناسینی ئانی هوروڤیتز

پاش داگیر کردنی فرەنسا لە ساڵی 1940 لە لایەن ئەڵمانیەوە سەر زەمیری هەموو جولەکەکانیان کرد و ئەوەش یەکەم هەنگاو بوو بەرەو قڕکردن.

نانی هوروفیتز له دایکبووی ستراسبۆرگه 1933. جولەکە ((بێگانەی ژێر چاودێری)) ئەوە بوو کە لە سەر پسولەی ناسنامەکەی نوسرابوو، گیراو یەکەم کەس بووە ڕەوانەی ئەو ئوردوگای نزیك تورز کراوەو دواییش بۆ ئوردوگای درانسی کە یەکێکە لە ناوچەکانی دەورو پشتی پاریس و لەوێشەوە لە 11/ سیپتمبەر/ ئەیلول/1942 لە کاروانی 31 لە فرنساوە بۆ ئوشفیتز دوور خرایەوە. فریدای دایك و خوشکی باولیت تەمەن 7 ساڵانی لە گەڵ چووە، ئەم گەشتە هەزار کەس پیاو و ژن و منداڵ بوو. بە گەیشتنیان 600 کەسیان ناونوسکردن لەوانە هەموو منداڵەکان بۆ ژوورەکانی گاز. نانی و باولیت دوو کەسی نزیکەی یەك ملیون و نیو منداڵە، جولەکە بوون لە ماوەی فڕکردندا کوژران. ڕێژەی ڕزگار بوونی منداڵان یەك لە دە منداڵ بوو، بواری ڕزگار بوونی منداڵە جولەکەکان لە هەندێ شوێندا هەر نەبوو وەك لە پۆلونیا و وڵاتانی بەلتیك.

پێویستە پەروەردەی تەواوی گەنجانی ئەڵمانی بنچکە لە خوێندنگا و ماڵی دایك و باوکیان لە هێزەکانی هتلر جەستەو گیانو ڕەوشتیان بکرێت تا لە گەڵ گیانی سوشیالیستی نەتەوەیی بۆ خزمەتی گەل و بەرژەوەندیەکانی بگونجێ.

(چەند برگەیەك لە دەقی یاساکەی هێزەکانی هتلر) هتلر یوگند 1935

ئەم وێنەیە لە کتێبی منداڵانی ئەڵمانی((Der Giftpiz)) (قارچکی ژەهر) وەرگیراوە کە لە ساڵی 1938 بڵاو کراوەتەوە. دیارە کە چۆن بۆ ئەوەی خوێندنگاکان لە مامۆستا و خوێندکارانی جولەکە پاك بکرێتەوە و ببێتە ((ئارییەکی بێگەرد)).

هەروەها کتێبەکە ئەوەی روون کردیتەوە وەك چۆن زەحمەتە جیاوازی لە نێوان قارچکی ژەهراوی و ئەو قارچکە بکرێت کە دەخورێت. ئاواش زەحمەتزە جیاوازی لە نێوان جولەکە و دز و تاوانبار بکرێت.

1919 16/ سبتمبەر/ ئەیلول

هتلر دەچێتە ناو حیزبی کرێکاری ئەڵمانی (DAP)

1920 8/ ئوگست / ئاب

دامەزرانـــدنی پـــارتی کرێکـــاری نەتـــەوەیی سوشیالیـــستی ئەڵمانیNSDAP

1923 8 ـ 9/ نۆڤەمبەر/ تشرینی دووەم

کودەتـا هتلـر ویـستی حکومـەتی پـایری بروخێنـێ بـەڵام هەرەسـی هێنا.لە ئەبریل/ نیسان بۆ ماوەی 5 ساڵ حوکم درا و ئـەوەش ساڵی 1924 بوو لەم زیندانـەدا کتێبی (خەباتم)Mein Kampt نووسی.

1925 نۆڤەمبەر/ تشرینی دووەم

هێزەکانی ئـەس ئـەس لـە مـونیخ دامـەزرا بـۆ ئـەوەی ببێتـە پاسـەوانی تایبـەتی هتلر.

1928 20/ مایو/ ئەیار

هەڵبژاردنی پەرلەمان ،حیزبی نازی رێژەی 2/6 لە دەنگەکان هێنا.

1930 14/ سپتمبەر/ ئەیلول

هەڵبـژاردنی پەرلـەمان. لـەو کاتـەی جیهـان لـە سـستی ئـابووری دابـوو نازییەکان رێژەی18.3٪ لە دەنگەکانی هەڵبژاردنیان وەدەست هێنا.

1931 دیسمبەر/ کانوونی یەکەم

هەڵلاسانی تەنگەژەی بێکاری لە ئەڵمانیا. ژمارەی بێکاران گەیشتە 5.6 ملیون کەس.

بەهاری 1932

هتلر دوو خول هەڵبژاردنی بۆ وەرگرتنی سەرۆکایەتی دەدۆرێنێ.

31یولیو/ تەمموز

هەڵبژاردنی پەرلەمان، پارتی نازی سەرکەوتنێکی زۆر لە هەڵبژاردنە ئازادەکە وەدەست دێنێ و نازییەکان دەبنە خاوەن گەورەترین حیزب لە ئەڵمانیا بە وەرگرتنی 37.4 ڕێژەی دەنگەکان.

6 نوڤمبەر/ تشرینی دووەم

هەڵبژاردنی پەرلەمان. نازییەکان پاشەکشیان بوو و ڕێژەی 33.1 دەنگەکان دەهێنن.

1933 30 نیابر/ کانوونی دووەم

ئودولف هتلر دەبێتە راوێژکاری ئەڵمانیا، یەکسەر جولەکەکانی ئەڵمانیا هەست بسەر هەڵدانی سیاسەتی نازیەتی دژ بە جولەکە دەکەن.

20ئادار/ مارس

دانانی یەکەم ئوردوگای گرتن ئەویش داخاو(Dachau)ی دووری 16کم هەڵکەوتووی باکووری رۆژئاوای میونیخ.

1 ـ 3 ئەبریل/ نیسان

پارێزەر و دکتورەکان نەچوونە گەرەکە جولەکە نشینەکان.

ئەبریل/ نیسان

دەرکردنی جولەکەکان لە فەرمانگە حکومییەکان.

15/ مایو/ ئەیار

دامەزراندنی سوتانگەی ئاشکرا بۆ سوتاندنی ئەو کتێبانەی نوسەرەکانیان جولەکە بوون یان دژ بە نازییەت نوسرابوون.

14/ یولیو/ تەمموز

حیزبی نەتەوەیی سوشیالیست نازی دەبێتە تاکە حیزبی مۆڵەتدراو لە ئەڵمانیادانانی ئەو یاسایانەی کەوا ئەزۆککردنی بە زۆری بۆ قەرەج و جولەکە و ئەلمانیە کەم ئەندامەکان و بەدەنگەکانی دانا.

سپتمبەر/ ئەیلول

لادانی هەموو جولەکەکان لە هەموو چالاکییە رۆشنبیرییەکان.

((تەواوی خشتەکاتییەکە لە لاپەرەکانی(   )دایە.

ژیانی جولەکەکان پێش شەڕ

پێش گەیشتنی نازیەت و وەرگرتنی دەسەلات جولەکە لە هەموو ولاتانی ئەوروپایی ژیانیان ئاسایی دەبردە سەر. ژیانیان لە خۆرئاوای ئەوروپا و ناوەراستەکەی جیاوازی هەبوو لە گەڵ ژیانی جولەکە لە ئەورووپای خۆرهەلات. لە ناوەراستی چەرخی نۆزدەهەم پاش سەدان ساڵ ئەزادپەرستی و چەوسانەوە و تا جیاکردنەوەیان لە گەرەکی تایبەتی((گیتو)). ولاتانی خۆرئاوا و ناوەراستی ئەوروپا بەڵێنیان دابوو رێز لە هاولاتیانی جولەکە بگرن و مافی هاولاتیان بپارێزن بە پێی ئەوەی ناونرا رزگاری. لەم ئازادییەدا جولەکە رژانە ناو کۆمەڵ و هەنگاویان نا بۆ تازەگەری و لە بەر سەرکەوتنیان لە کۆمەلگای ئەورووپییدا کەوتنە بەر هێرشی سیاسی بەتایبەتی و پلەی یەکەم لەو دەستانەی دژ بە گۆرانکاری بوون لە کۆمەڵ. وای لێ هات جولەکەکانی ئەورووپایی خۆرئاوا و ناوەراست بوونە نموونەی هاوبەشی ژیانی رۆژانە و زۆریان هەستیان بە دڵنیایی و هیوا کرد گەرچی هێما و دیاردەی دژایەتیکردنی سامیەت و رق و دژ بە جولەکەش هەستی پێدەکرا. پیاوانی جولەکەش هاوشانی پیاوانیتر و هاولاتیان بەشداری شەڕی یەکەمی جیهانیان کرد بۆ پاراستنی کەرامەت و سەروەری ولاتەکانیان و هەروەها دەستی هاوکار بوون بۆ بنیات و ئاوەدانکردنەوەی ولاتەکەیان تا وای لێهات کەم هەبوو نیگەران بێ و بیر لەوە بکاتەوە رۆژێ دێ نازیەت قڕیان دەکات. جولەکەکانی ئەورووپایی خۆرهەلات لە ئەڵمانیا و فرنسا لە چەرخەکانی چواردە و پازدەو وە هاتبوون و لە ولاتانی وەك پۆلونیا و ولاتانی بەلتیك و ئوکرانیا و روسیا و رۆمانیا دەژیان. بە تێپەر بوونی سەدان ساڵ رۆشنبیری و کەلتووریان لە سەر بنمای ئاینی جولەکە و زمانی یدیش دامەزراند. جولەکەکان دوور لە مەسیحیەکان و لە شارۆچکەی لاجەپ و گوندی دوور دەژیان. لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا زۆربەی جولەکە لە ئەورووپای خۆرهەلات هەمان پیشەی جارانی خۆیان کرد کە لە مێژە پێیان ئاشنان بەلام زۆری نەخایاند ژمارەیەکی زۆری جولەکە پێشکەوتن و بوونە بەشێك لە ژیانی چینی

ناوەندی لە شارەکاندا. سەرەڕای ئەوەی کە یاسا کۆنەکانی باو هەبوون بەڵام ئەوان دەوری زۆریان لە ژیانی شارەکان پەیدا کرد.

رەگی دژایەتیکردنی سامیەت لە کەلتووری ئەوروپای خۆرهەڵاتدا قوول بوو و بە تایبەتی بە هۆی پروپاگەندەی حکومەت دژ بە جولەکەکان. ئاڵۆزی باری ژیانی جولەکەکان وای کرد زۆریان بۆ ولایەتەیەکگرتووەکان کۆچ بکەن. لە سییەکاندا پەیوەندی نێوان کەمینەی جولەکە و زۆرینەی مەسیحی زۆر ئاڵۆز بوو، زۆر کەس لە هەردوو لا جولەکە و ناجولەکە داوای گۆرانکاری لە ریشەیان بۆ ئەم رەوشە باوە دەکردنەو ملیۆنەها جولەکەیەی کە لە پێش شەڕی یەکەمی جیهاندا لە ئەوروپای خۆرهەڵاتدا دەژیان. بەڵام پاش ماوەیەکی کورت دووچاری مردن بوون بە دەستی مەکینەی فڕکردنی نازیەت. بە نەمانیان کەلتووری دەوڵەمەندی جولەکەکان لە ئەوروپای خۆرهەڵات بزر بوو.

کاریکاتوری فەرنساوی " کلاسیکی" دژ بە سامیەت لە ساڵی 1898. زۆر هێما و نیشانەی تابلۆ کە بابەتی سەرەکی دژایەتیکردنی نازیەتە بۆ سامیەت .

ئەو جیهانە زۆر ترسناک بووە بۆ ژیان ئەوەش لە بەر ئەوە نیە ئەوانەی کە بەدکاری دەکەن. بەڵکو لەبەر ئەو کەسانەی خۆیان دوورە پەرێز رادەگرن و وازیان لێ دەهێنن بەدکاری بکەن.

ئەلبرت ئەنشتاین فیزیائی و خەباتگێڕێك لە پێناوی مرۆڤایەتی.

ئانە فرانك

ئانە لە یونیو/ حوزیرانی 1929 لە فرانكفۆرت ئام ماین لە دایكبووە، دەفتەری بیرەوەرییەكانی یەكێكە لەو بەڵگەنامە گرنگانەی لە سەر فڕكردن. لە تەمەنی سێزدە ساڵییەوە دەستی بە نوسینی كردبوو، لەم دواییەدا دەفتەرەكە لە شێوەیەكی كورت نەكراوەیی بڵاوكرایەوە و وەرگێردراوەتەوە سەر پەنجا زمانی دونیا. ماوەیەكی كەم پاش وەرگرتنی دەستەڵات لە لایەن هتلر لە ساڵی 1939 ئانە لە گەڵ خێزانەكەی ئاوتۆی باوكی و ئادیتی دایكی و مارگوتی خوشكی بەرەو هۆڵندا ڕایانكردووە. ئەوانیش وەك زۆربەی زۆری خێزانە جولەكەكانیتر وایان زانی شوێنی ئارام و شیاوو دوور لە راونانیان دۆزیوەتەوە، لەم وێنەدا تەمەنی شەش ساڵانە و لە تەنیشتیەوە دەستە خوشكی سانەی لە گەڵە كە لە ئومستردام بەوە كۆتایی هات كە نازییەكان لە ناكاو هۆڵندایان لە مایو/ ئەیاری 1940 داگیركرد. ئەوتوفرانك وەك هەموو جولەكەكانیتری هۆڵندا و وڵاتانیتری ئەوروپایی ناچار بوو بە دوای حەشارگەیەك بگەرێ و خۆیان و خێزانەكانیان لە ترس راونان و ناردنیان بۆ ئوردوگاكانی فڕكردن لە پۆلونیا تێدا بشارنەوە.

خێزانەكەی لە یولیو/ تەمموزی ساڵی 1942 خۆیان لە شوێنێكی نهێنی نهۆمی سەرەوەی خانویەك دۆزیەوە. ئانە لە دەفتەری بیرەوەریەكەیدا سەر بردەی ئەو بریارە گرنگەی نوسیوەتەوە((خۆشاردنەوە كارێكی ترسناك بوو، ئەو جولەكانەی خۆیان شارد بۆوە و ئاشكرا دەبوون یەكسەر رەوانەی ئوردوگای گرتنیان دەكردن و مردنیشی سزای ئەو كەسە بوو كە یارمەتی دەدان)). گەرچی هاوسێیەكەیان یارمەتی پێشكەش كردن بەڵام لە دواییدا گستابو پێی زانین و لە 14 ئوگست / ئابی 1944 گیران و وەك سەد هەزار جولەكەی هۆڵندایی پێش ئەوان راپێچی فرانك و لەوێش بۆ وستربورك كران ئوردوگایەكە دەكەوێتە دەرەوەی ئەمستردام و لەوێشەوە خێزانەكە بۆ ئوردوگای گرتن لە ئوشفیتز لە سەرەتاكانی سپتمبر / ئەیلول / 1944 دوور خرانەوە. ئادیتی دایكی پێش ئازاد كردنی ئوشفیتز لە نیار/ كانوونی دووەمی 1945 مرد و لە كاتی خۆیدا ئانە و مارگوت رەوانەی

نوردوگای گرتنی بیرجن ـ بیلسن له ئەڵمانیا کرابوون هەردووکیان که گەیشتبوون توشی تیفۆ ببوون و لـه مـارس/ئـاداری 1945 مـردن و رزگاربونیـان بـه چـاوی خۆیان نەبینیبوو و ئوتو له ژیاندا مـابوو و دوایی گەرایـەوه هۆلنـدا و دەفتـەری بیرەوەریەکانی ئانەی دەست کەوت که له لای هاورێیەکەی خێزانەکەیان بـوو. لـه سەدەکانی ناوەراستدا قەرەج له باکووری هێند بـه رێگای وڵاتـی فارس و ئاسیای بچوك و بلقاندا بـه راونـراوی گەیشتنه ئـەوروپا. ئـەو کاتانـه وا مەزەنـدە دەکـرا کەوا ئەوانیش ناوێتەی جولەکه و کۆچەریتری بێجگه له جولەکەن کەوا مردنـی مەسیحیانیان لـه ئەستۆدایه، ساڵانێکی زۆر کوشتنی قەرەجیك تـاوانێکی گـەورە نـەبوو، زۆر جـار لـه ناوەراسـت و خۆرهـەڵاتی ئـەوروپا قـەرەجیان راودەنـا و وەك ئاژەڵ دەیان کوشتن. قـەرەج هەنـدێکیان بـه گەرۆکی مانـەوه و هەنـدێکی تریـان تێکـەڵ بـوون و ناوەرانـەوه. لـه زۆر ناوچـەدا وەك کۆمـەڵێکی ئەسـەنی زۆرتـر دەناسـران نـەك وەك کۆمەڵەیـەکی کۆمەڵایـەتی خـاوەن دوا پێگـه لـه رێـز بەنـدی کۆمەڵایەتی. زۆر پێوەنـد و ئەفسانەیان بـۆ دادەمەزرانـدن و هـەتا ئـەم زەمانـەش ئـەوه بـاوه کـەوا قەرەج منـاڵان دەفـرێنن و جادووگەری و نوشـتەکاری دەکـەن و سەرچاوەی زۆر نەخۆشی ترسناکن. گومـان و دڵرەقـی بەرامبـەریان ئێستاش وەك جاران قوڵ و گەورەیه.

قەرەج و رەگەزپەرستی

قـەرەج هـەر لـه سـییەکانەوه لـه هـەموو ناوچـەیەکی ئـەوروپادا دەژیـان و لـه ئەڵمانیادا سی هەزار قەرەج له خانووی کرڤانه وەك هاوڵاتی ئاسایی دەژیـان. زۆر پـێش هـاتنی نازیـەکانیش دژایـەتی‌و جیـاوازی ئـەژادییان دەرحـەق دەکـردن‌و لـه سەرەتای سەدەی بیستەم له ئەڵمانیا ((نوسینگەی زانیـاری قـەرەج)) دەسـتی بـه تۆمـارو ئەرشـیفکردن و ناونوسـینی بـۆ کـردن‌و وا تێدەگەیـشتن کـەوا ئـەوان مەترسـییان هەیـه و دەبـێ ئاگـادار و هوشـیار بـن و بـه تایبـەتی بـۆ مەسـەلەی ((ئاوێتـەی رەگـەزکان)). لـه سـاڵی 1905 نامیلکەیـەکی وێنـەدار بڵاوکرایـەوه و چـەندین زانیـاری لـه مـەر پەیوەنـدی خزمایـەتی و نزیکبـوون سـەدان قـەرەجی ئەڵمانی تێدا بوو. له ساڵی 1926دا له ولایـەتی بـایرنی ئـەڵمانی پـرۆژەی یاسـای

((قەلاچۆكردنی قەرەج و گەرۆك و بێكاران)) پەسەند كرا لەم یاسایەدا هاتبوو كەوا هەر قەرەجێك نەتوانێ بسەلمێنێ كار دەكات و بەرهەمی هەیە دەست بە سەر دەكرێت. پاش ساڵی 1933 نازیەكان ئەم یاسایە و یاسای تریشیان پەیڕەو كرد و بە پێی ئایدلۆژی نازیەت دەستكرا بە راونانیان بە هەمان شێوەی دەرحەق بە جولەكە دەكرا. گەرچی سەركردەی هێزەكانی پاسەوانی تایبەت SS هاینریش هملر بۆچوونی جیاوازی هەبوو، ئەو وای مەزندە دەكرد كەوا نەژادی ((ئاری بێگەرد)) لە نێو قەرەجەكاندا هەیە. بەڵام بیرۆكەكە ئەوە بوو لە لای زۆرینەی زۆریان ((بە پێی پێویست نەبوو)) دوایی كارەكە بۆ ئەوە جێماوە كە بە بیولۆژیای رەگەزكان دەناسرا كە دەتوانێ دەستنیشانی ئەو كەسانە بكات كێ دەكوژرێت و كێ بۆی هەیە بژییت.

یاسای بایرن بۆ قەلاچۆكردنی قەرەج و گەرۆك و بێكاران

16ی یولیو/ تەموزی 1926

بڕگەی یەكەم: قەرەج و ئەوانەی وەك قەرەج گەرۆكن . ئەوانەی بە گەرۆك ناسراون . دەتوانن بە گالیسكە و كرڤانەكانیان بگەڕێن كە مۆڵەتیان لە لایەن دەسەڵاتدارانەوە پێدراوە، ئەم مۆڵەتەش بۆ یەك جارە و بۆ ساڵێكە و دەتوانرێت هەر كاتێك لێیان وەرگیرێتەوە. (...)

بڕگەی دووەم: قەرەج و گەرۆكەكان بۆیان نیە زارۆكی لە تەمەنی خوێندنیان لەگەڵ بێ بگەڕێن، دەگونجێ دەستەڵاتدارانی پۆلیس چاوپۆشیش بكات ئەگەر بكرێ ئامادەكاری هەبێت بۆ فێركردنی منداڵەكان.(....)

بڕگەی نۆیەم: دەستەڵاتدارانی پۆلیس بۆیان هەیە هەر قەرەج و گەرۆكێك بۆ ماوەی دوو ساڵ دەست بەسەر بكەن كە تەمەنی گەیشتبێتە شازدە ساڵ. كە دەتوانێ بیسەلمێنێ كاری تایبەتی هەیە و كار دەكات، ئەوەش لە پێناوی پارێزگاریە لە یاسای گشتی.

ترولمانی و قەرەج

لە ئادار/مارسی 1933 پاڵەوانییەتی کۆلەمستی کێشی ناوەندی لە پاریزانی ئەریش سیلچ وەرگیرایەوە بەس لە بەر ئەوەی جولەکە بوو، ئەم نازناوە بە ڤالایی‌مایەوە هەتا یونیو/حوزیرانی1933 کەوا دوو پاریزانیتر کەوتنە بەرامبەری یەکتر و ناوبزیوانی ناری لە گۆشەیەکی سەکۆکە راوەستا بوو، نودولف ڤیت لای راستی زۆر بەهێز بوو. لە گۆشەی بەرامبەریشی یوهان ترولمان راوەستا، یەکیتی کۆلەمەستی ئەڵمانی لایەنگیری نازیەت حەزی نەدەکرد ترولمان بۆ ئەم ناز ناوە بەشداری بکات لە بەر ئەوەی قەرەج بوو، بەڵام یوهان ترولمان ناودار بە ((گیبس)) قەرەج یەکێك لە ناسراوترین پاریزانایانی میللی لە ئەڵمانیا و نازییەکان هەستیار بوون بەرامبەر رای گشتی، دەبوایە یەکیتی کۆلەمستی هەلاوێری کردبایە و رایگەیاند کەوا ڤیت دەست نیشان کراوە چونکە ئەو دەتوانێ بەر بەرەکانێی ترولمان بکات.

لە 9ی یولیو/حوزیران ترولمانی دژی شکاندنێکی گەورەی لە بەرامبەرەکەیدا و ترولمانی تەمەن 29 ساڵ لە دابەزینی دوازەمینەکەی سەمای لە چوار دەوری دژەکەی دەکرد و بە شێوەیەکی گاڵتەجاری و کەمی ژمارەی خاڵی لە سەر دەژمارد بۆیە ئامادەکەرانی دابەزینەکە هەستیان بە شەرمەزاری کرد و بڕیاریاندا دابەزینەکە یەکسان بێ، جەماوەرەکە زۆر توورە بوون و بۆ چەند دەقیقەیەك دەنگیان بەرز کردەوە و هەرەشەی شکاندنی هۆڵەکەیان کرد، بۆیە ئامادەکەرەکان لە کۆتاییدا لە ئەنجامەکە پاشگەز بوونەوە و بڕیار درا کەوا ترولمانی پاڵەوانی کۆلەمستی کێشی سووکە لە ئەڵمانیادا.

دوایی گۆڤاری تایبەت بە وەرزشی کۆلەمستی ((بۆکس سپۆرت)) رەخنەی لێدەگرت و نوسیبووی ((بەشێوەیەکی بۆکسانێی دەکرد کە هیچ پەیوەندی بە کۆڵەمستێ نەبوو)) یان بە شێوەی ((شانۆگەری)) و کەوتبوە گاڵتە پێکردن بە خۆی و بە ((قەرەجیەکەی کە مەزندە ناکرێ)) پاش هەشت رۆژان نازناوەکەیان لێی وەرگرتەوە و سنووریشی بۆی وەك یاریکەرێکی بۆکسانیان دانا.

بۆ دابەزین و یاریەکی تری کاری پێشینەی بۆ کرا، بەفڕی بۆزەوە دابەزی. لە جیاتی هەڵبەرین و سەما و سوڕان لە سەر سەکۆکە ئەمجارە چەندین بۆکسی پێکەوەی بۆ دەهات و ((گبسی)) لە جاری پێنجەم بە خوێنەوە بەر دەبێتەوە.
لە ئوردوگای گرتندا هەر دوو براکەی جێدەهێڵێ و لە ساڵی 1939دا دەڵێ دەمەوێ بچمە ناو سوپا و لە سوپای پیادەیی لە روسیا شەڕ دەکەم، لە ساڵی 1942دا ((گستابو)) لە کاتی مۆڵەتیدا دەیگرێت و رەوانەی ئوردوگای گرتنی نوینگام دەکرێت و ناچار دەکرێت گرانتر و قورستر کار بکات. سەربازەکانی هێزە تایبەتیەکانی ئەس ئەس لە ئاهەنگەکانیاندا بە کردنی یاری ((پاڵەوانی ئەڵمانیا)) رادەبوێرن و کاتی بێبەسەر دەبەن و بۆکسانێ لە گەڵ ترولمانی برسی تەمەن 35 ساڵان دەکەن و کە سەربازانی ئەس ئەس بێزار دەبن تەقەی لێدەکەن لە 9ی فبریر / شوباتی 1943 لە ئوردوگای نوینگام دەیکوژن.

لە شاهیدی دانی پیاوێکی ئەڵمانی ئەخۆشی سیکس؛

هاوکات لە شارەکەماندا هەڵمەتی گرتنی هیمۆسیکسواڵەکان دەستی پێکرد. یەکێك لەوانەی گیرابوون هاورێیەکی من بوو لە تەمەنی بیست و سێ ساڵیدا بووم دەمناسی و پەیوەندیمان هەبوو. گستابو ((پۆلیسی نهێنی)) هاتنە ماڵەکەی و لەوێ راپێچیان کرد. وە نەبێ گەڕان بە دواییدا بەرهەمی هەبێ و ئەگەر یەکێك ئەوە بکات ئەوا ئەویش دووچاری گرتن دەبێ. بۆ گومان و تاوانبار کردن ئەوە بەسە تەنیا ناشنایان بیت. گستابو هاورێکەمی گرت و ماڵەکەیان پشکنی (...) لە هەموویان خراپتر دەفتەری ناونیشانەکەی بوو. ئەوانەی ناویان هەبوو گیران و یان ئەوانەی پەیوەندییان بەو هەبوو لەوانە منیش (....) دەبوایە زۆر وریا بین لە هەموو پەیوەندییەکانمان و ناچاریش بووم هەموو جۆرە پەیوەندییەکانم لە گەڵ هەموو هاورێکانم ببڕم، لە شەقامەکاندا خۆمان لە یەکتری لادەدا تا خۆمان توشی ترسناکی نەکەین. شوێن بۆ هیمۆسیکسواڵەکان دیداریان نەما.

هیمۆسیکسواڵەکان

کە نازییەکان دەسەڵاتیان وەرگرت راوی ئەو کەسانەیان نا کە هیمۆسیکسواڵ بوو چونکە وایان هەست دەکرد کەوا گەشەی ئەم کۆمەڵەیە هەڕەشە لە ژمارەی بوون لە کۆمەڵگای ئەڵمانی و تەندروستی ((جەستەی میللی)) دەکات، یەکەکانی ئەس ئەس گەمارۆی شوێنەکانی دیداریان دەدان وەك قاوەخانەکان، ماڵە تایبەتیەکانیان، پۆلیس ئەوەی پێکرا بۆ تەنگاو کردنی هیمۆسیکسواڵەکان کردی.

ئەم راونانە کۆششی درێژخایەنی کاری لیبراڵی کۆتایی پێهێنا. نازییەکان هاوکاری هەموو ئەم یاسایانەیان کرد کە دژایەتی ئەوانەی دەکرد کە چالاکی هیمۆسیکسواڵیان هەبوو، لە سییەکاندا راونانی لادەرەکان و گرتنیان زۆر بوو. سەرکردەی هێزە تایبەتیەکانی ئەس ئەس هیلر نوسینگەیەکی بۆ دانا کاری ئەوە بوو ناونوسی هیمۆسیکسواڵەکان بکاو تەنگاویان بکات و زۆر لە نازییەکان داوای چەسپاندنی سزای لە سێدارەدانیان دەکرد بۆ ئەوانەی هیمۆسیکسواڵین ((بێڕەوشتن)).

لە ساڵانی 1939 ـ 1937 ئەم راونانە زۆر بووو ژمارەی گیراوی پیاوانی نەخۆشی ئەڵمانی و نەمساوی گەیشتە 100 هەزار پیاو و لەوانە 15 ـ 10 هەزاریان رەوانەی گرتووخانەکان کردن و سێگۆشەی رەنگی وەنەوشەییان لە یەخەدان و پیاوانی ئەس ئەس زۆر دڕندانە مامەڵەیان لە گەڵ دەکردن بۆیە زۆریان مردن و ژمارەی مردووەکان بەراستی نەزانرا، بەڵام هەندێ زانیاری هەیە کەوا هیمۆسیکسواڵەکان لە گرتووخانەکان 60٪ی ئوردوگاکانی گرتن مردن.

نازییەکان ویستیان نێوان ئایدلوژیا و ((زانست)) بۆ دژایەتیکردنی نەخۆشە سیکسیەکان بە یەکتری گرێ بدەن و چەندین ((تاقیکردنەوە))ی نادروستیان بە شێوەی دوور لە زانست لە سەر ئەنجام بدەن و مەبەستیش گۆڕینی رەوشتی هیمۆسیکسواڵەکان بوو.

کەم ئەندام و ((نامۆیە کۆمەڵایەتیەکان))

لە بیستەکاندا هەندێ لە زانایان وایان بە باش دەزانی کوشتن و لە ناوبردنی ئەو مرۆڤانــە دروســتە کــە ((بێکــەڵکن)) ballastexistenser بۆیــە چــەند کۆمەڵـەیان لێجیاکردنــەوە و بــە تایبــەتی ئــەوانی کــەم ئەنــدام و شــێتن و ئــەم دەربڕینە جەسپا کە دەڵێ ((ژیــان ژیــان ناهێنــێ)) نازییــەکان ئــەو بۆچــونانەیان خێرا وەرگرت، کەوا دەبەوێ هاوکاری ((لەش ساغەکان)) بکات و ((نەخۆش)) و ((سووك و بێ نرخەکان)) لە ناو ببـات. بـەڵام هەڕەشـە دەرەکییـەکانی دژ بـە ((تەندروستی جەستەی میللی)) کە لە جولەکە و قەرەج بۆیان دەهات بە دوور خستەوە و جیاکردنـەوە و کوشـتن بەربەرچیان دایـەوە. هەڕەشـەی نـاوەوەش لـە بیرکردنـەوە بـان کـەم ئەنـدام و لـە مێشك و جەسـتەکان بـوون و هـەروەها ئـەو کەسـانەی کـە لـە گـەڵ ((کۆشـشی میللـی)) نـەدەگونجان و بـە کەسـانی ((بـێ بەرهـەم)) ی ئابووریـیـان دەزانـین و بـارێکی قورسـن لـە سـەر بـە هێـزە بەرهـەم هێنەرەکان. بایولوژی رەگەزی بە ((چاوی کەم)) سەیری دەکردن و خووڕەوشتە خراپـەکانیان بـە پـشتاو پـشت دەزانــن و ئـەوەش ترسـناکی زینـدووە لـە سـەر تەندروستی ((جەستەی میللی)).

بۆ((پاکژ کردنەوەی)) کۆمـەڵگا و ((رەگـەزی ئاری)) نازییـەکان بۆ جێبـەجێ کردنی مەرامەکانیان هەزارەها کەسیان لە توێژی هاوڵاتیـان گـرت کـەوا زەحمەتـە پێناسەیان بکرێت. بە بیـانۆی ((نـامۆی کۆمەڵایـەتی)) جیاکرانـەوە. ئـەم توێـژە

ژنە سۆزانیەکان و ئەوانەی یەك دوو کاریان پێسپاردراوە و سەرپێچی جێبەجێ کردنیان کردووە بووە. هەروەها ئایدلۆژیای نازییەت سزای ئەوانەشیان دەدا کە رەوشتەکانیان بە جۆرێك لە تووڕەیی لێکدەدایەوە و هەتا ئەوانەی لاساری بچوکیشیان کردبایە و بە دیدی بایولوژییانە بە ((سووك و بێنرخ)) یان دادەنا. لەبەر رۆشنایی زانستی باو لە ئەڵمانیای نازی ((تاوانی زینەوەری)) ئەو کەسانەی لەو خانانەدا ریز دەکران دووچاری نەزۆکی یان خەساندن دەهاتن و لە ئوردوگاکانی گرتندا سێگۆشەی رەشیان لە یەخە دەدان.

وێنەی پروپاگەندەیی پیاوانی جولەکەی کەم ئەندامن کە لە ئوردوگای گرتنی بوخنڤالد لە نێوان سالآنی 1938- 1940دا گیراوە، ئەم کەم ئەندامانە بۆ نازییەکان هیچ سوودی نەبوو بێجگە لەوەی بکرێنە ((مادە)) بۆ تاقیکردنەوەی تەندروستیەکانیان پاش گرتنی ئەم وێنەیە ئەوانە زۆر نەژیاون.

1934 13 یولیو/ تەممووز

بە پێی یاسا ژن هێنان نێوان ئەڵمانیەکان و کەسانی رەگەز نامۆ و کەسانی ئاکار شێواو قەدەغە کرا.

2 / ئوگست/ئاب

مردنی سەرۆکی ئەڵمانی پول فون هیندنبورگ

19/ئوگست/ئاب

هتلر خۆی وەك فوهرر ((پێشەوا، سەرکردە بۆ دەوڵەتی سێیەم)) رایخی سێیەم راگەیاند.

ئوکتوبەر/ تشرینی یەکەم نوفەمبر/ تشرینی دووەم

هەڵمەتی گرتنی هیمۆسیکسواڵەکان لە سەرانسەری ئەڵمانیادا.

1935 ئەبریل/ نیسان

دەرکردنی شاهیدەکانی یەهوا لە فەرمانگە حکومیەکان و گرتنی زۆریان.

21/ مایو/ئەیار

بریار دەرچوو کەوا نابێ جولەکە خزمەتی سەربازی بکات.

15 سپتمبر/ ئەیلول

لە کۆبوونەوەیەکدا حیزبی نازی یاساکانی نورنبیرگی پەسەند کرد.جولەکە بۆی نیە مارەیی لە گەڵ کەسانی خاوەن ((خوێنی ئەلمانی)) یان پەیوەندی سێکسیان لە گەڵ بکەن، لە سیەکاندا لە ئەڵمانیادا(400) یاسا بۆ سستاندنی هەموو مافەکانی جولەکە دەرچوو.

26نوفەمبر/تشرینی دووەم

بۆ فەرەج و رەش نیە مارەیی لە گەڵ کەسانی خاوەن ((خوێنی ئەڵمانی)) بکەن.

1936 17 یونیو/ حوزیران

سەرۆکی پاسەوانی تایبەت ((ئەس ئەس)) هاینرش هیملر کرایە سەرۆکی پۆلیسی ئەڵمانی.

1 . 6 ئوگست/ ئاب

هتلر یاریەکانی ئۆلومپی لە برلین کردەوە.

1938 13مارس/ئادار

((Anschlus)) رایخی سێیەم نەمسای داگیر کرد.

ئەبریل/نیسان

چەندین یاسا بۆ ناونوسکردنی هەموو سەرمایەی جولەکەکان و ژماردنیان دەرچووە.

15. 6یولیو/تەمموز

نوێنەرایەتی 32 دەوڵەت لە ئەڤیان گفتوگۆ لە سەر کێشەی پەنابەرانی جولەکە دەکەن.

17 ئوگست/ ئاب

دەبوایە ژنانی جولەکەی ئەڵمانیا نازناوی ((سارا)) و پیاوەکان ناوی ((ئسرائیل)) بە ناوەکانیان بلکێنن.

5 ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەم

مۆرکردنی پەساپۆرتی جولەکە بە پیتی J واتە جولەکە.

28 ئوکتۆبەر/ تشرینی یەکەم

دوورخستنەوەی 17 هەزار جولەکەی بەرەچەڵەك پۆلۆنی لە ئەڵمانیاوە بۆ سەر سنووری پولونیا.

10. 9 نوڤمبر/ تشرینی دووەم

شەوە کریستالیەکە. راونانی دژواری جلەکە و کوشتنی و زیانی زۆر و گرتن و دوور خستنەوەی نزیکەی 30 هەزار جولەکە بۆ ئوردوگاکانی گرتن.

15نۆڤمبر/ تشرینی دووەم

قەدەغە کردنی خوێندنی منداڵی جولەکە لە خوێندنگاکانی ئەڵمانیا،
پاش شەوە کریستالیەکە سوید رازی بوو 500منداڵی جولەکە لە وڵاتەکەی
وەرگرێت.

1939 30ینایر/کانوونی دووەم

هتلر بە پەرلەمانی ووت شەڕی جیهانی واتە ((قڕکردنی رەگەزی
جولەکە لە ئەوروپا)).

21 فبرایر/ شوبات

دەبوایە جولەکەکان زێر و خشڵ و میتالە بە نرخەکانیان دابنێن.

29 یولیو/ حوزیران

دوورخستنەوەی 400پیرە ژنی قەرەج بۆ ئوردوگای گرتن لە رافنسبرۆك
لە نەمسا.

1 سپتمبر/ ئەیلول

سەرەتای شەڕی دووەمی جیهانە بە گرتنی پولونیا.

کۆمەڵەکانی ئەڵمانی ئینساتز چەند قەشە و ئەکادیمی و جولەکەیان
کوشتن.قەدەغەی هاتوچۆ بۆ جولەکە پاش کاتژمێری نۆی ئێوارە.

20 سپتمبر/ ئەیلول

بۆ جولەکە نیە رادیۆی تایبەتی بە کار بێنێ.

ئوکتوبەر/تشرینی یەکەم

دوورخستنەوەی جولەکەی ئەڵمانی بۆ دەڤەری لوبلین.

20/نۆڤمبەر/تشرینی دووەم

هیلمر فەرمانی داهەموو ((ژنانی قەرەج و فالگرەکان)) بگیرێن.

23/ نۆڤمبەر/تشرینی دووەم

دەبوایە هەموو جولەکەیەك ئەسرەگەزی داود هەڵگرن.ئەم فەرمانە هێدی
هێدی لە ئەڵمانیا کاری پێکرا و دوایش لەو وڵاتانەی کە داگیرکران .

1940 ینایر/کانوونی دووەم

یەکەم پرۆسەی کوشتنی نەخۆشە جولەکە ئەڵمانیەکان کە ناتەواو
بوون بە گاز کوژران.

ئەپریل/نیسان

ئەڵمانیا وڵاتانی دانیمارك و نەرویج و بلجیکا و هۆڵندا و فرنسای داگیرکرد و فەرەجەکانی ئەڵمانیاشی بۆ پۆلونیا ئاوارە کرد.گیتوی لودزی لە جیهانی دەرەوە دابڕی.هیلمر فەرمانیدا نوردوگاکانی گرتن لە ئوشفیتز دروست بکرێت.

3 ئوکتوبر/تشرینی یەکەم

دەرکردنی چەند بڕیاری کەنارکراو دژ بە جولەکەکانی فرنسا ((ڤیشی)) دەرچوو.

ئوکتوبر/تشرینی یەکەم

راپێچ کردنی هەموو جولەکەکانی وارشۆ بۆ گیتو. دابڕانی گیتۆ کە لە ناوەراستەکانی نۆڤەمبر / تشرینی دووەم لە جیهانی دەرەوە.

1991 ینایر/ کانوونی دووەم

پرۆسەی ناونوس و ژماردنی جولەکە لە هۆڵندا کرا.

1 مارس/ ئادار

هملر سەردانی ئوردوگای ئوشفیتز دەکا و فەرمان دەدا ئوردوگایەکی تر لە بیرکناو ((ئوشفیتز 2)) دروست بکەن. رێگا دەداتە کۆمپانیای ئای.جی.فارین کەوا گیراوەکان بۆ دروستکردنی کارگەیەك لە نزیك ئوشفیتز بە کار بێنێ.

ڕاونانەکە

نازییەکان جولەکەیان بەوە تاوانبار دەکرد کەوا رۆژێ دادێ دەستەڵات وەردەگرن، جا بۆ ئەوەی بتوانن پلانەکانیان دژ بە جولەکە جێبەجێ بکەن دەبوایە جولەکە لە هەموو بوارەکان و چالاکیەکانی کۆمەڵایەتی ئاسایی دوور بخەنەوە. بۆ ئەمەش کار زۆر کرا لە ئەپریلی 1933دا حکومەت و حیزب بڕیاریان دا کڕین و فرۆشتن لە گەڵ دوکان و بازارگاکانی جولەکە نەکەن. ئەو پیلانە سەری نەگرت، چونکە

گەلی ئەڵمانی پشتیوانیان نەکرد، بۆیە نازییەکان فێربوون کەوا دەبێ ئاگادار بن و پشتیوانی میللی راستەقینە بە دەست بێنن یان رەزامەندی هێمن.

لە سییەکاندا نازییەکان زیاتر لە 400 یاسایان بۆ داماڵینی جولەکەی ئەڵمانیا لە مافە شارستانیەکان و ئابوورییەکانیان راگەیاند. جێبەجێ کردنی ئەم یاسایانە لە ئەڵمانیادا ماوەی درێژی ویست، بەڵام لە نەمسا هەر لە رۆژی داگیرکردنی لە لایەن ئەڵمانیاوە لە مارس/ئاداری 1938 جێبەجێ کرا. لە هەر دوو وڵاتدا هەموو ئەو سامان و سەرچاوەی ژیانی خۆیان و خێزانی دکتور و پارێزەر و مامۆستا و فێرکەر و بەڕێوەبەری کۆمپانیای جولەکەیان زەفتکرد و خوێندکاری جولەکەیان رەوانەی خوێندنگای تایبەتی کرد و بواریان نەدەدان لە سیمینارەکان ئامادە بن و زۆربەی مامۆستایانی جولەکەی زانکۆکانیان ناچار کرد واز بێنن و وڵات جێبهێڵن و ئەوانەی نوایەکی هێمنیان دۆزیەوە بە ناچاری هەموو سامانەکانیان لە پاش خۆیان جێهێشت و رۆیشتن.

وەك چۆن بە خێرایی ئاوارە کردن ئەنجام دەدرا ، ئەڵمانیەکان هاوکاری حکومەتەکەیان کرد و هیچ نارەزاییان لە چۆڵکردنی ئەڵمانیا لە جولەکە نیشان نەدا و ئەوانەی نارەزاییان هەبوو یان دەستی یارمەتیان بۆ جولەکە درێژ کرد زۆر کەم بوون. لە ساڵی 1940 پرۆسەکانی ئاوارە کردن دەستی پێکرد و پەیوەندی لە نێوان جولەکە و هاوسێ مەسیحیەکان هەستی پێنەدەکرا. دوا نیشانەی جیاکردنەوەکەش دەرچوونی یاسا کە بوو کە لە سپتەمبر/ ئەیلول 1941 دەرکرا کە جولەکەکانی ئەڵمانیا ناچار دەکات ئەستێرەگەزی زەرد بە پۆشاکی دەرەوەیان وەکەن.

بابەتی زێڕی نازیەکان

قڕکردن تەنیا لە ناو بردنی جەستەیی نەبوو، بەڵکو گەورەترین پرۆسەی بە ئەخشە بوو بۆ تاڵان لە مێژوودا. لە سییەکاندا دەوڵەتی ئەڵمانی چەندین گەنجینەی تایبەتی بە نرخی جولەکەکانی زەفتکرد وەك پارچەی هونەری، خشڵ خانووبەرە و سامانی پاشماوەی خێزانەکانیان. هەروەها دەست بە سەر چەندین کۆمپانیای گەورە و بانکی جولەکە گیرا. چەند جولەکەیەك ویستیان هەندێ لە

سامانەکانیان بە ڕێگای دەرباز کردنیان بۆ دەرەوەی وڵات ڕزگار بکەن بە تایبەتی بۆ سویسرا، ئەو سامانانەش وەك پارەی کاتی و چەك و میتالی بە نرخ و خشڵ بوون.

ئەڵمانەکان بۆ جێبەجێ کردنی پرۆسەی تاڵانە گەورەکەیان ورد بوون بەرامبەر ئەو کەسانەی ئاوارەی ئوردوگای گرتن لە پۆلونیا کران، هەر کە گەیشتن هەموو سامانەکەیان دەست بە سەردا گرت وەك جلوبەرگ و خشل و عارەبانەی مناڵەکان و پێڵاو و چاویلکەکانیان. زۆر لەم کەلوپەلانەیان ڕەوانەی ئەڵمانیا کردەوە تا گەلی ئەڵمانی بە کاریان بهێنن.

هەتا لاشەکانیان بە کار هێنا، پرچی ژنەکان پاش و پێش کوشتنیان بە گاز، بۆ نموونە گۆریەکانیان لە لایەن مەلەوانەکان و بۆ پالاوتن بە کار هاتن. کیفکی زێری ددانەکانیان داکەنانـد و دووبـارە تاواندیانەوە ، خۆڵەمێشی سوتاوی لاشەکانیان کردە پەیین بۆ چاککردنی زەوی. ئیمرۆ وا گەورەیی و زۆری تاڵانەکە ئاشکرا دەبێت. کارنانەوەی زۆر حکومەتە ئەوروپایەکان لەوانە سوید ئەوە بوو داوایان کرد چەند لیژنەی لێکۆڵینەوەی تایبەت بە توێژینەوەی بابەتی قەرەبووی ئەوانی لە ژیاندا ماون بکرێت. ئەڵمانیای خۆرئاوا قەرەبووی سەدان هەزارانی لە جیهاندا دایەوە کە خۆیان یان خێزانەکانیان لە ژیاندا مابوون، بەڵام ئەوانی لە ئەوروپای خۆرهەلاتدا لە سەردەمی دەستەڵاتی شوعیەتدا بوون هیچ قەرەبوو نەکرانەوە.

ئیمرۆ سکررەگەزکەی جارانم بینی. بە چاوە کەم بیناکەی سەیری کردم و دوورکەوتەوە، بێزم لە خۆم کردەوە و بۆیە تفم لە ناو دەستە سڕەکەم رووکرد، ئەو نەخۆشێکی من بوو کە بینیم هاورێیەکەی جێهێشتبوو و بێکار و بێپارە بوو، دەستم بە سەری داهێناو لە لای خۆم ئیشم پێکرد و چەند ساڵ لە عیادەکەم ئیشم پێکرد و فێرم کرد تا ئەم کۆتاییە هات. زۆر گۆڕا بە ڕادەیەك ناتوانێ سلاویشم لێبکات. من لە زەلکاو ڕزگارم کرد.

لە بیرەوەرییەکانی ڕۆژی 9 ئوکتوبەری 1935

دکتوره جولەکە هیرتا ناتهورف

کارە توندرەویەکان دژبە چالاکییەکانی جولەکە

حیزبی نازی لە ئەبریل/ نیسانی 1933 یەکەم هەنگاوی دەست پێکرد بۆ زیان گەیاندن بە ئابووری جولەکە. یەکێك لەو ڕێگایانە ئەوە بوو کوڕانی پێشڕەوانی هتلریان هان دەدا کە تابلوی ((ئاگادار کردنەوە)) بەو بازرگەیانە هەڵواسن کە خاوەنەکانیان جولەکەن. ئەم جۆرە کارانە دژ بە دکتور و پارێزەرەکان و دەزگاکانی جولەکە لە سەرانسەری ئەڵمانیا دەرکرا.

دکتورە هیرتا ناتهورن سەبارەت بە بەسەرهاتی ئەبریل/ نیسانی 1933 دەگێڕێتەوە((ئەم ڕۆژە بە پیتی ئاگر لە سەر دڵم نەخشاوە، بڕوا دەکرێت ئەو هەموو شتانە لە چەرخی بیستەمدا ڕوو بدات ؟! منالآن تابلۆ بە دەست لە پێش تابلۆکانیان نوسراوە ((لە جولەکە مەکڕن)) ڕوو لە عیادەی دکتۆرە جولەکەکان مەکەن.لە جولەکەی خۆفرۆش مەکڕن ، جولەکە درۆزن و نیشانەی فێڵبازیین)).

ئێوارێ لە هوهنزولردام سێ پیاو لە گەڵ ژنەکانیانەوە دیدارمان هەبوو، هەموومان دکتۆر بووین ، کەمترین شت بڵێم ئێمە رەش بین بووین، ئەمیل کە

تابلۆی ناوی دکتۆرەکان سواخ دەدرا و عیادەکانیان شپرزە دەکران. خەڵکەکە بێدەنگ وەستا بوون و تەماشایان دەکرد، دیار بوو لە بیریان چوو بوو تابلۆی ناوەکەی من سواخ بدەن ئەگەر وابایە وادەزانم کاردانەوەم بە هێز دەبوو. کات ئێوارە بوو کە کورێك سەری لێمدا ((ئایا ئێرە نوسینگەی کۆمپانیا؟)) منیش وەڵامم دایەوە ((نەخێر ئێرە نوسینگەی کۆمپانیایەکی جولەکان نیە، ئێرە عیادەی دکتۆرە، ئایە تۆ نەخۆشی؟))
یەکێك بوو لە برادەرەکانمان ویستی بڕوامان پێبکات کەوا هەموو شتەکە چەند رۆژێکتر تەواو دەبێ، لە تووڕەییەکەم نەگەیشتن کە ووتم : بمانکوژن بەرەحمترە و زۆر مرۆڤانەترە لەم کوشتنە دەروونیە، ئەوانە دەیانەوێ..........بەڵام هزری من هەر لە سەر راستی بوو.

سیجر شتیدت

نورجنی سیجر شتیدت یەکێك بوو لە گەورە رەخنەگران لە سەر نازییەت و نارەزایی توندیشی لە سەر سیاسەتی خۆگونجاندن و دووره پەرێزی سویدی هەبوو، نوسەر و رۆژنامەنووس لە رۆژنامەی یوتیبوری هاندلس و شوفارت تیدنگ و قۆشمەچی و گاڵتە ناسرابوو، ئەوەی خوارەوە برگەیەکە لە ستوونەکەی ((ئیمرۆ)) کە لە 27 فبرایر/ شوبات 1936 بڵاوکراوەتەوە.
زانکۆی ناوداری ئینگلیزی ئوکسفورد و چەند زانکۆیەکتر رازی نەبوون لە یادی 550 ساڵەی دامەزراندنی زانکۆی هایدلبیرك نوێنەریان رەوانە بکەن. هەروەها زانکۆ و ئینستیوییەکانی سویدیش بۆ ئاهەنگ یادی 550 ساڵەی دامەزراندنەکە بانگ کرا بوون وەك زانکۆکان ئینگلترای دەستە خوشکەکانیان نەبوون کەوا نوێنەر رەوانەی ئاهەنگەکانی ئەڵمانی لەم قۆناخ و پێش هاتە هەنوکەییەکان نەکەن. زانکۆکانی ئینگلیزی گازەندەیان بە بیانۆی شیاو هەبوو و بۆ ئەم

مەبەستەش هۆیەکانیان بڵاوکراو نەبوون و ئەویش ئەوە بوو کەوا رژێمی نەسنای لە ئەڵمانیا بنچینەکانی هەموو توێژینەوەی زانستیەکانیان هەڵتەکاندووە و لێکۆڵینەوەکانیان دوورن لە راستی (...).
بۆیە زانایانی ئینگلیز بۆ رێزگرتن و پاراستنی گەورە راگرتنی پیرۆزی بوارەکانی زانست بوو کە نەچوون و دووبارە کردنەوە بوو و بەرز راگرتنی گیانی کە هەر بوارەکانی زانست و توێژینەوەی جیا دەکاتەوە.(...)
بە خۆشییەوە لە ناخەوە دیارە کەوا زانکۆکانی سویدی وەك هاورێکانیان بە ئینگلترا پشو تەسك نەبوون)).

DAGENS NYHETER.

SKONINGSLÖS TYSK JUDEBOJKOTT

HEIMOJUMALA OCH LAPPO.

Jude som skjutit lynchad i häktet.

Tyska händelserna införr kulturell svensk opinion.

Finsk nationalism under reflexverkan från tysk nazism.

516 SÄNDE BOKLISTOR.

RIKSDAGEN GILLAR IDROTT OCH REDUCERAR ANSLAGET.

Frågan för Österrike: skall fascistfärgen bli svart eller brun?

لە ساڵی 1933 تا کۆتایی شەڕەکە. رۆژنامەکانی سویدی لە سەر کارەکانی ئەڵمانی نازی دژ بەجولەکەیان دەنووسی، بەردەوام خوێنەری سوێدی دیمەنی راستی لە رووداوەکان ئاگادار بوو.

ناچار کردنی جولەکە بۆ دەرچوونیان لە خوێندنگا

لە پاش ساڵی 1933دا ئیش کرا بۆ دوورخستنەوەی خوێندکارانی جولەکە لە خوێندنگاکانی ئەڵمانیدا. لەم وێنەیەدا دیارە کەوا لە وانەی ئایدلۆژی نازی چۆن بێز و پیسایی بە خوێندکارانی جولەکە دەکەن بە نوسینی ئەم رستەیە لە سەر تەختەرەشەکەی پۆلدا ((جولەکە دوژمنی گەورەمانە و ئاگاداری جولەکە بن!)) کیژە خوێندکارەکان دەگێڕنەوە کە چۆن ئایدلۆژیەی نازیەت لە سییەکاندا کاریگەری لە سەریان هەبوو.

((بریاری زۆرکردنی ژمارەی خوێندکاران لە خوێندنگاکانی ئەڵمانی گۆڕانیکی بنەڕەتی بۆ)) هیلماجیفن ـ لودمیر))ی کیژۆلە ـ جولەکەی تەنیا لە خوێندنگای ((رانجسدورف))ی هەڵگەوتووی قەراغ بەرلین (هەستم بە تەنیایی کرد، هاورێم

ئەما ، بێبرادەر و جیران مامەوە هەموو لێم دەترسان هەندێ لە جیرانەکانم سەرزەنشیان دەکردم و دەیانووت ((سەرزەنشمان مەکەوە نامەویت بێتەوە لامان، ئێمە ترساویین و بۆمان نیە پەیوەندیمان بە جولەکەوە هەبێت)) بۆ کیژۆڵەی جولەکەی دانیشتووی نورینبیرك لورە جانگ سالهایر کە لە ساڵی 1933دا تەمەنی یازدە ساڵان بوو ئاسایی بوو لە خوێندنگا بمێنێتەوە چونکە باوکی سەرباز بوو لە ((ڤەردون)) ئەوجا کیژێکی ناجولەکە پێی وتبوو ((من ...من ناتوانم هاورێی رێگات بم بۆ خوێندنگا نامەوێت کەس بە یەکەوەمان ببینێ)) مارشا ئابل نوسیویەتی، بە تێپەر بوونی رۆژێکیتر لە تەمەنی حوکمی نازیەت نێوانمان لە گەڵ جیرانەکان زۆرتر کەلەنی دەکەوتێ، دۆستە خۆشەویستە کۆنەکانمان نەمان، ئەوانەی چەند ساڵان پێکەوەبووین گۆڕان لە ناکاو تێگەیشتن ئێمە و ئەوان جیاوازیین.

شەوە کریستیاڵیەکە

لە 7 نوفمبر/تشرینی دووەم گەنجێکی جولەکەی تەمەن 17ساڵان ((هرشل جرینزبان)) لە پاریس تەقەی لە سکرتێری نوێنەرایەتی دبلوماسی ئەڵمانی ((ئەرنستالفوم رات)) کرد، ئەویش وەك هەزارەها جولەکەیتر دایك و باوکیان لە ئەڵمانیاوە هەفتەیەك بوو بەرەو پۆلونیا شاربەدەر کرد بوو و تەقەکردنەکەش نارەزایی بوو لەسەر ئاوارە کردنی دایكوباوکی کە گوزەرانیان لە سەر سنوور زۆر ئاڵۆز بوو و کە برینداەرکە مرد وەزارەتی راگەیاندن لە سەر زاری وەزیرەکەی ((جوزیف جوبلز)) بە میدیاکانی راگەیاند کەوا جولەکە بەرپرسن لە کوشتنەکە. ئەوەش بووە هۆی گەورەترین و درندەترین شاڵاوی راونانی جولەکە لە مێژووی ئەورووپی هاوچەرخ.

لە ئێوارەی 9 و 10/ نوفمبر/ تشرینی دووەم لە هەموو ناوچەکانی ئەڵمانیادا سەدان پەرستگای جولەکە خاپوور کرا، خانویان رووخاند و هەزارەها کۆگەی بازرگانی جولەکەیان رووتکرد، هێرش کرایە سەر گۆرستانی جولەکان و سەدان

جولەکە کوژران و هەزارەهاش قۆڵ بەستکران و ڕەوانەی ئوردوگاکانی گرتن کران و جولەکەیان بەوە تاوانبار کرد و ناچار کران قەرەبوکەی بە پارەیەکی زۆر بدەنەوە و حکومەت پارەکەی بە ملیار مارك خەملاند. قەرەبوکەیان لە کۆمپانیاکانی دابینکردن مسۆگەر کرد و داواشیان لە خاوەن کۆگە جولەکەکان کرد شوێنەواری خاپوورەکان پاك بکەنەوە ((سیما و ئاکاری شەقامەکانیش وەك جاری جاران لێبکەنەوە)).

لە لای چەپ . خوێندکاری زانکۆکان ئەو کتێبانە ((قەدەغەن)) دەسوتێنن کە نوسەرەکانیان جولەکەن یان کەسانیتڕن . برلین 5/مایو/ئەیار/1933.

ماوەیەکە دەستمان بە چاودێری ڕێك کرد و خشتەمان بۆ بنچینەی ڕەگەزیی بۆ ژیانی ڕۆشنبیری ئەڵمانیەکان داناوە. دیارە پێویستە سوود لە شارەزایی و زانایی

ئەو فەرمانبەرانە وەرگرین کە لە کتێبخانەکاندا کاریان کردووە و نوێنەرانی نازییەکانیش بەشدارن (....) بەوە نیوەی کاری ئامادە کردن بۆ لادانی نوسەر و ئەدیب و مامۆستایانی زانکۆیی جولەکە لە ساڵی 1933دا تەواو ببوو.

چەند بڕگەیەك لە گۆڤاری پسپۆر لە کاروباری کتێبخانەکان 1938

پردێك لە سەر شەقامی ((ئاری)) لە گیتو ((گەڕەکی دابڕاو)) لە لودزی پولونیا ، دەبێ جولەکەی گیتو لە جیهانی دەرەوە بە تەواوی دابڕێن. هەندێ جار ناچار بووینە پردی وا لە گیتو گەورەکاندا دامەزرێنن بۆ بەشکردنی شەقامی هاتوچوی ((ئاری)) و ئاپووڕەی خەڵکەکە لە سەر پردەکە دیارە بەوەش باری ژیانی خەڵکەکە دەردەکەوێت کە چۆن لە گیتودا زۆری خەڵك لە رووبەری بچوکدا دەژیین.

دروستکردنی گیتۆکان

لە سەدەکانی ناوەراستەوە ئاسایی بوو کەوا جولەکە لە گەرەکی تایبەتی دوورە پەرێز لە شارەکاندا بژیین و بەم گەرەکانەیان وتووە ((گیتو)) و لە سەدەی شازدە باو بووە. لە سەدەی هەڤدەدا و لە سەدەمی شەری ناپلیوندا گیتۆکانی ئەڵمانیا هەلگیران. بە هەلگیرسانی شەری دووەمی جیهانیدا لە 1ی سیپتمبەر/ئەیلول 1939 نازییەکان لە پۆلونیادا زۆر بە خێرایی پەیرەوی ئەوەیان کرد کەوا جولەکە پۆلونیاکان ماڵەکانیان چۆڵ بکەن و روو لەو شوێنە تایبەتیانەی شارەکان بکەن کە یەکەمینی گیتۆیان بۆ ئەم مەبەستە لە ساڵی 1940 دروستکرد. زۆری نەخایاند لە پۆلونیا و ئەوروپای خۆرهەڵات سەدان گیتوی گەورە و گچکە دروستکران.

سیاسەتی نیشتەجێبوون لە گیتوکان سەرەتای ئوردوگاکانی گرتن و کاری کۆکردنەوە بوون بۆ ئاسانکردنی پرۆسەی قرکردن.

فەرمانەکانی هایدریش سەرۆکی دەزگای ئاسایش لە هێزەکانی ئەس ئەس سەبارەت بە چۆنیەتی کۆکردنەوەی جولەکە. لە ساڵی 1939 دەرچووە.

پێویستە جولەکە لە گەرەکی دوور خراوە ((گیتو)) لە شارەکاندا کۆبکرێنەوە تا بە ئاسانی بتوانرێت چاوەدێرییان بکرێت و کۆنترۆڵ بکرێن بۆ ئاوارەکردنیان . کاری زۆر خێرا ئەوەیە دەبێ دێوەرەکانی جولەکە لە گوندەکان نەمێنێ، دەبێ ئەم کارە بە سێ چوار هەفتەی داهاتوو ئەنجام بدرێت، لە بەر ئەوەی فرۆشیارە جولەکەکان لە گوندەکاندا ماون دەبێ لە گەڵ ڤێرماخت پەیوەندی بکەین بۆ هێشتنەوەی ئەو جولەکانەی کە بۆ دابینکردنی خواردەمەنی سوپا دەمێننەوە، بۆیە ئەم فەرمانەم دەرکرد.

1. گواستنەوەی جولەکەکان بە خێرایی بۆ شارەکان.
2. دوور خستنەوەی جولەکە لە ئەڵمانیا بۆ پۆلونیا.
3. گواستنەوەی ئەو قەرەجانەی کە هێشتا ماون بۆ پۆلونیا.
4. بەهۆی شەمەندەفەرەوە بە بەرنامەیەکی رێکوپێک جولەکەکان لە خاکی ئەڵمانیاوە بگوازنەوە.

((بەیانی رۆژێکی خۆش و جوان بوو. ئەو شەقامانەی لیتوانیەکان گرتبویان بە جولە و زیندوو بوو. (...) لەم نزیکانە یەکەم پرۆسەی گواستنەوە بۆ گیتو ئەنجام دەدرێت ، وێنەی سەدەکانی ناوەراستە . تەنێکی خاکی رەشی دەهاژورێت، پشتیان لە ژێر باری گراندا زیرەی دێ. ئێمە ئەوە دەزانین کێتمان لەم زووانە تەواو دەبێ، من سەیری ئاشوبەی ماڵەوە دەکەم، شتە بەستراوەکان و کەسە رەشبینەکان ، شتەکانم بە بڵاوکراوەیی دەبینم. ئەو شتانەی بە کارم دەهێنان خۆشم دەوێن.(...) ژنەکە خەیاڵ ئاڵۆز و نیگەران لە ناوەندی گەنجینە کۆکراوەکانەوە و نازانێ چییان لێ بکات. دەگرێت و دەستەکانی لە یەکتری دەدات ، لە ناو هەموو شتەکانی چوار دەورم دەگریان ، هەموو شتێ دەگریان.

لە رۆژانەی ئەسمق رودا شفسکی تەمەن 13 ساڵان ڤیلنیوس
6 سپتمبر/ئەیلول/ 1941

وتارێکە لە رۆژنامەی ئەفتونبلاتی هاودەنگی ئەڵمانیا 14/ئوگست/ئابی 1941 نوسینگەی رۆژنامەوان فرتیز لونگرین. مۆڵەتی تایبەتی هەبوو بۆ هاوری کردنی پێشەوەی هێزەکانی ئەڵمانیا بۆ دروستکردنی گیتو لە کاوناسی لیتوانیا. بێگومان وتارەکە تێگەیشتنی دژایەتی و درندایەتی جەماوەری لیتوانیای دژ بە جولەکەی لە کاتی پێشرەویی ئەڵمانیەکان هەبوو، هەروەها بۆ دروستکردنی گیتوش.

ئیمڕۆ یەكشەممە 13 ئۆكتۆبەر/ تشرینی یەكەم بڕۆچونێكی نامۆ لە ناخمدا گەڵاڵە بوو، روون بۆوە كەوا 140 هەزار دانیشتووی جولەكەی دەورو پشتی وارشۆ ناچار دەكرێن ماڵەكانیان چۆڵ بكەن و بگوازنەوە گیتو. دەفەرمكان لە جولەكە چۆڵكرا و 140 هەزار مەسیحی ناچار كران ناوچەكانی گیتۆكەیان چۆڵ بكەن، بە درێژایی رۆژدا گەلویەل دەگوازرایەوە، خەڵكەكە بازنەیەكیان لە چڤاتی جولەكەكە بەستبوو و دەیانپرسی شەقامەكانی گیتو كامەن.

ئیمانویل رینجلبلوم مێژوو نووس لە وارشۆ ئوكتۆبەر / تشرینی یەكەم 1940

ژیان له گیتۆدا

یەکەمین گیتۆ لە ساڵی 1940 دروستکرا ، لە سەرەتای 1942 ژمارەی گیتۆکان گەیشتە سەدان گیتۆ کە لە هەموو دەڤەرەکانی پۆلۆنیا و ئەوروپای خۆرهەڵاتدا بڵاو بوون. هەر بە تەنیا جولەکەی پۆلۆنیایان لەم گیتۆیانەدا نەپەستا بوو بەڵکو جولەکەی وڵاتانی ئەڵمانیا و نەمساشیان تێدا کۆ کردەوە. هەروەها هەندێ قەرەجی ئەڵمانیاش گەیشتێ. گوزەران لەم گیتۆیانەدا بەرگە نەدەگیرا.دەستەڵاتدارانی ئەڵمانیا نەیاندەویست ((بنەماکانی گەمەکە)) کۆمەڵایەتی ئاسایی لەم شوێنانەدا پەیڕەو بێت. تا وای لێ هات گیتۆ بووە تەڵەی گیانبەر . سەر زەمێری گیتۆی وارشۆ گەیشتە 400 هەزار کەس چڕی دانیشتوانان بۆ هەر یەکێك 7/5 مەتر بوو. زۆر خێزانی 15 کەسی و زۆرتریش یەك ژووریان بەردەکەوت، لە زستاندا پەیداکردنی سوتەمەنی زێدە زەحمەت بوو تا وای لێ هات بە خەلووزیان دەووت ((مروارێ رەش)).

خواردن پەیدا کردن خەباتێکی دژواری دەویست. رێژەی یەکەی خواردن لە لایەن ئەڵمانیەکان دابەش دەکرایە سەر دانیشتوانی گیتۆی وارشۆ 200 یەکە بوو. ((لە نەخۆشخانەکانی سویدا ئێستا بۆ کەمکردنەوەی کێش 1000 یەکەی خواردن وەردەگرێت)). بۆیە دزە کردنی خواردەمەنی بۆ ناوەوەی گیتۆ بۆ بەردەوامی ژیان پێویست بوو. ئەوەش جێگای مەترسی بوو بە گیران یان شاردنەوەی خواردەمەنی لە باخەڵیان بی یەك و دوو دەبوە مایەی تەقە لێکردن و کوشتنیان . ئەم گوزەرانە خراپە بووە سەرچاوەی نەخۆشی کوشندەی زۆر بە تایبەتی تیفۆئید. رێژەی مردنی ((سروشتی)) بە شێوەیەکی درامی بەرز بۆوە. لە ساڵی 1941 لە سەدا دەی دانیشتوانی گیتۆی وارشۆ لە برسان و بە نەخۆشی مردن. چاودێری تەندروستی زەحمەت بوو، دکتۆر و برین پێچە جولەکەکان سەرچاوەی دەرمان و خواردەمەنی گونجاو شوێنیان نەبوو. دکتۆرێك وای نوسیبوو ((مرۆڤە چالاك و زیندوو و بە کارەکان بوونە گیانەوەری ساردوسڕ خەواڵوی بەردەوام. لە سەر جێگاکانیان هەڵنەدەستانەوە بۆ خواردن و خواردنەوە و ئاودەستیشی ... بۆ شەیدابیان و پەرۆشییان بۆ خواردن گیانیان لە دەست دەدا. پەلاواژ دەبەنەوە و

دەمردن و نانی رەقیان لە دەستدا بوو. هیچ سەرچاوەی یارمەتی ئەو هەزارەها منداڵە لاواز و هەتیمە بێ دەرەتانانە نەبوو، تەرمی مردووەکان لە سەر شەقامەکان هەڵدەدرایەوە و بە پارچە رۆژنامەیەك دادەپۆشرا و چاوەری ئەوە دەبوون تا بۆ گۆرستانە بە کۆمەڵەکان راماڵدرێن.سەرەڕای ئەو بارە نالەبارانەی ژیان رۆژەکان ((ئاسایی)) بەرێ دەکران، گەرچی فێرکردن قەدەغە بوو بەڵام فێربوون دەکرا. لە لوودز 63 خوێندنگا هەبوو کە 22330 خوێندکاری تێدا بوو. گەنجی وەك داڤید سایرا کوفیان و زۆری وەك ئەو هەر فێر بوون ، لە رۆژانەکەیدا نوسیویەتی لە رۆژی 25ی مارس/ ئادار / 1942دا ((هەست بە نەخۆشی گران دەکەم. دەخوێنم و بەڵام ناتوانم هەرگیز فێربم، پرۆفە لە سەر فەلسەفە و برسیەتی، ئەوانە ناوێتە سەعاتە)).

کە پۆلونیا لە لایەن ئەڵمانیەکان گیرا سەدان پەرستگای جولەکەیان ئاگر تێ بەردا، بەڵام ئەوان نوێژی ئاسایی خۆیان هەر دەکرد و زۆر جاریش پەرستن و دینداریان قەدەغە بوو. ئەگەر گستابو هەستی بەوە کردبایە یان ئەس ئەس بۆنی ئەم شتەی کردبایە نوێژکەران بە چەندین شێوە ریسوا دەکران. ئەگەر تەقەشیان لێنەکردبایە ردێنیان دەبڕیین، یان ناچار دەکران میز بە کتێبەکانی نوێژ و کتێبە پیرۆزەکانیان دابکەن. کۆمەڵە کتێبە جولەکە تایبەتیەکان و کتێبخانە گشتیەکان مەبەستی گرنگی ئەڵمانیەکان بوو. هەتا ئەرشیفە دەوڵەمەندەکەی جولەکەکان کە لە پۆلونیا و ئەوروپای خۆرهەڵاتبوو زەفتکراو لە ناوچوو.

کە لە ساڵی 1942دا لە گیتوکاندا جولەکەکان دەرکران کتێب و دەقەکان جێمان و بوونە سوتەمەنی، لە گیتودا چالاکی هونەری و شانۆیی و مۆسیقا و وێنەکێشان بۆ بەرزکردنەوەی ورەیان نمایش دەکرا بۆ نموونە لە لودز شانۆگەریەك بۆ بوکەشوشەی منداڵان هەبوو. لە وارشۆش تیپی گۆرانی منداڵان هەبوو، چەند نمایشی شانۆگەری و مۆسیقایی کراو بەردەوام بوو تا هونەرمەندەکان دوور خرانەوە. مێژوو نوسان ئەوانەیان بە خەبات و بەرهەڵستی بۆیان تۆمار کردووە.

کەسانی وا زۆر هەبوون کە لە گیتوکاندا دەژیان بروایان وابوو کەوا تۆمار و نوسینەوەی رووداوەکان زۆر گرنگ و بایەخدارە بۆ دوارۆژ، هەندێکیان رۆژانەیان نوسیویەوە و هەندێکیتر دووان و دیتنەکانیان لە سەر ژیانی گیتودا تۆمار دەکرد

و بەڵگەنامەکانیان هەڵدەگرت. هەروەها تاوانی ئەڵمانیەکان و کردەوەی کەسەکان تۆمار دەکران . لەوانە مێژوو نوسی وەك ئیمانوئیل ڕینجلبلوم و مامۆستا حاییم کاپلان لە وارشۆ و یاسا ناس ئەفرام توری لە کوڤنو ((کاوناس)). ئەڵمانیەکان دانیشتوانی گیتوکانیان بە پارەی زۆر کەم بە کار دەهێنا، زۆر لە گیتوکان کاریگەری بەرچاویان لە بەرهەمی شەڕەکە هەبوو. بەرهەمەکانی گیتوکانی وارشۆ ، لودز و بیالستۆك و سوسنوفیتسی ڕاستەوخۆ بۆ بەرهەمەکانیان بۆ خزمەتی بەرهەمی شەڕ بوون. یان جولەکە هەبوون لەم گیتویانەدا بەرهەم و قازانجەکەیان بۆ کەسێکی ئەڵمانی بوو و قازانجی زۆریش دەدایەوە و زۆریان وا تێدەگەیشتن چاك و زۆر ئیشکردنیان باشترین بواری ڕزگار بوونە بۆیان. بەڵام مەسەلەکە دوایی و ئێستا دەرکەوت هەمووی بەند بوو بە ئارەزووی ئەڵمانیەکان بۆ فێرکردن و سوود وەرگرتن لە بەرهەم و بە کارهێنانیان.

پاش داگیرکردنی پۆلونیا لە لایەن ئەڵمانیەوە لە ساڵی 1939دا جولەکەکان ناچار کران ئەسرەگەزی داودی بە ئاشکرا و بۆ ناسینەوە لە پەخە بدەن، لە وارشۆ دەسماڵێکی ئەستێرەگەزکە شین بوو و لە دەسماڵێکی سپی دەدرا و لە قۆل دەبەسترا. بۆمان و ژیان ئەم پیرە ژنە دەسماڵەکان دەفرۆشن.

وێنەکە لە لایەن عەریفی ئەڵمانی هاینرش پوست لە 19 سپتمبر/ئەیلول 1941 گیراوە.

(گەورە دەستەڵاتدارەكە) لە گیتو

لە گیتودا بابەتی دڵخۆشكەر زۆر كەم بوو. بەڵام هەندێ جار هۆیەك دەبوو بۆ پێكەنین، حایم كابلان لە رۆژانەكەیدا لە 15ی مایو/ ئەیار/1940دا نوسیویەتی:

جارێك نازییەك لە گوندەكانەوە هاتبوو و لەوێش دەبێ جولەكە بە دیتنی سەربازێكی نازی بۆ رێزگرتن سڵاوی لێبكەن و دەستی بكوشن و شەبقەكەی بۆ داگرن، ئەم نەریتەش لە وارشۆدا پەیرەو نەبوو، بەڵام ئەو ((مێوانە بەرێزە)) ویستی توندی بنوێنێ و یاساكانی ئەو شوێنانەی ئەو لێوەی هاتبوو پەیرەو بكات. لە ناكاو لە شەقامی كارمیلكای جولەكەكان شڵەژا و نازییە گێلەكە داوایی دەكرد رێبواران هەموو بۆ رێزگرتن شەبقەكانیان بۆی داگرن، لە ئەنجامدا چەندین كەس هەڵاتن و زۆریش خۆیان شاردەوە و بەشێكیش گیران چونكە سەرپێچیان لە رێزگرتنی كردبوو و داركاریش كران و خەڵكەكەی تریش بە پێكەنین و گاڵتە كردنەوە تەقینەوە.(هەڵپەرستەكان) گەورە راستەقینەكانی شەقام بینیان چ رووی داوە تامی زۆریان لە گوێڕایەڵبوون بۆ نازیەكە وەرگرت. بە گاڵتە رێزی زۆریان بۆ دەربڕی. ئەوەش بۆ ئەوە بوو ((گەورە دەستەڵاتدارەكە)) بكەنە گاڵتەجاری رێبوارەكان ، بەراكردن بۆی دەچوونە پێش و سەد جار سڵاویان لێدەكرد و شەبقەكانیان دادەگرت. هەندێكیان بە رووی وشكەوە ئەوەیان دەكرد و هاورێكانیش لە پشتەوە پێدەكەنین و ئەو دەستەیە دەرۆیشت دەستەیەكی تر جێگایان دەگرتەوە و بۆ نازییەكە دەهاتنە پێش و بە سەری رووتەوە سەریان بۆی نەوی دەكرد.

چەند منداڵێکی جولەکە لە سەر ڕۆخی شۆستەکەی گیتوی وارشۆ دانیشتون.

((گوێم لێ بوو کەوا ڕابینێک لە وینگر و لە یومکیور کوژرا، فەرمان درا شەقامەکە گەسک بدرێت. فەرمان درا پاشماوەکان هەڵبگیرێتەوە و لە ناو شەبقەکان بکرێن، کە بۆ پێشەوە دەنوشتایەوە سێ قەمەی تفەنگی تێڕاکرا. نیشەکەی کرد و بەردەوام بوو لە نیشەکەی کە مرد)).

ئیمانویل ڕینجلیلوم ((بیرەوەرییەکانی لە گیتوی وارشۆ))
26/ئەبریل/نیسان/ 1941

بندزن 1942. ئەفسەر فرانزبولتز لە برسلاو منداڵانی جولەکەی کۆ کردیتەوە بە هەموو هێزییەوە لە سەریان هاوار دەکات ((ئێوە شەڕتان دەوێت)) سەرنج دەدەین و بێ ئاگایین ، منداڵێکی تەمەن شەش ساڵان، دەوێرێت بچێتە پێش و بڵێ ((نا ، مامە ، پیاوانی ئەس ئەس . ئێمە شەڕمان ناوێ، ئێمە کەمێک نانمان دەوێ))

ئەلا ـ لایبرمان ـ شاپیر

بژارە ئەستەمەکان

بەڕێوەبردنی کاروباری ناوخۆی گیتۆکان لە لایەن جولەکە خۆیانەوە بەشێکی ناوەندی سیاسەتی نازییەکان بوو، لە هەموو گیتۆیەك چڤاتێك دامەزرا بە ناوی چڤاتی جولەکە. ئەندامە پیاوەکانی ئەم چڤاتە بە هەڕەشەی مردن ناچار بوون داواکانی ئەڵمانیەکان ورد جێبەجێ بکەن. ئەم چڤاتە لیستی ئەو ناوانەیان ئامادە دەکرد کە نۆرەی ئاوارە کردنیان دێ. هەروەها پۆلیسی جولەکەش ئەوانەیان ئامادە دەکرد کە بۆ لە سێدارەدانیان دەبردن و هەر ئەو پۆلیسیانە سواری قەتار و لۆریشیان دەکردن. ئەگەر بەرهەڵستی لە خشتەی کارەکانیان هەبوایە سزاکە ئازاردانی بە کۆمەڵی هۆڤیانە بوو، بۆیە بیر لێکردنەوە زێدە دژوار بوو. سەرکردایەتی چڤاتی جولەکە لە هەموو گیتۆکان کۆششیان بێوەچان بوو تا بواری بەرهەڵستی نەبێ وبیریش لێنەکەنەوە. بۆ نمونە جاکوب جینسی سەرۆکی چڤاتی جولەکە لە ڤیلینیوس لە لیتوانیا وتارێکی لە 15ی مایو/ئەیار/1943دا بۆ هەموو بەرپرسەکانی گیتۆی ئەوێ ڕوون کردەوە کەوا گستابو جولەکەیەکی دەستگیر کردووە بە تاوانی ئەوەی دەمانچەیەکی کڕیبوو و هەڕەشەی کرد((نازانم ئەو کێشەیە هەتا کێندەرێ دەڕوات و جارێ ڕابردوو کۆتاییەکەی بۆ گیتۆ باش کەوتەوە، بۆیە هوشیارتان دەکەمەوە ئەگەر ئەم جارە شتێوا دووبارە ببێتەوە ئەوا هەمووتان بە یەکەوە سزا دەدرێن و سزاکەش پیری تەمەن شێست ساڵان و منداڵانیش دەگرێتەوە...بیر بکەنەوە ، ئایە ئەمە ئەو گیانبازیە دەهێنێ؟)) یەك وەڵام هەیە ، ئەویش ژیرانە بیر بکەنەوە ئەم کارە ئەو گیان بازەی دەوێت!!! بەرپرسی گیتۆکانیتر ویستیان هاوکاری ئەوانە بکەن کە نیازیان بەر هەڵستی یە.

هەڵوێست هەر چۆن بوایە کاریگەری لە سەر زۆربینەی خەڵکەکە نەبوو، چونکە دەستەڵاتی باڵای ئەڵمانیەکان زۆر بە هێز بوو و جولەکەش دابڕاو و چەوساوە بوو. بۆیە دەرئەنجام هەر وەك جاران بوو جا چ مرۆڤ خۆی لە گەڵ مەرجەکانی ئەڵمانیەکان ساز کردبایە یان بەرهەڵستی کردبایە.

مردن لە سەر شەقامەکان

مردن باڵی بە سەر گیتو لە شوێنێکدا کێشابوو، برین پێج ((ئەدینا بلادی شفایگر)) وا باسی ژیانی هاوینی ساڵی 1941 گیتو دەکات ((پاش سێ هەفتە گەڕامەوە نەخۆشخانەکە...... بۆ بەشی تیفوی ماك بۆ لای ئەو منداڵانەی هێشتا نەمردوون. منداڵە نەخۆشەکان دوو دوو لە سەر یەك قەرەوێلەیەکدا درێژ کرابوون. پێڵیتەی پلاستیکیان بە نێو چەوانیان لکێنرا بوو و پێڵیتەکە ژمارەیان لە

منداڵێکە لە سەر شۆستەی گیتوی وارشۆ کەوتووە و رووحی دەدا، لە 19ی سپتمبر/ئەیلول 1941 وێنەگرەکە نوسیویەتی: ((خەڵکەکە بەس لێیان گوزەر دەکەن و زۆری وەك ئەومناڵە هەیە)).

سەر بوو. پلەی گەرما بەرز بوو، بەردەوام داوای شلەیان دەکرد، نەخێر بە هۆی تیفوی ماك نەمردن، ئێمە لە نەخۆشخانە دەرمانکردن ، زۆر ماندوو ببووین ڕۆژانە دە منداڵی تازەمان بۆ دەهات . بۆیە ڕۆژانە هەمان ژمارەمان دەردەکرد یان ڕاپەنگوازینەوە لە بەشی ((گومان لێکردن)) بۆ بەشی ((ئاسایش)) بێگومان ئەڵمانیەکان خۆیان وردبینی دۆسیەکانی نەخۆشەکانی تیفوی مارکیان دەکرد. ئێمە دەرمان دەکردن بۆ ئەوەی یان لە ماڵەکانیان لە پرسانا بمرن یان بە پەلدراوی بێنەوە و بۆ دواجار ماڵئاوایان لێ بکەن، ئەوەش ڕۆژانە ڕووی دەدا.

ئەڵمانیەکان هێشتا دوور بوون کە بتوانن حکومەتی فرنسی لە ڤیش ناچار بکەن کە مامەڵەی ڕەگەزپەرستی لە گەڵ جولەکە فرنسیەکان بکەن، بەڵام سڵیان نەکردەوە لە دەرکردنی یاساکانی دژ بە جولەکە، کە گرتنی بە کۆمەڵی جولەکەکانی فرنسی لە ناوەندی یولیو/تەممووز 1942دا دەستی پێکرد و پۆلیسی فرنسی جێبەجێیکرد. لەو 80 هەزار جولەکانەی ڕەوانەی ئوردوگاکانی قڕکردن کران 10٪ یان تەمەنیان لە سەرووی 60 ساڵان بوو و منداڵانیش لە تەمەنی لە ژێر شەش ساڵان 10٪ بوون. دەستەڵاتدارانی فرنسی دریغیان نەکرد لە یارمەتیدانیان تا هەموو ئەو جولەکانەی ((ئەزادی بێگانەیان پێوە بوو)) ئاوارە کرد، چونکە بۆ ئەڵمانیەکان زۆر زەحمەت بوو جولەکەکان بدۆزنەوە تا ئاوارەیان بکەن. بە شەو و بە ڕۆژ بە گوللە سواری لۆرییەکانیان دەکردن، هەر نۆهەد کەسیان لە یەك لۆری دەکرد و ژنێك لە گەڵیان سواردەبوو، سێ چوار پێنج منداڵی پێبوو، تەمەنی منداڵەکان لە نێوان 15 مانگ هەتا 13 ساڵان بوو. منداڵەکان ئەوەندە پیس بوون ناگێردرێنەوە. جەستەی سێ چوار منداڵەکە هەموو برین و گێنم بوو، جۆرێك خورشتی پیسیان هەبوو، زۆریان دەویست تا پشکەشیان بکرێت، بەڵام تەنیا هاوسۆزی بەرپرسی ئوردوگاکەمان سەرکردە کوەن مان هەبوو کە بێ وێنە بوو. یەکسەر کەرەستەکانی شوشتنمان ئامادەکرد. چوار خاولیمان هەبوو هەر ئەوەندەمان هەبوو، بۆ هەزار منداڵ.

ئودیت دالتروف . باتیسی . ژنێکی گیراو لە درانس . ئوگست 1942

سەبارەت بەو منداڵانە جولەکانەی کە گەیشتنە درانس کە لە ئوردوگاکانیتری کۆکردنەوە ڕەوانە کرابوون.

قڕکردن لە شوێنەکانی تری ئەورو پا

لە ڕووی پراکتیکەوە هەموو قۆناغەکان وەك یەك بوون هەر لە دەست نیشانکردن و کۆکردنەوە و ناوارە کردن و دوایش قڕکردنەکە ، بەڵام قڕکردنەکە لە وڵاتێك بۆ وڵاتێکی تر جیاوازی هەبوو، گەرچی هەنگاریا هاوپەیمانەکانی ئەڵمانیای نازی بوو بەڵام جولەکەی ئەم وڵاتە تا ساڵی 1944 بە هێمنی ژیان و ژمارەیان بە جولەکە لاپیدەکانی ترەوە کە لە وڵاتانی ترەوە ڕوویان تێیکرد یەك ملیون جولەکە دەبوون. سەرکردایەتی هەنگاریا پەیرەوی زۆری یاساکانی دژایەتی جولەکەی کرد بەڵام هەرەشەی نازیەتیان قبوڵ نەکرد بۆ ڕەوانەکردنی جولەکەکان بۆ ئوردوگاکانی قڕکردن. بەڵام بە داگیرکردنی هەنگاریا لە مارسی/ئاداری 1944 لە لایەن سوپای ئەڵمانیەوە لە ناوەراستی مایو/ئەیاری 1944 گواستنەوەی جولەکەی هەنگاریا بۆ ئوشفیتز دەستی پێکرد. بە 42 ڕۆژ زیاتر لە 420 هەزار جولەکەی هەنگاریان ڕاستەوخۆ گواستەوە ئوشفیتز - بیرکناو و لە پێش چاوی هەموو جیهانا ڕۆژانە بە فرنەکانی گاز 12 هەزاریان دەکوژران.

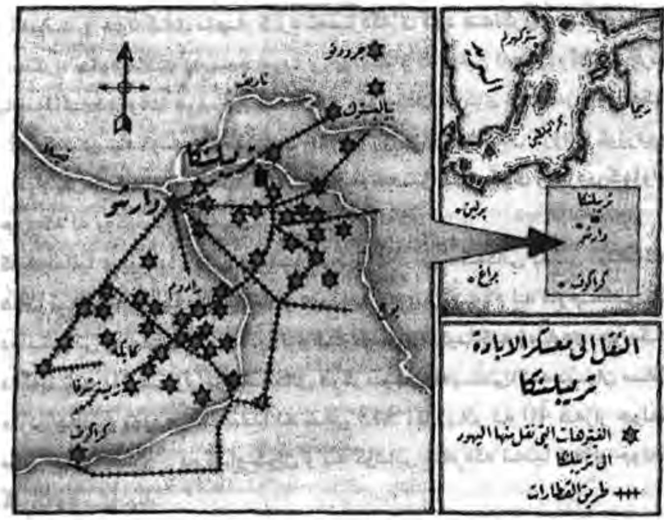
لە سەرەتای یولیو/حوزیران 1944دا سەرۆکی حکومەتی هەنگاریا میکلوس هورس فەرمانیدا دەرکردنی جولەکە ڕاگیرێت و ئەم هەنگاوەش هاوکاری هەنگاریای دەویست بۆیە توانیان گیانی 300 هەزار جولەکە لە بودابست ڕزگار بکەن. ئەوەش بە پشتیوانی وڵاتانی بێلایەنی وەك سوید و سویسرا و ڤاتیکان لە ڕووی دبلوماسی پەیدا کرابوو. بەڵام لە کۆتایی ساڵی 1944دا لە بودابستدا 30 هەزار جولەکە گیانیان لە دەستدا. ئەوەش لە پرۆسەی ((خشینی مردن)) بەرەو سنووری نەمسا یان بە کوشتنی نازییە هەنگاریەکان بوو.

وەك هەنگاریا ئیتالیاش یاساکانی دژ بە جولەکەی دەرکرد بەڵام جولەکە کەمینەکەی ئەم وڵاتە تا ڕووخانی حکومەتی بنیتو موسولینی فاش لە یولیو/حوزیرانی/1943 لە راونان پارێزراو بوون.

هێزەکانی ئەڵمانیا بە هاوکاری ئیتالیا دژ بە سامیەکان توانیان لەکۆی 35 هەزار جولەکەی ئیتالیا 8 هەزاریان کۆ بکەنەوە و رەوانەی ئوردوگای قڕکردنیان لە ئوشفیتز ـ بیرکناو بکەن.
بە داگیرکردنی یوگوسلافیا لە لایەن ئەڵمانیاوە کرا بە چەند پارچە لە ئەپریل/نیسانی 1941 و ئەو کاتە نزیکەی 80 هەزار جولەکەی تێدا دەژیان و جولەکەی سربیا ژمارەیان 16 هەزار جولەکە دەبوو کە لە شاری بلگرادا بوون.
ئەڵمانیەکان سامانەکانیان لێ زەفتکردن و ناچاریان کردن کاری بە زۆریش بکەن.
لە ئوگست/ئاب/1941 شاڵاوی گرتنیان دەست پێکرا و بەشی زۆری جولەکەی سربیا کوژران. لە بەهاری 1942دا لە ئوردوگای سملینی نزیك بلگراد عارەبانەی کوشتنی بە گازیشیان بۆ کوشتنیان بەکار هێنا، هەتا هاوینی 1942 دا سەدان جولەکەی سربیا لە ژیانداماان.
حکومەتی کرواتیای فاشی، ئوستاشا، لە شەڕدا هاوپەیمانیەتی لە گەڵ ئەڵمانیادا راگەیاند و جولەکەی ناچار کرد ئەسرەگەزی داود هەڵگرن و سامانەکانیان زەفتکرا، حکومەت بە بەرنامە سرب و جولەکە و قەرەجی لە ئوردوگاکانی گرتنی یاسنۆڤاکدا هەزارەها سرب و بیست هەزار جولەکەی لە کۆی 30 هەزار جولەکەی وڵات کوشتن. بە کۆتایی ئوکتۆبەری 1941 زۆربەی جولەکەی کرواتیا کوژرابوون و دوایش 7 هەزار جولەکەشی ئاوارەی ئوشفتیز کرد، کۆی ژمارەی کوژراوی جولەکە لە یوگوسلافیا گەیشتە 60هەزار جولەکە.
کە ئەڵمانیا و ئیتالیا وڵاتی یونانیان داگیر کرد جولەکەکانی بەشی ئیتالیاکەی هەتا ساڵی 1944دا بێ کێشە و هێمنانە دەژیان، بەڵام لە ناوچەکانی ژێر دەستەڵاتی ئەڵمانیەکان تەنیا لە شاری سالۆنیکیدا کە ژمارەی جولەکەی دەگەیشتە 50 هەزار پرۆسەکانی قڕکردنیان گەیشتێ، لە نێوان مانگی مارس/ئادار و ئەبریل/ نیسانندا لە ساڵی 1943دا زیاتر لە 40 هەزار جولەکە ئاوارەی ئوشفتیز ـ بیرکناو کران و بە کۆتایی شەڕەکە تەنیا هەزار جولەکە گەڕایەوە سالۆنیك.
سەرکردەکانی بولگاریا داواکانی ئەڵمانیایان بۆ ئاوارەی کردنی 50 هەزار جولەکەی ئەو وڵاتەیان رەتکردەوە و لە بۆگەنی شەڕەکە رزگاریان بوو. بەڵام

بولگاریا سەرپێچی ئەکرد لە ئاوارەکردن و دەرکردنی ئەو جولەکانەی هاوڵاتی نەبوون، کە ژمارەی ئەو جولەکانەی لە ناوچەکانی تراکیبە و مقدونیای ژێر دەستەڵاتی بولگاریا کە رەوانەی تربلینکا کران گەیشتە 11 هەزار کەس.

پێش هەڵگیرسانی شەڕ لە رۆمانیادا 750 هەزار جولەکە دەژیان، 300 هەزاریان لە ناوچەکانی بیسارابین و ترانسینسترین دەژیان. جولەکەی ئەم ناوچانە لە برسان یان بە دەستی هێزەکانی رۆمانیا بە یارمەتی ئەڵمانیایەکان کوژران، ژمارەیان کە تا کۆتایی ساڵی 1942 کوژران لە 200 هەزار کەس زۆرتر بوون و لە ناوچە ناوەراستەکانیشدا 300 هەزار جولەکە رزگاریان بوو. گەرچی رژێمی رۆمانی بە سەرکردایەتی مارشاڵ ئەیون ئەنتونیسکو دژایەتی جولەکەی دەکرد.بەڵام رازی نەبوو رەوانەی ئوردوگاکانی قڕکردن بکرێن.

کۆکردنەوە لە وڵاتانی باکووردا

ڕەگەزپەرستی دژ بە جولەکەی نەرویج پاش گرتنی وڵاتەکە لە لایەن ئەڵمانیاوە لە 9ی ئەبریل/نیسانی ساڵی 1940 دەستی پێکردن گەرچی سەرژمێریان هەر دوو هەزار جولەکە دەبوو بەڵام ئەڵمانیەکان چاویان تێبڕیبوون، لە کۆنگرەی وانسیی بەستراو لە ینایر/کانوونی دووەم 1942 لیستی ئەو وڵاتانە ئامادە کرا کەوا جولەکەی تێدا نیشتەجێیە و داواش کرا پەلەو دەست و برد بکرێ لە پێش جێبەجێ کردنی ((دوا چارەسەری بۆ کێشەی جولەکە)) هەر لە هەمان مانگدا باس لە دەست نیشانکردنی جولەکەکانی نەرویجیش کرا. بەڵام گرتن و ڕاونانیان تا پایز دواکەوت و لە ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەمی 1942دا سەدان پیاوانی تەمەن لە سەرووی 16 ساڵیدا لە شارەکانی تروندهایم و بیرگن و ئوسلو گرت و ڕەوانەی ئوردوگاکانیان کردن و سامانیشیان زەفتکرا. هەروەها لە شەوی 26ی نوفمبر/تشرینی دووەم ژن و منداڵە جولەکەکانیشیان گرت و نزیکەی هەزار کەس خۆی نەداتە دەست و توانیان بەرەو سوید ڕابکەن.

حکومەتی دانیمارك ڕازی نەبوو هاوڵاتیانی جولەکەی خۆی کە سەرژمێریان 7500 کەس دەبوون مامەڵەی جیایان لە گەل بکات، سێ ساڵ ئازادانە ژیان بەڵام لە ئوگست/ئابی 1943دا هتلر بڕیاری دا کاتی جولەکەی دانیمارك هاتووە و هەواڵەکە بە دزە گەیشتە ئەوێ بۆیە هەموویان بە یارمەتی ماسیگرە دانیمارکییەکان و سویدییەکان دەربازی سوید بوون. حکومەتی دانیمارك وازی لە ئاوارە و دوور خراوەکانی خۆی لە ئوردوگای تیریزنیشتاد نەدەهێنا و چاودێری دەکردن بۆیە لە ژیاندا مان و بە کۆتایی هاتنی شەڕەکە گەڕانەوە دانیمارك.

جولەکەکانی فنلنداش کە ژمارەیان دوو هەزار کەس دەبوو دوور نەخرانەوە و سەرکردەکانی فنلندی نەیانداونە دەست نازییەکان.

22ی مارس/ئادار

قەدەغەكردنی چونی منالانی قەرەج بۆ خوێندنگا ئەڵمانیەكان.

30/مارس/ئادار

هتلر ئاگاداری ژەنراڵەكانی كردەوە كەوا شەڕی داهاتوویان دژی روسیایە و شەڕەكە((شەڕی فڕكردنە)).

22/ی یونیو/حوزیران

هێرشی ئەڵمانیا دژ بە یەكێتی سۆڤیەت كرا. دەستەكانی ئینستاز لە ناوچەكانی خۆرهەڵاتی پۆلونیا دەستیان بە كۆمەڵ كوژیەكان كرد. روبرت لی یەكێك لە سەركردەكانی نازییەكان لەلێدوانێكی ئەو رۆژەیدا ووتی: ((جولەكە دوژمنی دێرینی بووە و هەر بە دوژمنی دەمێنێتەوە چونكە هەموو هەوڵێكی داوە بۆ داگیركردن و بۆگەنی میللەتەكامان بۆیە دەبێ خەبات بكەین بۆ تەواوی فڕكردنیان و فڕیشیان دەكەین، دەمانەوێ ئازاد بین، نەك هەر لە ناوەوە بەڵكو لە دەرەوەش)).

31 یولیو/تەمموز

مارشاڵ هرمان گوزنگ دەستەلات دەداتە سوپاكانی ئەس ئەس بۆ كار كردن بۆ ئامادە كردنی ((چارەسەری بنەرەتی كێشەی جولەكە))

1 سپتمبر/ئەیلول

دەبێ جولەكەی تەمەنی لە سەرووی شەش ساڵییە ئەسرەگەزی زەرد هەڵگرێ.

18/ سپتمبر/ئەیلول

دەبێ جولەكە داوا پێشكەش بكەن بۆ وەرگرتنی مۆلەت بۆ گەشت بە هۆیەكانی گواستنەوەی گشتی.

29 30/ سپتمبر/ئەیلول

دەستەیەك لە ئینساتز 33 هەزار جولەكەیان لە نزیك خەرەندی بابی یا كوشت.

15 ئوكتۆبەر/

کۆچ کردنی جولەکە لە ئەڵمانیەوە قەدەغە کرا.

نوڤەمبەر/تشرینی دووەم

گیتو/ ئوردوگای گرتن تایبەتە بۆ ((کۆمەڵگای جولەکەی نموونەی)) و شیاویش بێ لە بەر چاوی پشکێنەرانی خاچی سوور.

7 دیسمبر/ کاوونی یەکەم

هێرشی یابانی بۆ سەر بیرل هاربر. بەشداری کردنی ولاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ شەڕەکە.

8/ دیسمبر/ کاوونی یەکەم

جێبەجێ کردنی یەکەم پرۆسەکانی لە سێدارەدانی جولەکە بە گاز لە ئوردوگای قڕکردن لە شیلمنو لە پۆلونیا.

11/ دیسمبر/ کاوونی یەکەم

راگەیاندنی ئەڵمانیا شەڕ دژی ولایەتەیەککگرتووەکانی ئەمریکا.

12/ دیسمبر/ کاوونی یەکەم

قەدەغە کردنی جولەکە لە بەکارهێنانی تلفۆنە گشتییەکان.

1942 20 نیابر/ کانوونی دووەم

راینهادر هایدرش سەرۆکایەتی ئاسایشی ئەس ئەس لە کۆنگرەی ڤانسی دەکات لە یەکێك لە ناوچەکانی دەوروپشتی پاریس بە ئامادەبوونی گەورە بەرپرسانی نازییەکان بۆ رێکخستنی ((دوا چارەسەری)). ئاوارە کردنی جولەکە و قەرەج لە گیتوی لودز بۆ ئوردوگای شلمینو بەردەوامە.

15 فبرایر/شوبات

کوشتنی دەستەی یەکەمی جولەکە بە گازی زیکلون بی لە ئوردوگای ئوشفیتز جێبەجێ کرا، بەخێو کردنی ئاژەڵی ماڵی لە جولەکە قەدەغە کرا.

17 مارس/ ئادار

یەکەم لە سێدارەدانی بە کۆمەڵ و بە گاز لە ئوردوگای قڕکردنی بلزك لە باشووری خۆرهەڵاتی لوبلین کرا.

20/مارس/ئادار

ژوورەکانی گاز لە ئوشفیتز ـ بیرکناو بە کار هات بۆ ئەم مەبەستە دوو خانویان ئامادە کردبوو، جولەکەی پۆلونی لە ئوبرشلساین یەکەمین قوربانی بوون.

ئەبریل/ نیسان ـ مایو/ئەیار

کردنەوەی ئوردوگای قڕکردن لە سوبیبور.

4 مایو/ئەیار

یەکەم پرۆسەی دەست نیشان کردن ((لە نێو گیراوەکانـدا کرا لە ناو ئەوانی چەند مانگێك بوو لە ئوشفیتز ـ بیرکناو مابوونەوە. ئەوانەیان بۆ ژوورەکانی گاز نارد کەوا((کەڵکی نیشیان نەماوە)).

12 مایو/ئەیار

جولەکە قەدەغە کران بچنە سەرتاشخانەی ((ئارییەکان)).

مایو/ئەیار ـ یونیو/حوزیران

جولەکەی ئەوروپای خۆرئاوا ناچار کران ئەسرەگەزی زەردی داود هەڵگرن.

12/ یونیو/حوزیران

دەبێ جولەکەکانی ئەڵمانیا هەموو کەلوپەلی کارەبایی و چاویی و چەرخلاری و ئامێری چاپ دابنێن.

1 یولیو/تەمموز

لەمەودوا هەموو منداڵنی جولەکە لە خوێندن قەدەغە دەکرێن.

4/ یولیو/ تەمموز

یەکەم پرۆسەی ((دەست نیشانکردن)) لە شۆستەی بەتاڵکردنی ئۆشفیتز کرا و ئەم دەستەیەش لە جولەکەی سلۆفاکیا بوون.

7/ یولیو/ تەمموز

هاینرش هیملر دانوستانی لە گەل دکترو کارل کلاو بیرگ کرد و هێتر لە سەر مەسەلەی نەزۆککرلنی ژنانی جولەکە کەوا ئوردوگاکە لە خزمەتی ئەودایە بۆ کردنی تاقیکردنەوە لە سەر گیراوەکان.

10/ یولیو/ تەمموز

کلاو بیرگ ئاگادار کرایەوە کەوا هیملر دەخوازێ بچێتە راڤزسبروك و دەست بە کار بێ نەزۆککردنی ژنانی جولەکە و ویستی بزانێ نەزۆککردنی هەزار ژنە جولەکە چەند کاتی دەوێت.

16. 15 یولیو/ تەمموز

گەیشتنی یەکەم دەستەی جولەکەی هۆلندی بۆ ئوشفیتز.

18 . 16 یولیو/ تەمموز

پۆلیسی فرنسی لە پاریس 13 هەزار جولەکە ((بێ وڵاتەکان)) ی گرت لە وانە نۆ هەزاریان کە چوار هەزاریان منداڵ بوون رەوانەی ئوشفیتز کران.

19/ یولیو/ تەمموز

هیلمر فەرماندا کەوا لە کۆتایی ساڵدا جولەکەی پۆلونیا تەواو دەبن.

30/ یولیو/ تەمموز

رێکخراوە جولەکەکان دەبێ هەموو گەنجینە دێرینەکانی دروستکراو لە میتالی گران دابنێن.

22/ یولیو/ تەمموز . 12 سپتمبر/ئەیلول

پرۆسەکانی ئاوارە کردنی بە کۆمەڵ لە گیتوی وارشۆ بۆ ئوردوگای تربلینکا.

19 ئوکتۆبەر/ تشرینی یەکەم

جولەکەی ئەڵمانی قەدەغەکران کەوا لە کتێبخانەکانی ((ئاری)) کتێب بکڕن.

26 نوفمبر/ تشرینی دووەم

ئاوارە کردنی جولەکەی نرویجی بۆ ئوشفیتز.

18 دیسمبر / کانوونی یەکەم

هاوپەیمانەکان رایانگەیاند هەر کەسێ جولەکەیەك بکوژێت پاش شەڕەکە سزا دەدرێت.

رێنماییەکانی دەسەڵاتی پۆلیسی ناوخۆیی لە سازوالزاس

1ـ تەنیا جولەکەی راستەقینە دوور بخرێتەوە. مشلنجەکان ناگرێتەوە، ئەو پیاوانەی بە ژن تێکەڵبوون و هەروەها جولەکە بیگانەکان بە مەرجێ هاوڵاتی

ولاتـانی نـەیار نـەبن یـان ئـەو ولاتانـەی کە لـە لایـەن ئێمـەوە داگیرنـەکراوە. ئـەو جولەکانـەی لـە بـەر هـۆی هەڵوێـست وەرگـرتن بـێ ولاتـن دەگیرێـن. هـەموو جولەکەیەك دەکرێ بگوازرێتـەوە بێجگە لـەو جولەکانـەی شـرن و لـە سـەر جێگا کەوتوون.

2. بۆ جولەکەکان شوێنی کۆکردنـەوەیان لە لودفیجسەهافن، کایسر سلاوتن، لانداو بۆ ساز کراوە و بە پـاس دەگوازرێنـەوە ، لـە هـەر پاسێکدا فەرمانبـەرێکی تایبـەت بەرپرسیار دەبێ و چـەند پیـاوانی پۆلیـسی رەسمـی و گـەر پێویـست بـوو چـەند فەرمانبەر لە ژێر فەرمانیاندا دەبن.

3ـ ئـەو فەرمانبـەرە بـەر پرسـە لیـستی ناوەکـان لـە شـوێنی کۆکردنەوەکـەدا وەردەگرێت و لە لیستەکەدا دیـارە بـە کـام پـاس دەڕۆن و سـەرباز و هاوکارەکـانی کێن کە لە ژێـر فـەرمانی ئـەودا دەبـن. هـەروەها نـاو و ئەدرێـسی ئـەو کەسانەشـی تێدا کە دەستگیر دەکرێن.

5. کە بەرپرسەکان زانیاریەکان لە سەر جولەکەکان وەردەگـرن بـەرێ دەکـەون بـۆ شوێنەکانی نیشتەجێیان و ئاگاداریان دەکەنەوە کەوا دەگیرێن و دوور دەخرێنەوە و بۆیە دەبێ لە ماوەی دوو سەعاتدا خۆیان بۆ سـەفەر ئامـادە بکـەن. گـەر شـتێك هاتە پێش دەبێ سەردانی بەرپرسەکە لـە شوێنی کۆکردنـەوە کـە بکـەن و نـاکرێ خۆ ئامادەکردنی دوا بخرێت.

6. گیراوەکە ئەگەر کرا بۆی هەیە ئەم شتانە لە گەڵ خۆیدا بێنێ:

ا. بۆ هەر جولەکەیەك هەیە یەك جانتای سەفەر بێنێ و پێویستیەکانیان تێدا بێ و کەسی گەورە دەکرێ 50کغم بێنێ و بۆ منالێش 30کغم دەبێ.

ب. یەك دەست جل و بەرگ.

ج. بۆ هەر جولەکەیەك یەك بەتانی.

د. تێشو ((خواردن و ئاو)) بۆ چەند ڕۆژ.

ه. قاپێك و چەنگاڵ و کەوچك و چەقۆیەك.

و. هەر کەسێ سەد مارکی (RM) زیاتری پێنەبێ.

ز. پەساپۆرت و هەویە و پسولەی کەسایەتی دەرهێنانیان ئاسان و بەردەستا بن و لە ناو جانتا نەبن.

7 . بۆیان نیه ئەم شتانە لە گەڵ خۆیان بێنن: دەفتەر شەك و شەك و سەهم و خشڵ و گەنجینە و پارەش لە سەد مارك زۆرتر نەبێ.

(.....)

9 . پێش جێ هێشتنی خانوەکانیان دەبێ ئەم فەرمانانە کرابن.

أ . گیانلەبەرە ماڵییەکان و گیانلەبەریتری زیندووی وەك (سەگ ، پشیلە، باڵندەی ناو قەفەس) بدرێتە سەرۆکی شارەوانی ، سەرکردە ناوخۆکان. گەورەی گوندەکە یان هەر کەسێکی شیاو و بەرامبەری پسولەیەك وەرگرێت.

ب . کالای تەڕ بدرێتە (NSV) نوسینگەی خۆشگوزەرانی کۆمەڵایەتی سەر بە حیزبی نازیی.

ج . ئاگر و ئاگردان بکوژێندرێتەوە.

د . ئاو و گاز بگیرێتەوە .

هـ . فیوزەکانی کارەبا هەڵگیرێت.

و . کلیلەکانی خانووەکە بە یەکەوە ببەسترێت و ناوی خاوەنەکەی و گوند و شارەکە و شەقام و ژمارەی خانووەکەی لە سەر بێ.

ز . دەبێ کەسەکە ورد بپشکێندرێت نەوەك چەك و زەخیرە و تەقەمەنی و زەهرە و پارەی بێگانە و خشڵ و شتیتری پێ بێ.

(....)

13 . بە شێوەیەکی راست هەڵسوکەت لە گەڵ جولەکە گیراوەکە لە کاتی گرتنیدا بکرێت و ئەمەش زێدە گرنگە و نابێ توندی رەفتاری بە هیچ شێوەیەك لە گەڵ بکرێت.

ئاوارە کردن

بۆ قڕکردنی جولەکە پێویست بوو ئەو ملیونەها جولەکەی ئەوروپا دوور بخرێتەوە. ئەڵمانیەکان لە بەر چەند هۆیەك بڕیاریاندا جولەکە لە زێدی خۆیان نەکوژن، بەڵکو هەموویان بۆ ئوردوگاکان بگوازەوە کە لە پۆلوینا بۆ ئەم مەبەستە دروستکرا بوون. هتلر و سەرکردەکانیتر دەیانویست بە نهێنی بیانکوژن. چونکە نەدەگونجا لە بەر چاوی هاوڵاتیانی لە خۆرئاوا و ناوەراست و خوارووی ئەوروپا بیانکوژن تا پارمەتی هاوڵاتیان لە دەست نەدەن. بۆ کوشتنی ملیونەها جولەکەی پۆلونیا و بەشە گەورە داگیرکراوەکەی یەکێتی سۆڤیەت ئەڵمانیەکان دوور خستنەوەیان بۆ ئوردوگاکانیان پێباشتر بوو کە لە رووی پراکتیەکەوە لە گوللە بارانکردنیان و کوشتنیان. بوونی هێڵی ئاسنی پوخت لە ئەوروپادا گواستنەوە و دوور خستنەوەی جولەکەکانی بۆ پۆلونیا ئاسانکرد و لە پێش چاوی هاوڵاتیانیش گوم دەبن و شوێنەواریان نامێنێ ، ئەگەر ئەو جولەکانەی لە گرتووخانەکانی ئوشفیتز - بیرکناو کە ژمارەیان لە ملیۆنێك زۆرتر دەبوو زوو بە زووری گاز نەکوژرابان ئەوە ئەم شوێنە بچوکە دەبوایە گەورەترین شاری ئەوروپا.

لە ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەمی 1940دا حەت هەزار و پێنج سەد جولەکە لە بادن و ساری ئەڵمانیا بۆ ئوردوگاکانی خوارووی فرنسا دوور خرانەوە. بە تەمەنترین کەسیان 97 ساڵ دەبوو کە پیاوێکی کارلسروە بوو، دوایی زۆربەیان لە فرنساوە بۆ پۆلونیا دوور خرانەوە، بۆ دوور خراوەکان مۆڵەتی کاتی تەنیا 15 دەقیقە تا دوو سەعاتیان بۆ دانان تاماڵەکانیان چۆڵ بکەن . بە پێی راپۆرتی پۆلیس هەندێکیان ((ئەم مۆڵەتەیان بە هەل زانی بۆ رزگار بوونیان خۆیان کوشت)).

لــه 25ی ئــهبریل/نیــسان 1942 ((بهرهوخۆرهــهڵات)) 995 جولهکــهی دانیشتووی فورزبورگی ئهڵمانی له ژێر چاودێری پۆلیس و سهربازدا ئـاواره کـرد. ناچـار کـران هــهموو ســهرمایه و ماڵیـان جـێبهێڵن بێجگـه لـه ههنـدێ شـتی ((پێویـست)) نـهبێ ، ناچـاریش کـران ههنـدێکیتر کهلوپـهلیان لـه ئیـستگهی شـهمهندهفهری فورزبـورگ جـێبهێڵن ، ئـهم کهسـانه بـۆ ئوردوگایـهکی کـاتی لـه ترافنیکی و ئهزبیکا گوازرانهوه و لهوێشهوه بۆ ئوردوگای فڕکردن له بلزك.

ئومشلا جپلاتز

ئومشلا جپلاتـز Omschlagplatz شـوێنێکه بـۆ دووبـاره بارکردنهوهیـه و سهر به گیتویه، زۆرجار گۆرهپان یان جێگایهکی کراوه بوو و زۆر جار ئهم شوێنه بۆ کاری دهست نیشانکردن به کار دههات، که دوا چارهنووسی ئادهمیزادی لێدیار دهکرا که بهرهو مردنی دهبهن یان دهکرێ بۆ کار ((به کار بهێنن)) به زۆری ئهم شـوێنانه لـه گیتـو گـهورهکان لـه نزیـك هێڵـهکانی سـکهی ئاسـنین بـوون. بـۆ ئاسانکردنی پرۆسـهکانی ئـاواره کـردن لـه وارشـۆ سکهی ئاسـنینی یـهدهگ هـهبوو دهگهیشته ئومشلا جپلاتز. له 23ی یولیو/ تهمموزی 1942 دهستکرا به ناردن و دوور خـستنهوهیان لـه وارشـۆ وه بـۆ تربلینکـا، لـه نـاو گیتـودا ڕۆژانـه هــهزارهها جولهکـه کـۆ دهکرایـهوه، کـۆ کردنــهوهی جولهکـه کارێـك بـوو بـه زۆر لـه لایـهن ((خزمهتگوزاری بۆ ڕێکخستن))ی جولهکه خۆیان به بهشـداریکردنی هێزهکـانی ئـهس ئـهس و هێزهکـانی ئـۆکرانی و لاتفـی و لیتـوانیی هاوکـار ئـهنجام دهدرا. دهبوایه ڕۆژانه 6ـ 7 ههزار جولهکه کۆ بکرێتهوه ، وای لێهات جولهکهکان خۆیان بـهوه هـهڵ دهخهڵهتانـد گوایـه بـه چـوونیان بـۆ ئومـشلا جپلاتـز نانیـان دهسـت دهکهوێت. ماڵهکان و شهقامهکان چۆڵکرا و زۆر کهسیش به ڕێکهوت دهگیران.

له بهرواری 5 یان 6ی ئوگست/ئاب دکتـۆری فێرکـاری یـانوس کـورزاك و دووسـهد منداڵ لهو ههتیوخانهیهی که بهڕێوهی دهبـرد بـۆ تربلینکـا دوور خرانـهوه. دکتـۆر کورزاك نهیویست به هۆی ئهوهی که ڕهگهزی ((ئارییه)) خۆی ڕزگار بکات و لـه منداڵهکان جیـا بێتـهوه لـه پێشهوهی کاروانهکه بـه نـاو شـهقامهکانی گیتـو بـهرهو ئومشلا جپلاتز ڕۆیشت و منداڵێکی له باوهش بوو و دهستی یهکێکیتری گرتبوو.

خەڵکەکە لە ئومشلا جیلاتز چەند رۆژ چاوەڕێیان کرد جۆڵ بێت. بەڵگەنامەی پارێزراو زۆرن سەبارەت بە رەوشە ترسناکەکانی شوێنی چاوەڕی ئەم مردنە ماون. هەتا ناوەراستی سپتمبر/ئەیلول ژمارەی ئەو کەسانەی رەوانەی ئوردوگای فڕکردن کران لە ئومشلا جیلاتز گەیشتە 250 هەزار کەس و دوا کاروانەکان هاوکات بوو لە گەڵ یاخیبوونەکەی گیتو کە لە ئەبریل/نیسان و مایو/ئەیاری ساڵی 1943 روویدا. ئەو کاتانە وارشۆ لە هاوڵاتیە جولەکەکانی جۆڵ کرابوو.

شوێن بۆ خوێن و فرمیسك

هالینابیرنباوم چی بە چاوی خۆی لە ئومشلاجیاتز بینیوە پاش رزگار بوونی لە فڕکردن گێرایەتەوە. ((ئێمەیان بۆ ئومشلاچیاتز هاژووت سەد لەعنەتی لێبێ، تەڕ بە خوێن و بە فرمێسك، هەوا بە ناو فیتەی تیژی شەمەندەفەرەکاندا گوزەری دەکرد ئەوانەی سەدان هەزارجولەکەی بۆ دوا مەنزڵگەی ژیانی دەگواستەوە.

گۆرەپانە گەورەکە کە لە تەنیشت بینایەك بوو کە پێش شەڕ خوێندنگا بوو، لە خەڵکی بێهیوا و داوەشا و جمەی دەهات، زۆربەیان هەتا هێزیان تێدا بوو لە کارگەکانی ناوچە ئارییەکان کاریان پێکرا، بیلتی هاتوچۆیان (Auswies) یان پێبوو، مافی ئەوەیان هەبوو ماوەیەك بژیین. وەك زانراوبوو بە هاورێیەتی هێزەکانی پاسەوانی تایبەت دەچوونە سەردانی ماڵەکانیان کە لە خزم و خۆشەویستیەکان چۆڵکرابوو پاش ئەوەی هەموو سەرمایەکانیان لێزەفتکرا بوو، بەڵام ئیمرۆ لە رێگای چوونیان لە کارەوە بۆ ماڵەکانیان تووشی کەمینێ بوون.

لە نێوان و گیتو و کونو کەلبەنەکانی دیوارێکی بەرز لە نێوان ئێمە و پیاوانی پۆلیسی چەکدار هەبوو ((نازی زۆریان لە ناو نەبوو)) برا گەورەکەم هێشتا لە گەڵ خاڵۆژنم و کچەکەی لە گیتودا بوون ، ئەوان حەزیان نەکرد لە گەڵمان دابەزن بۆ سەر شەقامەکە.

بە پەشۆکاویی چاوەڕێ بووین بزانین چ روو دەدات. هاوکات لە کونێك دەگەراین و باوکم لە باوشی گرتبووین ، یەکەم جار دایکمی ماچ کرد و دوایی براکەم و

ئینجا منیش، توندی گرتین تا دوور نەکەوینەوە، زۆر پەرۆشی دایکم بوو نەی دەویست لە ئاپۆرەکە دوورمان بخاتەوە ، چاوی بۆ دەروازەیەك دەگێرا تا بۆ شاردنەوەمان بمانباتە ناو بینایەی خوێندنگاکەی کە پارەمەتیدەرانی چاودێری تەندروستی و پیاوانی پۆلیسی جولەکەی تێدا بوو. دەویست لەوێ بمانشارێتەوە تا بۆ ناو عارەبانەکان پاڵ نەدرێین.

باوکم لە ترسا داوەشابوو جولەی نەمابوو هەتا رادەیەك بیری لە راکردن نەدەکردەوە. هەر ئەوەندەی پێکرا بلیتی هاتوچۆکەی دەرهێنا، وای مەزندە دەکرد ئەو بلیتە هەموومان رزگار دەکات، زۆر دەترسا. وای دەزانی گوێ رایەڵ نەبوون بۆ نازییەکان زوو کۆتایی پێدێنێ.

ئێستاش لە ئومشلاج هەمان کار رووی دایەوە. دایکم وانەبوو بۆیە من هەر خۆم بەو شۆڕدەکردەوە، ئەو وای مەزندە دەکرد کەوا دەتوانێ رزگارمان بکات و بڕوای بە خۆی هەبوو (....) سۆزم بەرامبەر دایکم زۆر جیاواز بوو.

هەرگیز فارگۆنی شەمەندەفەرەکان لەم کاتانەدا وەك ئیمرۆ وا لێرە کۆ نەبوونەتەوە، وامان زانی کە دەبێ ئەمشەو بە درێژایی شەو چاوەڕێ بین تا شەمەندەفەرەکەی بەیانی دەگات. ئەوەش بواری رەخساند بۆ هەڵاتن بۆ گیتۆ و بۆ ژوورێکی سەرەوەی ماڵێك. ئەو کاتە بوو بینیمان نازییەکان تۆپی رەشاشیان لە ناوەندی گۆڕەپانەکە دانا و روویان لە ئاپۆرەی خەڵکەکە بوو، کەوا نوزەی ترسیان لێ دەهات.ئەگەرچی دیار بوو چی روو دەدات بەڵام کەسێ نەدەوێرا هاوارێ بکات یان بە دەنگی بەرز بگرییێت. کەشەکە تارمایی ترس و زۆری لە سەر نیشتبوو. من و دایکم و باوکم و هایلك چووینە باوەشی یەك وەك ئەوەی کە یەکەم جارە یەکتری دەبینین وامان سەیری یەکتری دەکرد(....) وەك ئەوەی بمانەوێت پێش هاتنی تاریکی تەواو پێکەوە بین.

هەموو شتێ بێواتا بوو. ئەو شتانەی تا ئێستا خەبات و ژیانمان بۆ کرد. باوکم هەر ئەوەندە بوو نەفسی دەهات.

دایکم وەك ئاسایی خۆی هێمن بوو و هەتا بەروومدا بزەی دەهاتێ.

(مەترسىێ) چڕپاندییە گوێم. (مردن دەگاتە هەمووومان، یەك جار دەمرین) ....(بە یەكەوە هەموومان دەمرین، هەست بە ترس مەكە، بەو رادەیەش ترسناك نیە....).

Nicht mehr einsatzfähige Frauen u. Kinder.

ژن و منالآن لە ئومشلاجیلاتزی وارشۆ چاوەڕێین بۆ ئوردوگای فڕكردن ئاوارە بكرێن لە تربلینكا. نیابر/ كانوونی دووەم 1943.

پۆلیسی برلین یاریەكانی ئولومپی مایو/ئەیار1936ی كردە بیانۆ بۆ گرتنی سەدان قەرەج و كە خۆیان و خێزان و گالیسكە و ولاخو كەلوپەلەكانیان

دوورخستنەوە بۆ ئەو شوێنەی ناوبراو بە شوێنی پشوودانی مارزان کە دەکەوێتە نزیک زبلخانەیەک و گۆڕستانێک. زۆری نەخایاند شوێنی پشوودانەکەیان دڕکەتێل گەمارۆدا. لە راستیدا ئەوە دامەزراندنی ئۆردوگایەکی گرتن بدە بۆ قەرەجەکان لە دەوروپشتی بەرلین. پاشان هەزارەها هاوڵاتی تری قەرەجیان لە مارزن و شوێنەکانی تری پشوودان لە نزیک شارەکانی ئەڵمانیا کۆ کردەوە و دوایش بۆ ئۆردوگاکانی قڕکردن لە خۆرهەڵات.

ساول فریدلندر - یەکێکە لە رزگار بووەکان پرۆفیسۆر لە مێژووی قڕکردن.

ئاوارە کردنی قەرەج

بۆ راونانی قەرەجەکان بیانۆی ئایدۆلۆژیان دەدۆزیەوە. سەرکردەی هێزەکانی ئەس ئەس هاینرش هملر بۆچوونی تایبەتی سەبارەت بە بوونی قەرەجی خاوەن ((رەگەزی بێگەرد)) هەبوو و بە ئامۆزای ((ئارییەکان))ی دەزانی بۆیە دەبێ پارێزگاریان لێ بکرێت. پێویستە ئەوانە دەست نیشان بکرێن و لە شوێنی تایبەتیدا بپارێزرێن و لە پاراستنگەیان دابنێین. کاری توژینەوەرەکان ((رەگەزی ئاوێتەکراو)) زۆرە و ناتوانرێت بە ((ئارییەکان)) یان بزاندرێت، دەرئەنجام زۆربەیان وا دەرچوون. ئەگەر مرۆڤ بکەوتبایە ناو پۆلی هەڵەوە ئەوە دژایەتی بیروکراتی نیشی دەکرد و ئەویش بە دوورخستنەوە کۆتایی دەهات بۆ گیتوکانی جولەکە و لەوێشەوە بۆ ئۆردوگاکانی قڕکردن ، ئەوەش باری دەگمەنێتی دەهاتە پێش. تاقیکردنەوەکانی تەندروستی ناوبانگە شوومەکەی کە لە ئوشفیتز دەکرا تەنیا بۆ منالانی جولەکە نەبوون بەڵکو منالانی قەرەجیشی گرتەوە. کەلەوێ زیاتر لە 20 هەزار قەرەج کوژرا.

گولله بارانێکی دەستە دەستەی قەرەجەکان لە دارستانەکانی خۆرهەڵاتی ئەوروپا و دەرەوەی گوندەکان کاری زۆر ئاسایی بوون. کوشتنیان زۆر جار بە دەستی فاشیەکانی ناوچەکە ئەنجام دەدرا. لە ئوکرانیا قەرەجەکان لە ریشە دەرکران. هەتا ئیمرۆش نەزانرا نازییەکان و پارمەتیدەرەکانیان بە ژمارەی راستەقینە چەندیان لە قەرەجەکان لە هەموو وڵاتان کوشت. دیارە ئەوەش لە بەر ئەوە بووە کەوا توژینەوەی دروستیان بۆ نەکراوە و هەروەها کەمی سەرچاوە و نەبوونی

سەرژمێری ورد بۆ قەرەجەکانی پێش شەڕەکە و پاش شەڕەکەش. ژمارەکەش بە کەمی مەزندە دەکرێ 200 هەزار بن. بڕوا دەکرێت 25ـ50 ٪ لە قەرەجەکانی ئەورووپا لە کاتی شەڕەکەدا کوژرابن. قەرەجە رزگار بووەکان چ لە ئەڵمانیا یان لە وڵاتانیتر هیچ قەرەبوو نەکرانەوە، ئیمڕۆ ئەوان زۆرترین کۆمەڵگەی مرۆڤن کە زۆرترین دووچاری نەژادپەرستی و چەوسانەوەی بابەتی و دژایەتی لە ئەورووپا دەبنەوە.

ئیڤاجوستێن یاریدەدەری روبەرت ریتر ((پسپۆر)) ی تەندروستی سەرەکی لە رایخی سێیەمدا لە کاروباری ((ئازاری قەرەج)). سەرەتا ریتر پسپۆر بوو لە تەندروستی دەروونی منداڵان و هەروەها پسپۆریش بوو لە ((کاروباری تاوان)) لە بەر رۆشنایی ئەو بیرۆکەیەی کە دەڵێت پاشماوەی بایولوجی بناغەی رەوشتی لاساری و تاوانکارییە. رویتر روونی کردەوە کەوا قەرەج لە بنەرەتدا لە ((رەگەزی ئاری بێگەرد)) ن. بەڵام بە تێکەڵبوونی رەگەزیی خەسڵەتە باشەکانیان گوم کرد لە گەڵ میللەتانی ((نرخ کەمتر)) کە لە گەشتەکانیاندا توشیان دەبوون. بە پێی قسەکەی ئەو ئەم رەوشە وای کرد کەوا رەوشی قەرەج بەرەو خوورەوشتی تاوانباری ناکۆمەڵایەتی بچێت. جوستین لە بەر ئەوەی یاریدەدەری بووە بۆیە ئەویش توژینەوەی تایبەتی ئەنجام داوە، یەکێك لەوانە پاراستنی 39 منداڵی قەرەجی بێ دایك‌وباوکی لە حەشارگەی هەتیوخانەیەکی کاسولیکی بۆ ئەنجامدانی بروانامەکەی کە توژینەوەکەی تەواو بووە لە مایو/ئەیاری 1944 منداڵەکان بۆ ئوردوگای فڕکردنی ئوشفیتز . بیرکناو دوور خراونەتەوە و ئەوانە و لە گەڵ ئەو 2900 منداڵە قەرەجیتر لە ژوورەکانی گازدا لە شەوی ئوگست/ئاب 1944 کوژران.

ریتر ئەو کارەی بە ئاسانی و خۆشی دەکرد، ئەوان یەك یەك دەهاتن و بە رێك‌وپێکی لە سەر کورسی دادەنیشتن و چاوی منداڵەکان بەراورد دەکرا و لە هەموویان هەمان پرسیار دەکرایەوە و جوستین دادەنیشت و هەموو شتەکانی تۆمار دەکرد، دەبوایە هەموویان زاریان بکەنەوە و ئامێرێکی پێبوو قورگ و کونەکانی کەپوو و کەپووپشتی کەپوو و نێوانی چاوەکانیان و رەنگی چاو و برۆ و گوێیان لە دەرەوە و لە ناوەوە و مل‌وگەردەن و هەردوو دەست (.....) بە

کـورتی هـەموو ئـەو شـوێنانەیان بەوراباپـە دەپێـورا. جوزێـف راینهـاردت / فەرەجێکی ئەڵمانی لە لێپرسینەوەکانی ((بیولوژیای رەگەزکان)) دەدوێت.

لە گەڵ دادگاییکراوەکاندا

پیاوی پۆلیسی جولەکە کالیل بیریشوڤنیک ناچار بوو ژن و کیژە بچوکەکەی نـاو ئەو شەمەندەفەرەی بکات رەوانەی ئوردوگای فڕکردن دەکردن، ئەو پۆلیسە وای نووسیوە: خۆت لە ناو فارگۆنی چوارەمی مەروماڵات لە دوای قەتارەکەوە دەبینی و تۆ و دوو پیاوی لێیە ئایە ئەوان ئاگایان لە تۆ دەبێ؟!

فارگۆنەکـە مـشتە لـە ژن و منـاڵ، لـە سـەر تەختەدارەکـە و لـە سـەر چینـچکان دادەنیـشی و ئەلوسکاشـی لەباوەشـە، ئایـە کیژەکـە دەرنـگ خـەوی لێ دەکـەوێت؟!

ئێستا لە بەر کەمی هەواو لەم شەوەی ئوگست/ئـابی خنکێنـەر دەخنکێـت. تـەنیا لە ناو ئەو دادگاییکراوانەدا دادەنیشی، بێگومان دڵت بەوە دەدەمیێتەوە کەوا تۆ لەم چارەنووسـەدا تـەنیا نیـت. نـا، ئـەوە نیـە کـە تـۆ بـیری لێدەکەیتـەوە، لـەوێی دادەنیـشیت و ئـەوەی زەحمەتـە کـە لێـی تێبگـەییت، ئـەوە چـۆن دەبـێ و چ روو دەدات!

کالینکای مێروتـە ئەوەی دە ساڵ تۆی خۆشویست، ئەوەی زۆر دڵسۆزت بوو، ئەوەی لە بۆچوونەکانت دەگەیشت و زۆریش هیواکانی بە دڵشادییەوە جێبەجێ دەکردی و دەستی لە تۆ بەردا و جێی هێشتی کە سواری فـارگۆنی مـەروماڵات بکرییت و خۆی لێرە بمێنێتەوە(.......).

دەزانم لـە تـوورەییـان خـۆت دەکوشـیت و خـۆت لـە ئەلوسـکاش تـوورە دەکـەیت، سـەرەرای هـەموو شـتێك کیـژی ئـەوی. بۆچـی مـن لـە گـەڵ خـۆم بیهێـنم، هەڵدەستیتەوە و دەتەوێ لە پەنجەرەکەوە فڕێی بدیتە دەرەوە.

ئەنکلەنکا، وا بکە، کیژەکەم فڕێ بـدە، لـە پەنجەرەکـەوە فڕێـی بـدە، دەسـتەکانت ئەلەرزێت، رەنگە کیژەکە بکەوێتـە ژێـر چـەرخی شـەمەندەفەرە بـە تەوژمەکـە و ورد بێـت، ئەگـەر لـەم گەردوونـەدا خودایـەك هـەبێ، فریـشتەیەك هـەبێ، دەسـتی

نهێنی بۆ رادەکێشێ وا دەکات هیچ ئازار نەبینێ. رەنگە ئەلوسکای خۆشەویست بە نەرمی بکەوێتە سەر ئەرزەکە و لە دووری سکەی شەمەندەفەرەکە خەوی لێبکەوێت، رەنگە بۆ بەیانیەکەی مەسیحیەکی ئازدار بەزەیی بە ئاکارە فریشتەیەکەی بێتەوە و لە سەر ئەرزەکە بەرزی بکاتەوە و بە سینگی وەبنێ و لە گەل خۆیدا بیباتەوە ماڵی خۆی و وەك کیژی خۆی پەروەردەی بکات.

وابکە ئەنکاو وابکە، یەك جرگە دوو دڵ مەبە!

جیابوونەوە

لە 12 یولیۆ/تەمموزی1942 هێرتا جوسیاس لە هامبۆرگ نامەیەکی بۆ کیژە تەمەن هەفدە ساڵیەکەی هانیلی نوسیبوو کە لە گەڵ خوشکی ئەنجلین بۆ ملبرودی سوید رۆیشتبوون دەیزانی کەوا ئاوارە دەکرێ بەلام نەیدەزانی بۆ کێندەرێیە، وای نوسیبوو: ((خۆشەویستەکەم هانیلی، داوا دەکەم، تکایە ئاگاداری ئەنجلینی خوشکت بە لەو رۆژەوە ببنە دایكوباوکی، لە گەڵی نیان بە و بەڵێنم پێ بدە ئاگاداری دەبی، یەکتری بگرن و بەردەوام چاودێری بکە، بڕوام بە تۆ بێ سنوورە، کیژی گەورەم لە مێژە ئاگامان لە هەواڵی یەکتری نیە، هەرکە بوار هەبوو بۆت دەنووسم)). نامەکەی بەوە کۆتایی پێ دەهێنێ کە خودا چاودێرییان بکات و لە بیریان نەکات. ئەم جۆرە نامانە سێدارەیان لە سەر بوو و ئەوانەی دەیانزانی دەمرن دەیانئوسی.

زۆر نامەی وا کە پارێزراون، نامەکان رەنگدانەوە و نمونەیی ئەو خێزانە جولەکە و قەرەجانەیە کە لە ژێر چەپۆکی نازییەتدا دەژیان، مناڵیان لە دایکوباوکیان و دایکوباوکیان لە مناڵ جیا دەکردەوە. ئەوانەی بەم کارانە هەڵدەستان خۆشیان باوك بوون و مناڵیان هەبوو، بەلام دیار بوو ئەوەش کاری لێئەدەکردن، ئەو دکتۆرانەی لە ئوشفتیز رۆژانە کاریان دەکرد. ئێواران دەگەرانەوە، یان ژن و مناڵەکانیان لە نزیك ئوردوگاکەدا دەژیان. رەنگە چەند هەزار مناڵیان ، دایکیان بەرەو رووی مردن کردبێتەوە، چۆن دەیانتوانی هەموو مانگێ وا بکەن کەچی بەرامبەر مناڵەکانیان باوکی روو خۆش و مێردی باش بوون بەرامبەر ژنەکانیان ،پرسیارێکیان ئاراستەی ئەندازیاری ئەڵمانی هێرمان فریدریك گرییە کردووە، چی

هانیدا چەند پیاوی جولەکە لە کاتی شەڕدا رزگار بکات، لە وەڵامدا وتی، ناتوانم روونی بکەمەوە ، بۆ و چۆن ، بەڵام ئەوەی دەزانی کە دایکی ژنێکی بەرەچەڵەک رێزدار بوو، بۆ ئەو ئەوەیان زۆری دەگەیاند، رۆژانی منداڵی ئەو لە گەڵ چەند هاورێی تەمەنگیان بە پیرە ژنێکی کەمەفتە هەڵچنیبوو، هەروەها گریبە وتی: ((دایکم وتی چۆن ئەوەت کردووە، نابێ جارێکیتر کاری وا بکەیت)) بێگومان وەڵامم دایەوە: ((هەموو وایان کرد)) ، دوایی ئەو بە توندی وەڵامی دامەوە، تۆ وەك کەسانیتر نیت، تۆ کوڕی منی ، نابێ جارێکیتر کاری وا بکەیت، ئەگەر ئەمەیان دووبارە بێتەوە، لێپرسینەوەت لە گەڵ دەکەم، ئەو جا دەزانی لێپرسینەوەکەم چۆنە، دەتەوێت تۆ لە جێگای ئەو بیت، وەڵامم دایەوە، نا. وتی: ((ئەدی بۆ وات کرد؟ دەبێ جارێکیتر ئەم شتە نەکەیت، ئەو ژنەش هەستی هەیە، دڵی هەیە وەك منە و وەك تۆ)). کاریگەری دایکم وا بوو لە سەرم کە بە منی وت: ((بڕیار لە سەر خەڵك لە بەر رۆشنایی ئایین و کاریان مەدە، بەڵکو وەك نادەمیزاد سەیریان بکە)). رەنگە وەڵامەکەی بۆ پەروەردەیی قسەیەکی زۆر گەورە بوو کرا بەڵام مەسەلەکە گرنگە و هەڵەکەش لەوەدایە کە بە جیدی لێکنەدرێتەوە.

ماڵئاوایی

شەمەندەفەرەکان یەك لە دوایی یەکدا ئاوارەکراوەکانیان دووردەخستەوە، تیریس موللر پاش رزگار بوونی لە ئوشفتیز دەگێرێتەوە ((تیشکی رووناکی لە پەنجەرە بچوکە ئاسنبەندەکە بۆمان دەهاتە ژووری و سروشتە شاخاوییەکە بە خێرایی لێمان گوزەری دەکرد. دارەکان چییان دەوێ بگێرنەوە؟ دەنگی زیکەی سکەکانی ئاسن و شەمەندەفەرەکان بۆ سکەیەکی دەسورانەوە؟ ئێستا کەسەکان جیا ناکەمەوە، هەموویان وەك هاورێ دەبینم. هەموو چاوەڕێین . یان خەوتوون، بێدەنگی خۆی سەپاندبوو، ئەو خەڵکە خێزانی من بوون، هەستمان بە هاوکاری دەکرد، هاوکات دەمزانی ئەوە ماڵئاواییە، دڵنیام کەوا زۆرمان لە ناو دەچین، کۆشش دەکەین سەیری شتەکان وەك خۆی بکەین، ئێستا شەفەقە، دایکم دەستی دەکوشیم، ئەوەیان ماڵئاواییەکەی بوو.

((به پێنوسی رەش لە ناو فارگۆنی کەلوپەلێکی شەمێ کراو نوسرابوو)).

من لە ناو ئەو فارگۆنەدا، ئیڤا
لە گەڵ کورەکەم هابیل
هەر کەسێ کورە ئۆبەرەکەمی، قابیل بینی
قابیل کوری ئادەم
ئاگاداری بکاتەوە کە من

دان باجیس ((وەرگێرانی - نیڤا نوکرباری))

ئەوان بە تەمابوون خراپتر روو بدات
ئەوان بە تەمای شتی ناشیاو نەبوون ((شارلوت دلبو))

ئاوارە کردن بە پاپۆری ئەس ئەس دوناو

بەیانی زوو رۆژی 26ی نۆڤەمبر/ تشرینی دووەمی 1942دا 532 جولەکەی نەرویجی خرانە سەر پشتی پاپۆری ئەڵمانی ئەس ئەس دوناو و لە هەمان رۆژەدا پاپۆرەکە ئاوی بەندەری ئوسلۆی جێهێشت، جولەکەکان لە 1/دیسمبر/کانوونی یەکەم گەیشتنە ئوردوگای گرتنی ئوشفیتز ، یەکسەر پیر و نەخۆش و ژن و منداڵەکانیان بە گاز کوژران کە بە بونکر 2ی ناسرابوو لە بیرکناو، بەلام پیاوەکان خرایە ژێر باری ئیشی بەزۆر، ئەڵمانیا و هاوپەیمانە نەرویجیەکانیان کۆڵیان نەدەدا لە دوایی گەران بە دوای جولەکەدا. هەتا ساڵی 1944 ژمارەی ئەو جولەکانەی بۆ ئوشفیتز دوور خرانەوە گەیشتە 770 کەس. بێجگە لە 24 کەسیان ئەوانی تر هەموویان مردن و رزگار بووەکان هەتا شەرەکە تەواو بوو مابوون و خۆیان گەرانەوە.

کە لە هەموو شتێ رووت بکرێتەوە

هێرمان ساشنوڤیتز ئەوەی لە پرۆسەی فڕکردنی دوورخستنەوە ترسناکەکەی ئۆسلۆ رزگاری ببوو وا دەگێڕێتەوە ((نیوەڕۆ گەیشتینە ئۆسلۆ، ئاسمان قاوەییەکی دڵتەنگ بوو، هۆڕنەکان بە ئاگاهێنانەوە لە بوونی دژە فڕین لێدەدرا، هیچ نەرویجییەکی مەدەنی شاهیدی نادات، گەرچی خەڵکێکی زۆر لە پێش بەربەستەکەی شۆستەی ئەمریکا وەستا بوون، هاوڕێیە نەرویجییەکان لە پەنجەرەی فارگۆنی نەخۆشەکان دیار بوون. زۆرترم بینی، میتالی رەشی قاوەیی پاپۆڕەکەم لە دوور حەوت، هەشت مەترێ بینی، ئەویش ((ئەس ئەس دوناو ئاوسی بریمن)) بوو ، پاپۆڕی دیلەکان ، دەنگی پیاوێکی نیگەران لە دەرەوەی فارگۆنەکە دەهات سەبارەت بە ژن و مناڵەکان شتێکی دەووت، خەمی ئەوەمان بوو ژنەکانیش گیرابن، پرۆفیسیور ئەبستاین دایە پرمەی گریان ، هەموومان چۆکمان شکا، هەتا منیش.

دوایی هێزەکانی پاسەوانی نەرویجی کە هاوڕێمان بوون بزر بوون، لە جیاتی ئەوان سەربازانی ئەس ئەسی قاتی سەوز لە بەر هاتن، ناوچەکە پڕبوو لەوان، لەگەڵ هەڕەشەی شێتانەی ئەفسەرەکانیان بۆ سەر پشتی پاپۆڕەکانیان سەر خستین، ئێمەی نەخۆش دوا مێگەل بووین هەمووشتمان بینی، ژن و مناڵ و پیاوەکانی بێ هەواو خەباتیان دژ بە دەستەڵاتی درندانەی پووچ بێووەچان دەکرد، بازنەیەکی پۆڵاین لە چواردەووری ئەو لانەوازانە گیرابوون. ئەم دیمەنانە لە ترسناکترین وڕێنە دەچوو، ئێمە هاوڵاتی وڵاتێک بووین کە هاوکاری مرۆڤایەتی یەکەمین و گەورەترین هەڵوێستی بووە، ئەم رووداوە کوشندەیە زۆر گەورە بوو و بڕوامان وابوو کەوا لەوە دژوارتر نابێتەوە.

زیاتر لە شەش سەد کەس بە ئاشتی و ئاسوودەیی لە وڵاتێکی یەکسا دەژیاین. لە ناکاو هەمووشتمان لێ وەردەگیرێتەوە، ئازادییەکانیان ، وڵاتەکەیان لە هەموویان ناخۆشتر بەهایە مرۆڤایەتییەکان. پاڵیان دەدان، لێیان دەدان ، تێیان هەڵدەدان، نوشتانەوە، پارانەوە تا سواری پاپۆڕەکەیان نەکەن، چونکە دەیانزانی ئەوە چی دەگەێنێ، دوورخستنەوە، بە شۆستەی بەندەرەکە وەنووسان، هەستیان چڕکرد، هاواریان کرد و داوای دلۆڤانیان بۆ خۆیان کرد و بۆ ئەوانەی پەیوەندییان پێوە

هەیە، بەڵام هیچیان لێقبول نەکرا. بە پۆستاڵی نووك ئاسنین و قامچی پلاستیکی بە سەروسکیان کەوتن. لە ژنانیان دا منالی شیرەخۆرەیان لە باوەش دەبوو، لە ژنی ئاوسیان دا، جل‌وبەرگیان لە بەر هەڵزراندن و رووتیان کردنەوە، منالانیان تێهەڵدایە ئەم لاو ئەو لا . لە ناوەندی نەوانەوە . ئێستاش لە پێش چاوم ماوە . دەمبینی ڕێچکەی ژنانی لاواز و پیری داوەشاوەی سەر شۆڕ بەسەر پردە بە گوریسەکاندا بەرەو پاڕۆرەکە دا دەڕۆیشت. بەرەو ئەو ئاسۆیان دەبردن کە دوا چارەنووسیان بوون گەرچی ئەوان لە ئێمەی گەنج زۆرتریان دەزانی، مێژووی میللەتەکەیان دەزانی، زیندووی زوو کوژراو بوون)).

ڕێگای شەمەندەفەرە تایبەتیەکان

تۆری هێڵەکانی ئاسنی ئەورووپی دەوری دیاری هەبوو لە جێبەجێ کردنی قۆناغەکانی قڕکردن. ملیونەها کەسیان بە شەمەندەفەرە تایبەتیەکان گواستەوە. قوربانیەکەنیان بە فارگۆنەکان گواستنەوە یان فارگۆنەکانی ڕێبواران بۆ گیتوکان و شوێنەکانی لە سێدارەدان و ئوردوگاکانی کۆکردنەوە و ئوردوگاکانی قڕکردن لە نێوان ئەورووپادا گەیاندن، قڕکردن بۆ نازییەکان زۆر بایەخدار بوو و کاریگەری خراپیشی هەبوو لە گەیاندنی پێویستیە سەربازییەکان ئەوەش لەبەر سەرقاڵییان بە گەیاندن و گواستنەوەی جولەکەبوو.

هێزەکانی ئەس ئەس شەمەندەفەریان دەگرت و پارەی بلیتیان بە جولەکەکان دەدا تاجولوکوکان چوون و گەیشتنیان بۆ ئوردوگاکانی قڕکردن پارەشی تێدەچوو.

لەم نەخشەیەدا هێڵەکانی شەمەندەفەر لە ناو پۆلونیا دیارە کەوا جولەکەیان بۆ تربلینکا گواستیتەوە. وا لە خوارەوە برگەیەك لە وێنەی کاتی دەرچوونی شەمەندەفەرە تایبەتیەکانیانە، وەك دیارە شەمەندەفەرەکە لە سزیدلوفیك لە ڕۆژی 25 سپتمبر/ئەیلول 1942 بە باری تەواوە (800 تۆن) دەرچووە و ڕۆژی دوایی کاتژمێر 11:24 شەمەندەفەرە بەتاڵەکە (600 تۆن) دەگەڕێتەوە بۆ کوزلبنتشە کە پاش نیوەی شەو دەگاتێ و بە باری تەواوە وە دەچێتەوە تربلینکاو بە بە تاڵی دەگەڕێتەوە. ڕۆژ دوای ڕۆژ ، مانگ دوای مانگ ، لە مێژووی یولیو/تەمموز 1942 هەتا ئوگست/ئابی 1943.

1943 8/ینایر/کانوونی دووەم

یەکەم تەقینەوەی سەرهەڵدانی گیتوی وارشۆ.

2/فبرایر/شوبات

سەرکەوتنی هێزەکانی سۆڤیەت لە ستالینگراد بە سەر سوپای ئەڵمانی.

22/ فبرایر/شوبات

لەسێدارەدانی سۆفیا شول، یەکێك بوو لە ئەندامانی ((گوڵی سپی)) . کۆمەڵەیەك بوو

لە کۆمەڵانەی بەرگری لە خوێندکارانی زانکۆی میونیخ پێکهاتبوو و نارازی بوون لە دادگاکانی نازییەت.

26/فیرایر/شوبات

گەیشتنی یەکەم کاروانی قەرەجەکان بۆ ئوشفیتز لە ئەڵمانیەوە و لە ئوردوگای تایبەت بە قەرەجەکانیان دادەنێن.

22/مارس/ ئادار . 25 یونیو/ حوزیران

چوار فڕنەکە لە ئوشفیتز . بیرکناو کە لە چوار ژووری گاز پێکهاتبوو تەواو بوو و ئامادەکران بۆ کار کردن.

30 19 ئەبریل/نیسان

دیداری نوێنەرانی ئەمریکا و بریتانیا لە برمودا کرا بۆ گفتوگۆی رزگار کردنی جولەکەی ئەوروپا.

19/ ئەبریل/نیسان

سەرهەڵدانی گیتو لە وارشۆ.

16/مایو/ئەیار

دامرکاندنی سەرهەڵدانی وارشۆ و رووخاندنی گیتوکە.

8/یونیو/حوزیران

3000 منداڵ و دایکیان لە هۆڵنداوە بەرەو ئوردوگای سوبیبور بەری کران و بە گەیشتنیان بە گاز کوژران.

11/یولیو/تەمموز

هتلەر بەکارهێنانی بە ئاشکرای ((چارەسەری بنەرەتی کێشەی جولەکەی)) قەدەغە کرد.

12 ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەم

دانیمارکیەکان دەست پێشخەریەکیان کرد بۆ رزگار کردنی جولەکەی دانیمارکی.

1944 19/مارس/ئادار

ئەڵمانیا هەنگاریا دەگرێت و دەست دەکات بە کۆچکردنی جولەکەی هەنگاری.

6/یونیو/تەمموز

رۆژی دی هاوپەیمانەکان هێزەکانیان لە نورماندی دابەزاند.

20/یولیو/تەمموز

چەند ئەفسەرێکی ئەڵمانی ویستیان هتلر بکوژن.

یولیو/تەمموز

رزگار کردنی ئوردوگای فرکردنی مایدانیك بە دەستی سوپای سوور.

12/ئوگست/ئاب

لە سێدارەدانی خێزانە قەرەجەکان لە ئوردوگای ئوشفیتز.

نۆڤمبر/تشرینی دووەم

کوشتنی بە گازی زیکلون - بی لە ژوورەکانی گاز لە ئوردوگای ئوشفیتز راوەستێنرا.

1945 18 - 17/ینایر/کانوونی دووەم

هێزەکانی ئەس ئەس دەستیان بە چۆڵکردنی بە زۆری ئوردوگای ئوشفیتز کرا.گیراوەکانیان ناچار کرد بە پیادەیی بەرەو ئەڵمانیا برۆن و ناویان نا کاروانی مردن.

27/ ینایر/کانوونی دووەم

سوپای سوور ئوشفیتزییان ئازاد کرد.

11/ی ئەبریل/نیسان

هێزەکانی ئەمریکایی ئوردوگای گرتنی بوخنفالدیان ئازاد کرد.

15/ ئەبریل/نیسان

هێزەکانی بریتانی ئوردوگای گرتنی بیرگن بیلسن یان رزگار کرد.

30 29 ئەبریل/نیسان

هێزەکانی سۆڤیەتی ئوردوگای گرتنی رافنسبروکیان ئازاد کرد و نزیکەی 3500 ژنی گیراوی جولەکەی تێدابوو.

30/ ئەبریل/نیسان

هتلر خۆی کوشت.

8 ـ 7 مایو/ئەیار

ئەڵمانیەکان خۆیان دا بە دەستەوە، ڕۆژی سەرکەوتن، کۆتایی هاتنی شەڕ لە ئەورووپا.

((بەم شێوەیە، زۆربەی گیراوە جولەکەکان، ژن و پیاو، منداڵ و پیرەکان بە فارگۆنی مەڕوماڵات ڕەوانەی ئەڵمانیا دەکران و لەوێشەوە ڕەوانەی پۆلونیا کران)) (...). (لە بودابست) پراکتیکانە جولەکەیان لە هەموو شتەوە رووتکردەوە، دەبوایە بە ڕێژەی 9ـ 8 کەس لە یەك ژووردا بژین (....) بەڵام ئەوانە بەختەوەرەکان بوون و لە کاتی پێویستدا بۆ کاری گرنگ نیشیان پێدەکردن، بۆ دامەزراوە پیشەسازییە ئەڵمانیەکانیان گواستنەوە. لەوێ دەگونجا رەفتاری چاکیان لە گەڵ کردبان، بە پێچەوانەی ئەوانیتر ، منداڵان، ژن، بێدەستەڵاتان، پیرەکان دەڵێن ((ئەوانە دەگوازرێنەوە بۆ ئوردوگاکانی فڕکردن لە ئوشفیتز ـ بیرکناو لە نزیك کاتوفیتز لە پۆلونیا)).

ئیڤان دانیلسون، دبلوماسێکی سویدی لە بودابست

لە ڕاپۆرتێك بۆ وەزارەتی دەرەوە لە ستۆکهۆلم 24 یونیو/حوزیران 1944

ـ ڤیدمان، ئامۆژگەی تەکنۆلۆژی تاوان دەتوانێ بەشێکی زۆری ژەهرمان بۆ دروست بکات؟

+ بۆ چ مەبەستێك؟ ئایا بۆ کوشتنی ئادەمیزاد بێ؟

ـ نەخێر

ـ بۆ کوشتنی ئاژەڵ؟!

ـ نەخێر

ـ ئەدی بۆ چ مەبەستێك؟

ـ بۆ کوشتنی ئەو ئاژەڵانەی ئاکاری مرۆڤیان هەیە، یان بە مانایەکی تر، ئەوانەی ئەخۆشی مێشك و دەروونیان هەیە. ئەوانەی کەوا ئاکرێ پێیان بڵێین ئادەمیزاد و ئەوانەی ناتوانرێت مەزندە بکرێت تەندروستیان باش دەبێت.

دانوستانێك لە نێوان دکتور ئەلبەرت ڤیدمان، سەرۆکی بەشی کیمیاویی لە ئامۆژگەی تەکنۆلۆژیای تاوان لە گەڵ یەکێك لە فەرمانبەرانی بارەگای ئودولف هتلر ، یولیو/تەمموز/ 1938

دەستپێكردنی كۆمەڵ كوژیەكە

كوشتنی بە بەرنامەی جولەكە و قەرەجەكان پاش كوشتنی كەم ئەندام و شێت و ((ناكۆمەڵایەتیەكان)) هات كە بە رەزامەندی و پەسەندكردنی حكومەت ئەنجام دەدرا. پرۆسەكە لە 1ی ئوكتۆبەر/تشرینیەكەم/1939 لە ژێر ناوی تی4 و بە سەرپەرشتی بارەگای ئودولف هتلر دەستی پێكرد. قوربانیەكان لە سەرانسەری ئەڵمانیادا لە عیادەكان كۆكرایەوە، خرانە ناو پاسی قاوەیی، پەنجەرە و پەردەكانیان داخراو و رەنگ كراو بۆ عیادە تایبەتیەكان، ناو لەو عیادانە نرا ((مردنی دلۆڤان)) كە ژووری گاز و ئامێری سوتانی تێدا بوو. دكتۆرەكان بریاریان دەدا كەوا كێن ئەوانەی ((پاك دەكرێنەوە))، واتە لە ناو بردنیان. خزم و كەسیان بە نامەی وەكو یەك ئاگادار دەكردەوە ((ناچارین ئاگادارتان بكەینەوە كەوا بە داخەوە......لە ......بە هۆی تووش بوونی بە نەخۆشی ئەنفلونزا مرد و دكتۆرەكان كۆششی زۆریان بۆ رزگار بوونی كرد)). زۆریش چەند ئەندامی لاشەی ((كوژراوی دلۆڤان)) یان دەگێرایەوە و رەوانەی ئامۆژگاكانی تەندروستیان دەكردن بۆ بەكارهێنانیان بۆ مەبەستی خوێندن. لە نێوان 1945ـ 1940دا ((120)) هەزار كرانە قوربانی مردنی دلۆڤان.

پرۆسەی تی4 هێندی هێندی لە ئابی 1941 راگیرا، ئەوەش لە بەر نیگەرانی رای گشتی بوو كە ببووە سەرچاوەی بێزاری لە نوسینگەی سەركردەیی گشتی ((فوهرر)).

هاودەم كۆمەڵ كوژی جولەكە لە وڵاتانی بەڵتیك و بەش داگیركراوەكانی یەكێتی سۆڤیەت كارێكی رۆتینی بوو، لە نێوان 30ـ 29/سپتمبر/ئەیلول/1941 گەورەترین كاری بێ وێنە رووی‌دا، كۆمەڵێك لە دەستەی ((ئینساتز)) بە هاوكاری پۆلیس 33371 جولەكەی ژن و پیاو و منداڵیان لە بابی یاری دەرەوەی كییف گوللە باران كرد.

هێزێكی ئەس ئەس لە ژێر فەرماندەیی ((ئەندازیاری)) كۆمەڵكوژی هاینش همار بەرپرسی جێبەجێ كردنی كۆمەڵكوژییەكان بوون. لە ئوكتۆبەر/ تشرینی

یەکەمی 1943دا سەبارەت بە ((قڕکردنی گەلی جولەکە)) هەڵەر دوانێدا و ستایشی دڵسۆزی بەرزی ڕێکخراوەکە و ئەندامەکانی بۆ جێبەجێ کردنی کارەکەیان کرد و وتی: ((ئێمە مافی ئەخلاقیمان هەیە، مافی خۆمانە ئەو گەلە بکوژین کە دەیانەوێ گەلەکەمان بکوژن.......ئەم ئەرکە زۆر قورسەمان لە بەر خۆشەویستی گەلەکەمان ئەنجامی دەدەین، ئەوەش هیچ زیانی ناوەوەی بۆ جێنەهێشتین، چ لە دەروونمان و چ لە چاکەکانمان)). بکوژەکان بە بوونی تەنگژەی زۆریشەوە هەر ((ڕاستیەکانیان)) دەپاراست.

یەکێك لە ئەفسانەکانی پاش شەڕ ئەوە بوو، کەوا هەر کەسێ سەرپێچی بڕیاری قڕکردن یان بەشداریکردن لە کۆمەڵکوژی نوردوگاکان بکات سزاکەی مردنە. گەرچی حاڵەتی وا رووی نەدابوو. کەم کەس هەبوون داوای گواستنەوە یان بەخشینیان لەم کارە دەکرد، بەڵام لە لای زۆرینەکە بیری وا نەبوو، جولەکە وەك ((زیندەوەر)) تەماشا دەکران، هەرکەسێ کە کاری دەکرد بە کاری پیرۆزی دەزانی لە پێناوی فوهرر و خاکی باپیرانی. گەر نیشەکان بە دزیش کرابان ئەوا دەستکەوت و سەرمایەی چاکیان لە قوربانیەکان دەست دەکەوت.

پاسەکان لە هەفتەیەکدا چەند جار دەهاتنە هادامار و چەندین قوربانیان هەڵگرتبوو، منداڵانی خوێندنگاکانی ناوچەکە پاسەکانیان دەناسی و دەیانووت: پاسەکانی کوشتن هاتن ، دانیشتوانی هادامار کە هەموو جارێ ئەو پاسانە دەهاتن دووکەڵی بەرزیان لە کونی دووکەڵەوە دەبینی، ئەوان نیگەران دەبوون چونکە بەردەوام بیریان لەو قوربانیەیە بەستەزمانانە دەکردەوە. بە تایبەتی کە با هەڵی دەکرد و بۆنەکەی گیانی دەشێواند، دەرئەنجامی ئەو هەڵوێستانە بوو کە توانجی وای لە نێو منداڵەکان دروست دەکرد کە دەبووە شەڕیان دەیانووت: ئەی دەبەنگی گێل لە فرنەکەی هادامارا دادەنرێیت.

نامەی مەشرانی کاسۆلیك لە لیمبورگ بۆ وەزیری داد لە 13/ئوگست/ئابی 1941

لە بەلتیکدا

ئەم نەخشەیە بە راپۆرتی دەستەکانی ئیساتزاوە وەبوو، مەلبەندی چالاکیە سەرەکییەکانی ولاتانی بەلتیک بوو، لە نەخشەکەدا دیارە کە چەند ((لە سێدارەدان بۆ جولەکە کراوە)). ژمارەیان بە دارەمەیت و ژمارە دیارە، لە ئەستونیا کەوا ((جولەکەی تێدانیە)) نوسراوە کەوا 128 هەزار جولەکەی لێدەژیت. دەستەی ئینساتز پارمەتی و کۆمەکیان لە هێزەکانی ئەلمانی و میلشیا هاوپەیمانەکانیان لە بەلتیك و روسیای سپی و ئوکرانیا وەردەگرت. ئەفرام توری کە لە گیتوی کاونـاس لە لیتوانیـادا ژیاوە و لە دەفتەری یادگارەکانیدا لە رۆژی ناردنی دانیشتوانی گیتو بۆ پرۆسەکانی ((دەست نیشانکردن)) کە تێیدا بریاری لێدەدرێت کێ دەژی و کێ نـاژی نوسیویەتی: ((بەیانی رۆژی سێشەممە 28 ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەم باران بوو، تەمومژ و تاریکی باوەشی لە گیتو وەرنابوو، ئاسمان نەدەبینرا و بەفر باری و ئەرزەکەی سپی کرد. لە هەموو سوچێکدا ژن و پیاو و منالْ و پیر و نەخۆش دەردەپەریین، هێدی هێدی دەهاتن ، هەنگاو قورس و بێزار دەرۆیشتن، پیرو نەخۆشەکان بە شان و پیل و بەژنی خزم و کەس و جیرانەکانیان رێیان دەکرد. دایکان منالەکانیان هەلگرتبوو، بەرێزەی درێژ بەرەو پێشەوە دەچوون. هەموویان لە ترسی سەرما و شێ خۆیان لە پالتۆ و چارۆگەو پەتۆ لوول دابوو. زۆر لە خێزانەکان دەستی یەکتریان گرتبوو و هێدی دەرۆیشتن. هەموو بەرەو پێشەوە بۆ گۆرەپانی - دیموکراسی - بە یەك ئاست دەچوون، کاروانێکی تازەیە بار و مردووەکان سەرەخۆشیان لێدەکردن. ئەم بەیانیە بەرەو گۆشەی نادیار 30 هەزار کەس بەرێ کران، بەرەو ئەو چارەنووسە دەرۆیشتن کەوا زووتر دەستەلاتدارە تێنووەکەی خوێن بریاری لە سەر دابوو. بێدەنگیەکە بێدەنگی مردووی دەنواند کە لە سەر ئەو کاروانە هەزار کەسیە، هەموو هێدی هێدی دەجولان، خەیالْ دوور، هەموویان بیریان لە چارەنووسی خۆیان و خێزانەکانیان دەکردەوە، هەموویان ژیانیان بەداوێك لە ئاھ گرێ درابوو، سێ هەزار کەسی بێکەس، خودا و جیهان لە بیری کردبوون، درانە دەست دەستەلاتی غەدر و ئەوانەی زووتر تاوانی کوشتنی جولەکەیان لە ئەستۆدایە)).

دەستەکانی ئینساتز

داگیرکردنی یەکێتی سوفیەت لە یونیو/حوزیرانی 1941، پرۆسەی بارباروسا، پێشینەی کوشتنی بە بەرنامەی جولەکە بوو، لە گەڵ سوپای ئەڵمانی چوار دەستەی گەڕۆکی ناسراو بە دەستەکانی ئینساتزیان لە گەڵ بوو. پیاوەکانیان پۆلیس و هێزەکانی ئاسایش و هێزەکانی ئەس ئەس بوون، ژمارەیان لە سەرەتادا سێ هەزار کەس بوو ئیشیان ئەوە بوو لە پشتەوە هێڵەکانی پارێزگاری سوپایان دەکرد و شیوعیە چالاکەکان و ((ئەندامەکانی حیزبەکە)) لە جولەکەیان دەکوشت، هەر زوو کاری سەرەکییان بووە کوشتنی جولەکە و دوایی قەرەج و کۆکردنەوەیان بۆ کوشتنیان. ئەم دەستانە کاری ورد و بە بەرنامەیان ئەنجام دەدا و راپۆرتی بەردەوامیان دەنارده برلین و دەکرێ لە بەر رۆشنایی ئەم راپۆرتانە بەدواچونەوەی پرۆسەکانی رۆژانەی کوشتنی جولەکە بکرێت.

یەکێك لەو بەڵگەنامانە لیستەیەکی حەوت لاپەرەیی تێدایە کە تۆماری ناوی هەموو ئەوانەی لە لیتوانیا لە نێوان 4یولیو/تەمموز تا 1دیسمبر/کانوونی یەکەم 1941 لە سێدارە دراون. کە لە لایەن یەکێك لەو دەستانە ئەنجام دراوە و ژمارەی هەموویان دەگاتە 137346 کەس لە شوعیە روسەکان و لیتوانیەکان ، گیراوەکانی روسی شەڕ ، ((ئەوانەی نەخۆشی دەروونیان هەیە))، لیتوانیەکان و پۆلونیەکان و قەرەج و پێشمەرگە، بە بێ بەراورد کردن زۆربەیان جولەکە بوون لە پیاوەکان و ژن و منداڵەکانین. بە پێی ئەو برگەیەی کە لە رۆژانەکەی ئەفرام توری دەردەکەوێت کە پێناسەی جولەکە لە کاوناس لە بەیانی رۆژی 28 ئوکتۆبەر/ تشرینی یەکەم 1941 دەکات کە بە رێگاوەن بۆ پرۆسەی ((دەستنیشانکردن))ی گەورە. ناواخنی لیستەکە وایە: ((41/10/29 کاونـاس ......2007 جولەکە، 2920 ژنە جولەکە، 4273 منداڵە جولەکە (پاککردنەوەی گیتو لە جولەکە زیادەکان لە ژمارەیان): 9200 کەس بوو)).

دەستەکانی ئینساتز و تیمەکانی پۆلیس و یەکەکانیتر نزیکەی دوو ملیۆن کەسیان لە ئەوروپای خۆرهەڵات و یەکێتی سۆفیەتی جاران کوشت.

کاری هەڵکۆڵین کاتی زۆری دەویێت، بەرامبەر ئەوەش لە سێدارەدانیش زۆر خێرا ئەنجام دەدرا ((سەد کەس لە هەر چل دەقیقەیەکدا))…. سەرەتا کاریگەری لە سەر سەربازەکان نەبوو، بەڵام بۆرۆژانی دوایی هەندێکیان هێزی دەروونیان نەما بوو بۆ بەردەوامکردنی جێبەجێ کردنی لە سێدارەدانەکان. بۆچوونی تایبەتی وایە مرۆڤ لە کاتی ئەنجامدانی لە سێدارەدانی مرۆڤ تووشی تەنگژەی دەروونی نایێت، بەڵام چەند رۆژێك لە مرۆڤ دەردەکەوێ پاش ئەوەی ئێواران دەکەوێتە بواری هێمنی و بێدەنگی و پشودان.

(راپۆرتێك لە ئەفسەر والتر سەبارەت بە یەکێك لە پرۆسەکانی لە سێدارەدانی بلگراد). 1 نوڤەمبر/تشرینی دووەم 1941))

لە سێدارەدانەکان سێ چوار سەعاتی دەویست، بەردەوام لە گەڵ بووم. تەنیا ئەو کاتە پشوم دەدا کە یەدەگان فیشەکیان تێدا نەدەما و دەبوایە داگیرێتەوە، بۆیە زەحمەتە بزانم و بڵێم لەو سێ چوار سەعاتە بە خۆم چەند جولەکەم کوشت. چونکە لەو کاتانەدا کەسانیتر لە جیاتی من گوللە بارانیان دەکردن، ئەو دەمانە عەرەقمان زۆر فرەدەکرد تا ئارەزووی کارمان بمێنێ.

ئەلفرید میتزنر، سەربازێکی ئەڵمانی.

کۆمەڵکوژییەکەی ژن و منداڵان

لە 14 ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەمی 1942دا ژن و منداڵانی جولەکەیان لە گیتۆی مسیوتشی لە ئوکرانیا راپێچی کەندێکی دەرەوەی روفنو کران و لەوێش بە ئاگری پۆلیسی ئەڵمانی و میلیشاکانی ئوکرانی گوللەباران کران و کوژران، لەم وێنەیەی خوارەوە دیارە کە پۆلیسێك ((گوللەی دڵۆڤانی)) لەو ژنانە دەدات کە هێشتا رووحیان لەبەر ماوە.

ئەم کارەش لە دوبنوی ئوکرانیا لە 5/نوکتۆبەر/تشرینی یەکەم 1942دا دووبارە کراوەتەوە هیرمان فریدریك پاش سوێند خواردنی لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕەکە وا باسی تاوانەکەی ڤیسبادن دەکات.

((من و موتیك راستەوخۆ چووینە لای چاڵەکە، کەس رای نەگرتین ، ماوە ماوە گوێم لە پشت گردۆلکە خۆڵەکە لە تەقە دەبوو، پیاوە قامچی لە دەستەکان لە چەند لۆریەك دابەزیین، فەرمانیان بە ژن و پیاو و منداڵانیتەمەن جیاواز داو بە پێی فەرمانی ئەس ئەس دەبوایە جلوبەرگیان داکەنن و جلوبەرگ و

کەلوپەلەکانیان بە ریز و رێك دابنێنن، پێڵاو و جلوبەرگی ناوەوە و دەرەوە ریز بکەن گردۆلکەیەك پێڵاوم بینی ، ژمارەیان 1000 - 800 جووت پێڵاو دەبوو، جلوبەرگەکەش گردۆلکەیەکی گەورە بوو.

بە بێ گریان و هاوار جلوبەرگەکانیان لەبەر کردەوە، خێزانەکان کۆمەڵ کۆمەڵ بوون و یەکتریان ماچ دەکرد و ماڵئاوایان بە یەکتری دەووت و چاوەڕێی هێمایەك بوون لە پۆلیسیە قامچی بە دەستەکەی سەر چاڵەکە، چارەگە سەعاتێك دەبوو لە تەنیشت چاڵەکە وەستا بوون گوێم بۆیان شل کردبوو. گوێم لە گلەیی و داوای دلۆڤانیان نەبوو، خێزانێك سەرنجی راکێشام هەشت کەس بوون پیاو و ژنەکە پەنجا ساڵان بوون، منالەکان تەمەنیان لە یەك ساڵی و هەشت ساڵی و دە ساڵی بوو، دوو کیژی تەڕی عازەبیان لە گەڵ بوو تەمەنی بیست ساڵان و بیست و چوار ساڵان دەبوو. پیرە ژنێك منالێکی تەمەن یەك ساڵانەی دەلاوانەوە و لایلایەی بۆ دەووت و یاری لە گەڵ دەکرد و منالەکە لە خۆشیا دەنگی دەهات، دایكوباوکێك بە چاوی پڕ لە فرمێسکەوە تەماشای یەکتریان کرد و باوکەکە دەستی کوڕە تەمەن دوو ساڵییەکەی گرتبوو. لە سەر خۆ دەیدواند، کوڕەکە خۆی راگرتبوو نەدەگریا، باوکەکەش کوڕەکەی داهێنا، دیار بوو شتێکی بۆ روون دەکردەوە.

پیاوەکەی نەس نەس لە سەر چاڵەکەوە بانگی هاوڕێیەکەی کرد و بیست کەسی جیاکردەوە و فەرمانیدا بچنە پشت چاڵەکە و ئەو خێزانەی باسم کردن ئەوانی لە گەڵ بوو، چاك لە بیرمە کیژە پرچ رەشە باڵا بەرزەکە زۆر لە من نزیك رەتبوو و دەستی بۆ خۆی درێژ کرد و وتی ((بیست و سێ ساڵ)).

لە دەستەکانی ئینساتز بۆ کارگەکانی مردن

بۆیان روون بۆوە کەوا کۆمەڵکوژی بە گولله کاتی زۆری دەوێت و خراپ لە سەر نەفسیەتی هێزەکانیان دەکەوێتەوە و سەرنجی زۆریان راکێشراوە، لە پایزی 1941دا بیر لە پرۆسەیەکی کاریگەر بۆ کوشتنی ژمارەی زۆری خەڵك کرایەوە، پاش چەندین تاقیکردنەوە چارەسەری دۆزرایەوە، ئەویش گاز و بە هۆی بەرنامەی تی 4ی ساڵی 1941 تاقیکرایەوە، لە مەڵبەندەکانی ((.کوشتنی

دلۆڤان)) گازی یەکەمی ئوکسیدی کاربۆنی هەڵگیراو لە ناو لوولەی ئاسن بە کار هات، بەڵام ئەم بڕارەش راست نەبوو بۆ کۆمەڵکوژی ئەو ژمارە زۆرەی لە بەرنامەیاندا بوو. لە جیاتی ئەوە پێشنیارکرا گازی مەکینەی سیارەکانی ئوردوگای قڕکردنی شیلمنو بە کار بێنن، لە 17ی ئادار/مارسی 1942ژوورەکانی گازی بلزك ئامادەکرا بوو بۆ وەرگرتنی یەکەم دەستەی جولەکەی گیتوی لیوبلین، لە ئوردوگای بلزیك و سوبیبور و تربلینکا گازی دیزل مەکینەی دبابەکانی رووسی گەورە بەکار هات، ئەوانەی لەم ئوردوگایانە ئەم کارانەیان ئەنجام دەدا سەد کەس بوون کەوا پێشتریش پرۆسەی تی4یان ئەنجام دابوو.
لە پایزی 1941لە ئوردوگای گرتنی ئوشفیتز گازی مادەی زیکلون بی قەلاچۆکردنی زیندەوەریان لە سەر تاقی کردنەوە. ئەم مادەیە بۆ قەلاچۆکردنی ئەسپێ لە جل‌وبەرگ و زنجەکان بە کار دەهات، دەرئەنجام دەرکەوت کەوا کاریگەری بە هێزی هەیە و گازی پەیدابووی سیانیدی هایدرۆجین خنکاندنی ناوەوە بە خێرایی دەکات. هەر زوو لە ئوشفیتز گازی زیکلون بی بۆ کۆمەڵکوژی بە کار هات، هەروەها لە ئوردوگاکانی کۆمەڵکوژی مەیدانك و هەندێ ئوردوگاکانی گرتنی‌تر لە ئەڵمانیادا بە کار هات. بە ژمارەیەکی کەمی پیاوانی ئەس ئەس و هاوکارەکانیان نزیکەی سێ ملیون کەسیان لە ژوورەکانی گازی سەر بە ئوردوگاکان کوشت کە لە دیسمبر/کانوونی یەکەمی 1941 تا نوڤمبر/ تشرینی دووەمی / 1944ی خاپاند.

مەترسی تەندروستی فارگۆنەکانی گاز لە سەر کارکەرەکانی

برگەیەك لەو راپۆرتەی ئەفسەری ئەس ئەس ئوجست بیکر کە پێشکەشی کردبوو وا باسی ئەو فارگۆنانەی گاز دەکات کە تایبەتبوون و لە ئوکرانیا و سربیا و ئوردوگای قڕکردنی شلمنو بە کارهاتبوو.
سیارە تایبەتییەکانی گواستنەوەی ئینساتزدی و سی ((پشکنینی تەواو)) یان بۆ کرا. وا رێکخرا کەوا سیارەکانی دەستەی دی بکرێتە خانووی گەرۆك ((کەرەڤانە)) ئەویش بە دانانی لە هەر لایەکی سیارە بچوکەکان و چەند پەنجەرە بۆ سیارە گەورەکان، وەك ئەو سیارانەی پیاو لە خانووەکانی گوندان

دەیانبینی، وای لێهات ئەم سیارانەی گواستنەوە دەناسرانەوە و بە دیتنیان پێیان دەووتن ((سیارەکانی مردن)) نەك هەر لە لایەن دەستەڵاتدارەکانەوە بەڵکو خەڵکانی مەدەنیش وایان پێدەوتن. بە پێی بۆچوونی من چیتر ناتوانرێت ئەم سیارانە لەوە زۆرتر بە نهێنی راگیرێت و بشاردرێتەوە سەرەرای هەموو دەستخەرۆکان و شاردنەوەیان.(....)
رێنماییم بۆ کارکەران دەرکرد کەوا لە کاتی کردنەوەی بۆرییەکانی گاز چەند دەتوانن خۆتان دوور راگرن لە سیارەکان ئەوەك دزەکردنی گازەکان کار لە سەلامەتی تەندروستیتان بکات. ئەوە بە هەل دەزانم کەوا سەرنجتان بۆ چەند شتێ راکێشم:
هەندێ لە یەکەکان پاش پرۆسەکە چۆڵکردنەکانیان بە ئەندامەکانیان دەکرد، ئەوەش سەرنجی زۆر لە سەرکردەکانی یەکەکانی راکێشاوە کەوا ئەندامەکانیان تووشی ژانی نەفسی و جەستەیی زۆری کردووە، ئەگەر ئیمرۆ راستەوخۆ ئاشکرا نەبێ ئەوا لە دوارۆژدا لێیان دەردەکەوێت. هەندێ لە ئەندامەکان پاش هەر بە تاڵکردنێك هەست بە سەر ئێشە دەکەن، گۆرینی فەرمانەکان ئیمرۆ لە بەر مەترسییەکان بە باشی نازانم، وەك بە کارهێنانی گیراوەکان خۆیان بۆ بەتاڵکردنەکە بوار خۆش دەکات بۆ راکردنیان، داواکارم رێنمایی گونجاویان بۆ دەست نیشان بکەن تا ئەندامەکانمان لە مەترسی زیانەکان دوور بکەینەوە.
کوشتنەکانی بە گاز بە شێوەیەکی نادروست ئەنجام دەدرێت ، بۆ ئەوەی کارەکە بە خێرایی و زوو تەواو بکەین شوفێرەکان زۆر بە خێرایی پل بە پلاکی گازەکەوە دەنێن تا کارەکە زوو تەواو بێ، ئەوەش وا دەکات زیندانەکان بە خنکاندن دەمرن نەك بە سەر سوران وەك بەرنامەی بۆ دارێژراوە. وا دەردەکەوێ کە رێنمایەکان بە داگرتنی پلاکەکان بە پێی ئەرەی پێویست کەسەکان خێرا دەمرن و گیراوەکان بە هێمنی دەخەون و دەم وچاوی شێواو و رەشانەوە و میز بەخۆداکردن و بەبێ ئاگایی رووی نادات وەك جاران کە رووی دەدا.
ئیمرۆ گەشتەکەم بەردەوام دەکەم بۆ دەستەی ئینساتز بی و لەوێ دەکرێت بۆ زانیاری زۆر پەیوەندییم پێوە بکەن.

بە درێژایی زستانا بە تەواوی منداڵەکان رووت بوون، پێخواس و بە رووتی رادەوەستان و چاوەڕێی نۆرەی چوونە ناو ژووری گازیان دەکرد کە لە ژێر تەوژمی زۆرا ئیش دەکرا. بنی پێیان دەیبەست و بە شەختەکەی سەر ئەرزەکەوە دەنوسا، رادەوەستان و دەگریان، هەندێکیان بە رەقبوونەوە مردن، ئەو کاتانە ئەڵمانی و ئوکرانیەکان دەهاتن و دەچوون و لە درێژایی نۆرەکەی چاوەڕوانیان هەڵدەدا و ئازاری قوربانییەکانیان دەدا.

ئەڵمانیەك ناوی سیب بوو سەرسەری و درندە بوو تامی لە ئازاردانی منداڵان وەردەگرت. کە دایکەکان تەنگاو دەبوون و لێی دەپارانەوە لە بەر منداڵەکان وا ئەکات، ئەو منداڵێکی لە باوەشی دایکێك دەردەهێنا یان دەیکردنە دوو پارچە و قاچی دەگرت و سەری بە دیوارەکە دادەدا و تەرمەکەشی دوور فرێ دەدا.

یانکل فیرنك . یەکێك لە زیندووەکانی تربلینکا

پرۆسەی راینهارد

لە مارس/ئاداری 1942 هەتا ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەمی/1943دا لە ئوردوگاکانی قڕکردنی بلزك و سوبیبور و تربلینکا نزیکەی 1,7 ملیون کەس کوژران.

ئەم ئوردوگایانە دەکەوتە ناو بەرنامەی پرۆسەی راینهارد کە مەبەستی قەلاچۆکردنی پۆلونیا بوو لە جولەکە و دزینی سامانەکانیان، هیچ بە خۆراکی نەدەرۆیشت، جل‌وبەرگ و پارە و هەگبەی تایبەتی و قژ و کیفکی زێڕی ددانیش، دوورخستنەوە و رزگار بوون لە تەرمی کوژراوەکان بە دەستی خودی جولەکەکان ئەنجام دەدرا، ئوردوگاکان تەسك بوون. نزیکەی 600م درێژ و 400م پان بوو، ئەڵمانیەکان زۆر نەبوون لە هەر ئوردوگایەکدا هەر سی سەربازی هێزەکانی ئەس ئەس و سەد بەکرێگیراوی وڵاتانی بەلتیکی لێبوو، ئوردوگاکان هەموویان لە سەرەتەمان بنچینە بوون. بە پێی پێناسەی ئەندامێکی ئەس ئەس کە جاران ((سەرەتایی بوو بەڵام مەکینەی مردن بەردەوام دەسورا))کاری دکتۆرەکان نەبوو خەڵکی دەست نیشان بکەن وەك لە ئوشفیتز و مایدانك دەکرا. بە چەندین

شەمەندەفەر خەڵکی گەیشتێ، زۆربەی زۆری بە لۆری بوو، پێیان ڕاگەیاندبوون کەوا کار دەکەن بەڵام یەکەم جار دەبێ ((لە میکرۆبەکان پاکتان بکەینەوە)) بۆیە دەبێ هەمو جل‌وبەرگەکانتان داکەنن و شتەکان دابنێن، پیاوەکان و ژنانیش لە لایەك. دوایش بۆ ژوورەکانی گازیان دەبردن.
مەکینەکان کەوتنە کار و گازی یەکەم ئوکسیدی کاربۆنیان بە لوولەیەك بۆ ژووره تەواو دابڕاوەکان تێکرد.پرۆسەکە هەمووی یەك دوو سەعاتی خایاند، لە یەك ڕۆژدا 15 هەزار کەسیان لە تربلینکا کوشت ((بەڵام کارمان هەتا نیوەی شەو بوو)) ئەوەش پیاوێکی ئەس ئەس جاران ڕوونی کردەوە. سەرەتا گۆڕی بە کۆمەڵیان بۆ ناشتنی تەرمەکان بە کار هێنا. لە ئوردوگای تربلینکا بە زۆری هەر سەد جولەکە ڕزگاریان بوو و لە سوبیبوریش هەر بیست سێیەك و لە بلزك دوو جولەکە بەس.

تابلۆیەکی ڕێگا لە تربلینکا

جولەکەی وارشۆ!

ئێستا دەچنە ناو ئوردوگایەکی کاتی ((ترانزیت)) لەوێشەوە دەگوازرێنەوە ئوردوگایەکی کار کردن بۆ قەڵاچۆکردنی پەتاکان دەبێ جل‌وبەرگ و کەل‌وپەلەکانتان بۆ پاککردنەوە دابنێنن، زێر و پارە و پارەی بێگانە بدەنە نوسینگەی دارایی بەرامبەر وەرگرتنی پسولەیەك، دەتوانی دوایی بە نیشاندانی پسولەکە وەریانبگریتەوە، هەموو ئەوانەی دەهاتن دەبوایە پێش بەرێکەوتنیان بۆ گەشتەکە خۆیان بە شوشتن پاك بکەنەوە.

ئوردوگای قڕکردن و ژمارەی قوربانیەکان

شلمنو

دیسمبر/کانوون یەکەم 1941	152000
یولیو/تەمموز/1944	320000

بلزك

مارس/ئادار 1942	600000
دیسمبر/تشرینی یەکەم 1942	

سوبیبور

ئەبریل/نیسان 1942	25000
ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەم 1943	700000

تربلینکا

یولیو/تەمموز 1942	
ئوگست/ئاب 1943	900000

مایدانك

ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەم 1941	زۆرتر لە 360000
یولیو/تەمموز 1944	

ئوشفیتز ـ بیرکناو

ینایر/کانوونیدووەم 1942	زیاتر لە یەك ملیۆن و سەدهەزار
ینایر/کانوونی دووەم 1945	

((پەراوێزی وێنەیەك)) وێنەی ل 54

تربلینکا کارگەی مردن

گەیشتن بە تربلینکا، دروستکراوەی ژوورەکانی گاز دەکەوێتە دەرەوەی وێنەکە لە لای چەپەوە، بەڵام ئەوەی بە ڕێگای گەشتی ئاسمان بە ژوورەکانی گاز دەناسرا لە گۆشەی دووری بیناکەی زیندانە درێژەکەی لای چەپەوە دەست پێدەکات.

لەم گۆرەپانە گەورەیەدا کاری ئەوەیان دەکرد کەوا جیایەك کەلوپەل و کەرەستە تایبەتیەکان ئەوانەی لە خەڵکەکە وەرگیراوە کە هاتوون جیاکەنەوە. لە پشتەوە گۆرهەڵکەندنێك دیارە کەوا گۆری بە کۆمەڵیان لێدەدا، نزیکەی یەك ملیون کەس ڕەوانەی ئێرە کرا هەموویان کوژرا بێجگە لە سەد کەس ڕزگاریان ببوو.

ئەم نەخشەیە لە لایەن ساموئیل ولینبیرك دروستکراوە، ئەویش لەوێ گیرابوو لە کتێبی ((یاخی بوونێك لە تربلینکا)) Treblinka Rovoltin بلاو

کراوەتەوە. دەبوایە ژنان پێش ناردنیان بۆ ژووری گاز قژیان ببڕن و هەروەها کەلوپەلە تایبەتیەکانی کوژراوەکانیش جیادەکرایەوە و دوایش ڕەوانەی ئەڵمانیا کرانەوە. هەروەها ولینیبرگ بەشداری سەر هەڵاتنەکەی تربلینکای کرد کە لە 2 ئوگست/ئابی 1943 کردبوو. گەڕایەوە وارشۆ وبەشداری بزاڤی بەرگری پۆلونی کرد و سەرهەڵدانەکەی ئوگست/ئابی 1944 بەشداری کرد.

فرانز ستانجل

لە دیدار و دانوستانەکاندا ئەوە زۆر دەوترا کە پرۆسەی قڕکردنەکە ئارەزووی ((ئەو بکوژانەی پێش کورسیەکان بوو)) ئەوانەی کە مەکینەی کوشتنەکەیان دەسوڕاند و پارێزگارییان لێ‌دەکرد. بەڵام نابێ مرۆڤ ئاسۆی بینینی خۆی گوم بکات. وەك ئەو مێژوونوسە کروستوفر براونِنگ نوسیویەتی ((لە کۆتاییدا قڕکردنەکە ڕوویدا چونکە لە سەر ئاستێکی گەورەی بایەخدارە کەسانێك ژمارەیەکی زۆری خەڵکیان بە درێژایی ماوەیەکی زۆر کوشت)).

سەرکردەی ئوردوگاکانی قڕکردنیش مرۆڤ بوو، وەك ئێمە بوون، سەرەتا فرانز ستانجل سەرکردەیەك بوو لە سوبیبورو دوایش لە تربلینکا لە شێستەکاندا لە برازیل گیرا و گەڕاندرایەوە ئەڵمانیا و بە تاوانی کوشتنی سەدان هەزار کەس تاوانبار کرا. هاوکات کەوا ستانجل سەرکردەی پرۆسەیەکی گەورەی کۆمەڵکوژی دەکرد، ئەویش باوك و مێرد بوو، ئەم برگانە لە بزارێك دەدوێت ئەگەر ڕووی نەدابایە. بۆیە پرسیارەکە لە کاتی شەڕەکە نەکرا، ڕۆژنامەنوسێك لە دیداری ژنی ستانجل ئەم پرسیارەی ئاراستەی کرد ((دەکرێ بۆمان بدوێیت (.....) سەبارەت بەوە ئەگەر مێردەکەت ناچار کرابایە بەوەی ((من بارەکە زۆر بە ترسناك دەزانم، یان واز لەو کارانە دەهێنی کەوا جەستە دەهەژێنێ یان لەمن و منداڵەکان)) تریسا ستانجل وەڵامی دایەوە ((بڕوا دەکەم کە من سەرپشکم کردبایە لە نێوان ـ تربلینکا و من، بەڵێ(.....) دەبوو، ئەگەر مەسەلەکەم لە سەر مەحەك دانابایە منی هەڵدەبژارد)).

بەڵام ژنەکەی هەر بە خۆرایی یارمەتیدا بۆ کوشتنی زیاتر لە نیو ملیون کەس.

فڕکردن بە کارکردن

کارکردن شێوەیەکی فڕکردن بوو کەوا ئەڵمانیەکان بۆ لە ناوبردنی گیانی زیندانیەکان بە کاریان دەهێنا، زیندانیەکان بەکاری زۆر زەحمەت خەریک دەکران. ئەوە و کەمی خواردن و زەرووفی تەندروستی زۆر خراپ و درندەیی پاسەوانەکان و سزا قورسەکان بۆ بچوکترین ((هەڵە)) بوونە هۆی رووداني زۆرترین زیان لە نێوان زیندانیەکان لە ئوردوگاکانی گرتن و کارکردندا.

جوزیف شوباکی گیراو لە ئوردوگای فڕکردنی مایدانك ((کارکردن))ی گران لە ئوردوگاکە.((دوایی چووینە)) کارکردن لە گۆشەیەکی کێڵگەیەك گۆیان کردینەوە، دوو قاپقاپمان لە پێبوو، بە قامچییەکانیان لێیان دەداین، زۆر جار چاکت و کڵاو پانتۆڵەکانیان پڕ بەرد و قووری تەڕ و قوڕ دەکردین و لە سەریان دەداین، بارەکانمان لە گۆشەیەك بۆ گۆشەکەیتر پێیان دەگواستینەوە ، هەروەها بە پێچەوانەش، بارەکەمان دادەگرت و دووبارە بارمان دەکردەوە، ناچاریان دەکردین بە ناو پیاوانی ئەس ئەس گوزەر بکەین و لێیان دەداین، ئەوەش دۆزەخێك بوو بۆ خۆی)).

((یەکەم جار تا سێ بەیانی ئامادەی کارێکی لەم جۆرە ببم، ئەگەر بەراورد بکرێ بروا دەکەم ((دۆزەخ))ی دانتی تەنیا کۆمیدیایە. بە فشە ئوشفیتز ناونراوە ئوردوگای فڕکردن)).

(.....)

بەشدار بوون لەم جۆرەکارانەی بەرامبەر ژنە گیراوەکان لە ئوردوگای ژنان (.....) کارێکی بەراستی ترسناکە، من هاوبیرم لە گەڵ تیلو کە هێمای دەدا کەوا گیانمان لە قوڵای پاشماوەی جیهانە (دبری جیهان). لە رۆژانەی یوهان بێکریمر ، دکتۆری ئەس ئەس لە ئوردوگای فڕکردنی ئوشفیتز . بڕگناو لە 2ـ5/ سپتمبر/ ئەیلول 1942.

هەر لە ساڵی 1940 وە ئوشفیتز کرایە ئوردوگایەکی گرتن بۆ زیندانە سیاسیە پۆلونیەکان، ئوردوگاکە دەکەوێتە نزیکەی خاڵی بە یەک گەیشتنی گەورەی هێڵەکانی ئاسنی شەمەندەفەر . بە خێرایی ئەم ئوردوگایە بووە گەورەترین کۆمەڵگا کە چل ئوردوگای دەگرتە خۆ. لەم شوێنەدا چەند دکتۆر کاری چالاکی تاقیکردنەوەی تەندروستیان ئەنجام دەدا، ئوردوگا ناسراوەکان ئەوانە بوون ئوشفیتز((ستاملاجر)) ئوشفیتز2 (بیرکناو) و ئوشفیتز (مونوفتیز).

گیراوەکان لەبەر برسیەتی و کەمی خواردن و نەخۆشیەکان و کاری کۆیلەتی و جەزرەبەی جەستەیی و نەفسی دەیانناڵاند. لە کۆتایی 1941دا کاری کوشتنی بە کۆمەڵ بە گاز لە ئوشفیتز دەستی پێکرد.دوایی لە بەهاری 1942دا ئەم کارە گواسترایەوە بیرکناو کارەکە لە دوو ژووری گازی کاتی ئەنجام درا کە لە خانوێکی نیشتەجێی جێکرابوو. لە بەهاری 1943دا کاری دروستکردنی سوتانگەکان لە بیرکناو تەواو بوو. بە گەیشتنی جولەکەکانی هەنگاریا لە بەهار و هاوینی 1944دا ژمارەی کوشتنەکان گەیشتە لوتکە، رۆژانە سێ چوار کاروان دەهاتن کە ژمارەیان لە نێوان سێ هەزار و سێ هەزار نیو دەبوو. یەک لە دەی ئەم ژمارەیان بۆ کار کردن راگرتن و ئەوانی تریان کوشتن، سوتانگەکان بەرگەی ئەو خەڵکە زۆرەی نەدەگرت کە بەو تەوژمە زۆرەوە دەهاتن بۆیە تەرمەکانیان لە ناو چاڵدا دەسوتاندن.

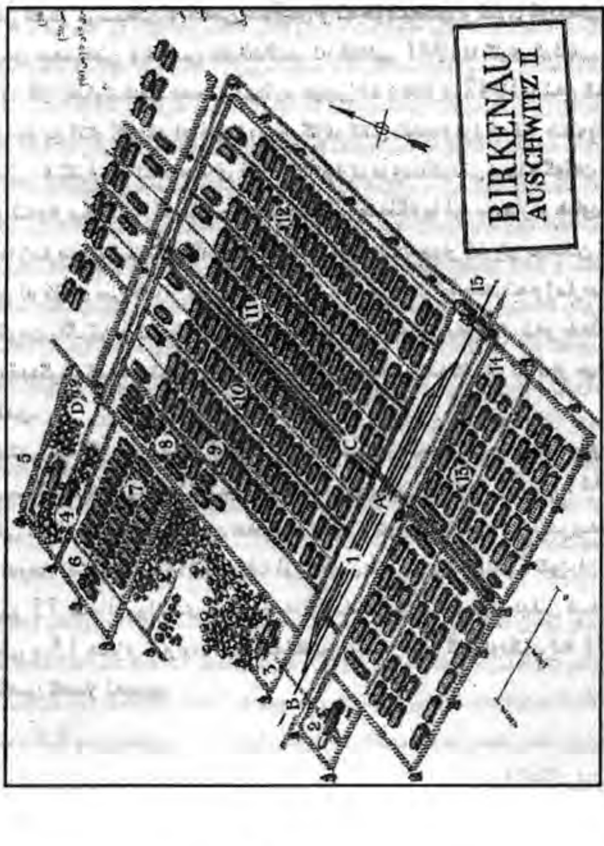
دوا کوشتنی بە گاز لە پایزی 1944 ئەنجام درا، پێشگەیشتنی سوپای سووری یەکێتی سۆفیەت بە ئوشفیتز . بیرکناو لە 27ی ینایر/کانوونی دووەم 1945 هێزەکانی ئەس ئەس ژوورەکانیان هەڵوەشاندەوە و ئەوەی مایەوە تەقێندرایەوە. بێجگە لەوەی لە سەرانسەری ئەوروپادا نزیکەی یەک ملیون جولەکە کوژران لە ئوشفیتز 75 هەزار پولندی و 21 هەزار قەرەج و 15 هەزار دیلی شەڕی سۆفیەتی و 15 هەزار گیراوی ناسنامەکانیتر ، سەرجەم کوژراوەکان لە 101 ملیون کەس کەمتر نەبوون.

چەند وێنەی بیرکناو لە کتێبێك

A. بەشی باکووری شۆستەکە (ل 58).

B. ژن و منالەکان لە دەرەوەی سوتانگەی 2 (ل 59).

C. ژن و منالەکان لە رێگا بەرەو سوتانگەی 4 یان 5 (ل 60).

D. وێنەی بەرگەکە شوێن و دروستکراوە گرنگەکانی ئوردوگاکە.

1. شۆستەی دەست نیشان کردن.
2. سوتانگە 2 لە گەڵ ژووری گازی ژێر زەوی.
3. سوتانگەی 3 لە گەڵ ژووری گاز لە ژێر زەوی.
4. سوتانگەی 4 لە گەڵ ژووری گاز.
5. سوتانگەی 5 لە گەڵ ژووری گاز و چاڵێك بۆ سوتانگەکە.
6. ((ساونا)) ناونووسکردنی گیراوەکان.
7. ((کندا)) ریز کردنی بەرجەستەکراوەکان.
8. زنجەکانی نەخۆشەکان.
9. ئوردوگای خێزانی قەرەجەکان.
10. ئوردوگای پیاوان.
11. ئوردوگای ژنە جولەکە هەنگاریەکان.
12. ئوردوگای خێزانەکانی تیریزنیشتاد.
13. ئوردوگای ژنان.
14. دروستکراوی تاقیکردنەوە تەندروستیەکان.
15. ((دەروازەی مردن)) دەروازەی شەمەندەفەر.

دەست نیشانکردن. یەکێکە لەو وێنە زۆرانەی کاتی دەست نیشانکردن لە سەر شۆستەی بیرکناو . چەند لە رزگار بووەکان دیمەنی کۆتایی هێنان بە خێزانەکانیان بینیوە، دکتۆرەکانی ئەس ئەس و ئەفسەرەکانیتر ئەو کەسانەیان لە ئوردوگاکانی کار هەڵدەبژارد کەوا بۆ کار دەهاتن. لە بەشی سەرەوەی وێنەکەدا کاروانێك لە دەست نیشانکراوەکان دیارن کەوا زۆربەیان منداڵ ژن و پیرن بە رێگاوەن بۆ ژوورەکانی گاز لە سوتانگەی 2.

دووسەد وێنە کە لە بیرکناو

ڕێگا نەدرا وێنەی ((دوا چارەسەری کێشەی جولەکە)) بگرێت. بەڵام زۆر ئەم بەربەست و قەدەغەیان بڕی ، بە تایبەتی لە کاتی ئەنجامدانی لە سێدارەدانی بە کۆمەڵی بە گوللە بارانکردنیان. هەندێ لە وێنەکان لە لایەن سەربازەکان گیراون کە بۆ خانەوادەکانیان ڕەوان دەکردنەوە یان لە کاتی مۆڵەتیان نیشانەی هاوڕێکانیان دەدران. بە دەگمەن وێنەکانی ئوردوگاکانی فڕکردن پارێزراون.

بۆیە ئەلبومی Umsiedlung der Juden aus Ungarn گواستنەوەی جولەکە لە هەنگاریا دەبێتە بەڵگەنامەیەکی دەگمەن. ئەوەش لە یادی کۆتایی هاتنی شەڕدا لە یەکێك لە ئوردوگاکانی گرتندا دۆزرایەوە، مەزندە دەکرێت وێنەکان لە کۆتایی مایو/ئایار یان سەرەتای یونیو/ حوزیرانی 1944دا گیراون چونکە لەو کاتانەدا بوو کەوا گواستنەوەی جولەکە لە هەنگاریا زۆر بوو. کێ و بۆچی ئەو وێنانە گیراون کەس نازانێ، وێنەکانی بە گوێرەی ڕۆژەکان ڕێز کراون و بە دەستی لە ژێرەوەیان نوسرابوو. یەکەم ناونیشان ((گەیشتنی شەمەندەفەری گواستنەوە)). پاش ئەوە و یەك لە دوای یەکدا، ((جۆڵکردن))، ((ئەو پیاوانەی هێشتا کەڵکی ئەوەیان ماوە سوودیان لێوەربگیرێت)). ((ئەو ژن و منداڵانەی هیچ پێویستیمان پێیان نیە)). ((بارکردنەکە بۆ ئوردوگاکانی کارکردن)) و دوایش ((سەرمایەکان)). پاش دوا ناونیشان چەند وێنەی کەلوپەل و پێڵاوی زۆری تێدایە....هتد. لە کۆتاییدا دوو وێنەی سوتانگەیەکە لە ئوردوگایەکی بچوکی گرتندا. ئەو پیاو و ژنانەی ((ئەوانەی دەکرێ سوودیان هەبێ)) گەنج و بەهێزن، بەڵام ئەوانەی ((پێویستیمان پێیان نیە)) پیر و کەم ئەندام و ژنی منداڵدار بوون ، ئەو پیر و کەم ئەندام و ژنە منداڵدارەکان بۆ ڕاستەوخۆ ژوورەکانی گاز بەرێ کران، لە وێنەی بەرگەکە و وێنەی لاپەرەیە و لاپەرەی

دوایی‌تر لە وێنەکانی ((چۆڵکردن))ن و ئەوانی‌تریش لە ناونیشانی ((ئەو ژن و منداڵانەی هیچ پێویستیمان پێیان نیە)) وەرگیراوە.

جیاکراوەکان لە دەرەوەی شوورەی سوتانگەکانی 2 راوەستاون، ڕەنگە هەر یەک سەعاتیان لە ژیاندا مابێ، ئەو ژن و منداڵانە بە خنکاندن دەکوژرێن و پێش کۆتایی رۆژەکە لاشەکانیان دەبێتە خۆڵەمێش، ئەوەش بە پرۆسەیەکی پیشەسازی بە بەرنامە دەکرێت. لەو شوێنەی لێوەی راگیراون بە ناو باخچە بچوکەکە و بە قالدرمەیەک بۆ ژووری جل داکەناندنیان دەبەن و لەویشەوە بۆ ژوورەکەی تەنیشتی کە 2000 کەس دەگرێت . دوایی دەرگا ئەستوورەکە دادەخرێت، رووناکی دەکوژێتەوە و چەند دنکە زیکلون بی لە گەڵ سیانیدی هایدروجین دەتەقێنەدرێت. پاش هەوا گۆرینی ژوورەکە گیراوە جولەکەکان تەرمەکان بۆ سوتاندن لە فرنەکانی سوتانگەکە دەردەهێنن، ئەم پرۆسەیە هەمووی سەعاتێک دوو سەعات زیاتر ناخایەنێ.

((لە شەقامی گەیشتن پێنج پێنج کەس دەرۆیشتن، ئەویش شەقامی دەرچوونە بەڵام نازانن، مرۆڤ یەک جار دەروات. زۆر جوان دەرۆن نەوەک هەڵەیەک بکەن، دەگەنە بینایەکی گەورە و هەناسەیەک دەدەن، کەوا لە کۆتاییدا گەیشتن. بە رووی ژنەکاندا هاوار دەکەن بۆ جل داکەناندن، سەرەتا جلی منداڵەکانیان بە هێمنی دادەکەن تا لە خەوەکەیان بە ئاگانێن. ژنەکان لە بەر سەفەری چەند رۆژەیان هەست بە بێزاری و نیگەرانی دەکەن.

لەبەر چاو کراوەیی منداڵەکاندا ژنەکان جلیان دەدەکەنن، کە هەر یەکێکیان خاولیەک وەردەگرێ لە ئاوەکە دەپرسێ نەوەک لە بەر منداڵەکانیان گەرم نەبێ و سەرمایان بێ. کە پیاوە رووتەکان بە دەرگایەکی‌تر دێنە ژووری باوەش لە منداڵەکان دەکەن.ڕەنگە ئەو کاتە هەموویان تێبگەن)).

شارلوت دیلبو

شەش سەد منالە ساواکە

سالمن لیفنتال یەکێکە لە ئەندامانی دەستەی ئەبەردییەکان Sonder Kommando

پشکنینی لوولەیی تەندروستی لە رووداوێك دەدوێت کە لە ئوردوگای ئوشفیتز ـ بیرکناو لە 20 ئوکتۆبەر/ تشرینی یەکەمی ساڵی 1944 رووی داوە. دەقی نوسراوەکەی لە نزیك یەکێك لە سوتانگەکانی ئوردوگاکە لە ناو خۆڵدا دۆزراوەتەوە.

((بە رووناکی رۆژێك 600 منالی ساوای جولەکەی تەمەن لە نێوان 18ـ 12 ساڵانیان بۆ ناردم . جلی زیندانی درێژی تەنکیان لە بەر بوو، پێڵاوی دڕاو و قاپقاپی داریان لە پی بوو، (.....) کە گەیشتنە شوێنەکە سەرکردەی دەستەکە

فەرمانیدا خۆیان رووت بکەنەوە، منداڵەکان بە دیتنی دووکەڵەکە زانییان بەرەو مردنیان دەبەن نیگەرانی دڕندانەیان لێ بەدەرکەوت و لە جێگاکە دەخولانەوە و قژی خۆیان رادەکیشا نەیاندەزانی بواری دەرباز بوون لە کوێیە.
زۆریان بە کوڵ گریان، هاوار و گازاندە گوێ ئەدراوەکانیان دوور دەڕۆیشتە (....).
لە ترسی مردنیان زوو جلەکانیان داکەنائند، رووت و پێخواس لە نزیک یەکترا خۆیان گرمۆڵە کرد و بێ جوڵە ریز بوون. منداڵێکی ئازا هاتە پێشی سەرکردەکە و لە تەنیشتی راوەستا و پارایەوە و داوای کرد بواری ژیانی بدات و ئامادەیە هەموو کارێکی قورس جێبەجێ بکات بەڵام تۆبزە ئەستوورەکەی لە سەری دا.
زۆر لە منداڵەکان بەرەو جوڵەکەی ئەبەردییەکان غارییان داو خۆیان پێیان شۆڕکردەوە و بۆیان چەمانەوە و پاڕانەوە تا لە مردن رزگاریان بکەن، هەندێکیان (لە ترسی مردن) لە شوێنە گەورەکە رایان دەکرد. سەرکردەکە داوای لە یەکێکیان کرد کە تۆبزی لە دەست بوو یارمەتی بدات.
بە تێپەر بوونی چەند دەقیقەیەك دەنگی مێردمنداڵەکان هات و دوایی دەنگەکە بووە گریانێکی تاڵ. گریان و نوزانەوە ترسناکە لە هەموو شوێنەکان دەبیسترا، بە گریان و نوزانەوەکان لە شوێنی خۆیاندا مۆرهەڵگەراییین. پیاوانی ئەس ئەس دەم بە پێکەنین و دڵشاد لە سەر سەریان راوەستابوون بەبێ ئەوەی ئاکاری زانیان لێ دیار بێ. وەك سەرکەوتوونێك و بە شانازییەوە خۆیان دەنواند.
بە لێدانێکی کوشندەوە بەرەو زێرزەمینەکەیان راپێچان. (....)
هەندێ لە منداڵەکان هەر بە هیوای رزگار بوون غاریان دەدا، پیاوانی ئەس ئەس بەراکردن لە دوایاندا و بە لێدانی وەحشیانە و هەموویان گرتن و کۆیان کردنەوە و لە زێرزەمینەکەیان کردن. دڵشادییان باسی ناکرێت. دەبێ منداڵیان نەبێ !؟

کارکردن لە جەهەنەم

ئەڵمانییەکان بەو جولەکانەیان دەووت دەستەی ئەبەردییەکان، ئەوانەش ئەو گەراوانە بوون کە ناچار دەکران هەرچی کاری کەم و شەرمەزاری هەیە بیکەن، ئەو کەسانەی دابڕابوون. چونکە نهێنی ترسناکیان دەزانی ، کاری ئەوان

((بەتاڵکردنی)) ژوورەکانی گاز بوو. دەرکێشانی کیفکی زێری ددان و برینی پرچ و دواییش سوتاندنی لاشەکان لە سوتانگەکانی یان لە چاڵەکان، ژیانی ئەم دەستەیە کورت بوو، ئەوە رۆژ بە رۆژ و بە بەردەوامی بە کەسانی تری ((مردووە زیندووەکانیان)) دەگۆڕینەوە، یەکێکیان ووتی: ((دەمتوانی بەربەستێك بۆ ژیانم دانێم ، بەڵام ئارەزووی مانم هەبوو تابتوانم تۆڵە بکەمەوە و شاهید بم لە سەر رووداوەکان، هەست نەکەن ئێمە درندەبین ئێمەش وەك ئێوەبین، بەڵام ئێمە بێزارترین)).

یەکێك لەوانەی لە سەر ژیان مابوو نوسەری ئیتال بریمولیفی وەك چۆن رایگەیاند ((بیرۆکە و رێکخستن Sònder Komman do تاوانی گەورەی سوشیالیستە نەتەوەپەرستەکانی زۆریش تیانیە. (...) ئەم رژێمە ئەوە دەگەیێنێ کەوا گوناحی تاوانەکانی کەسانیتر بگوازنەوە ئەستۆی هیتر - ئاشکراتر بۆ قوربانیەکان - لە پرسەکانیان رووت دەکرێنەوە بەوەی کەوا بێتاوانن)).

لیفی دەڵێ دەستەی ئەبەردییەکان یەك واتای هەبوو ئەویش ((ئێمە، میللەتی دەستەڵاتدار، کێ دەتانڕوخێنێ، بەڵام ئێوە لە ئێمە چاکترنین، ئەوەیە گەربمانەوێت، ئەوەیە کە دەمانەوێت، دەتوانین بتانڕوخێنین نەك تەنیا جەستەتان و بەس، بەڵکو گیانتان، وەك چۆن گیانی خۆمان رووخاند)).

وەك چۆن لیفی وتویەتی قبوڵکردنی نازییەت و کردنی بەمنارەیەکی بەخشندەیی بەرەو بۆگەنی ناوەوەی تاریکیمان دەبات.

سەرهەڵدان لە گیتودا

سەرەرای هەموو ناهەموارییەکانی ژیانی نامرۆڤایەتی لە گیتوی وارشۆ سەرهەڵدان و بەرگری و نارەزایی دەکران. لەم وێنەیەدا چەند خەباتگێرێکی بەرهەڵستی دیارن، سیما روتم کەوا توانیویەتی لە رۆژانی سەرهەڵدانەکاندا را بکات و دەربازی ببێت دەگێرێتەوە.

((سێ رۆژەکەی یەکەم لە شەرەکاندا جولەکە سەرکەوتوو بوون، ئەڵمانیەکان بۆ دەروازەکانی گیتو برینداەکانیان راکێشا و هەڵاتن لەوێی و لە دەرەوە، هەموو شتیان کرد، بە تۆپ و بە فرۆکە بۆمبارانیان کرد، نەمانتوانی خۆمان بەرامبەر

فرۆكەكان و ئاگرى چڕیان راگریین كە دژ بە گیتۆ كە بە كار هات، گیتۆ یەك پارچە ئاگر بوو و دەسوتا (...) بڕوا ناكەم هیچ زمانێ هەبێ بتوانێ پێناسەی كاتەكانی ئەو ترسانە بكات كە دەمان چێژا، لە شەقامەكانی گیتۆ، گەرچی بە شەقام ناوی دەبەین. بەڵام لە راستیدا شەقام دیار نەمابوو. لە سەر كۆمەڵی لاشەكاندا بازمان دەدا، جێگا نەمابوو رووی تێ بكەیین. سەرەرای ئەوەی دژ بە ئەڵمانیەكان شەڕمان بوو و پەیوەندییمان بە دونیای دەرەوە هیچ نەمابوو. دوور و دابڕاو لە هەموو شتێ و لەوانەی لە چوار دەورمان هەبوون. گەیشتینە ئەو رادەیە كە هیچ پێویست نەدەبینرا شەڕەكان بەردەوام بێ، بیرمان لەوە دەكردەوە دەرزێك لە بەشی ئاری وارشۆ دڕ بدەیین و بتوانین لە گیتۆ دەربچین.(....)

لە بەیانی زوو و بە رووناكی خۆمان لە شەقامەكان دۆزییەوە. بهێنە پێش چاوت كەوا لە مایو/ئەیاری خۆر لە دەرەوە، ئێمە لەوێ لە ناوەندی شەقامدا، راوەستاویین خۆمان بە نامۆ دەزانی لە نێو خەڵكی ئاسایی، ئێمە لە ئەسرەگەزیەكی ترەوە هاتبووین.(....)

لە چوار دەوری گیتۆ پۆلونی گومان لێكراو هەبوو جولەكەی دەگرت و بە سەرسورمان لە دەستیان رزگارمان بوو. ژیان لە بەشە ئارییەكەی وارشۆ ئاسایی بوو، وەك جاران بوو، قاوەخانەكان وەك جاران كاریان دەكرد، چێشتخانەكان ، پاسەكان و عارەبانەكانی ترمواى و سینماكان، گیتۆ دوورگەیەكی دابڕاو بوو لە ناوەندێكی ژیانی ئاساییدا.

بەرهەڵستی و كۆمەك

یەكێك لە ئەفسانەكانی قڕكردن رۆیشتنی شەش ملیون جولەكە بوو ((وەك بەرخ بۆ سەربڕین)) بەبێ بەرهەڵستی. بەڵام لە راستیدا نموونەی هەزارەها بەرهەڵستی هەبوو، وەك سەرهەڵدانەكەی گیتۆی وارشۆ و دەستەی پێشمەرگەكانی جولەكە و هێرشەكانیان دژ بە یەكەكانی ئەڵمانی لە خۆر ئاوا و خۆرهەڵاتی ئەوروپا، لە ئوردوگاكانی قڕكردن و گرتندا بەرهەڵستی هەبوو كەوا گیراوە جولەكەكان و كەسانیتر ئەنجامیان دەدا، ئەڵمانیەكان زۆر دڕندانە و بێ وێنە هەموویان دەكوشتن.زۆر لە بەرهەڵستیەكان گەنجەكان دەیانكرد و گیانیان

دەخستە مەترسی. نەك هەر ژیانی خۆیان بەڵكو ژیانی باوك و خوشك و براكانیان و ژیانی سەدان كەسانی تر. تیمەكانی كار لە گیراوەكان دەیانزانی راكردن كاری خراپ دەكاتە سەر براكانیان لە گێزاوەكە و گیراوەكانی زیندانەكانی توردوگاكان دوو دڵ دەبوون گەرچی سوور دەیانزانی دوارۆژیان زۆری نەماوە. ئەو بڕیارەی كە زۆر رەچاو دەكرا ئەوە بوو كەوا ئارەزوویان لە ژیانە، یان هەر هیچ نەبێ بە شەرەفی بمرن. داوای رێكخراوی جولەكەیی خەباتگێر لە گیتوی وارشۆ لە یەكێك لە سەرهەڵدانەكانی ینایر/ كانوونی دووەم/1943دا بەم جۆرە بوو:

((لە كاروانی چۆكدان بۆ مردن مرۆڤ ئازاد نابێت، وەك بردنی بەرخە بۆ سەربڕین، مرۆڤ بەشی زۆر گەورە و گەورەتر دەتوانێ ئازاد بێ لە خەباتدا، ئەوەی بەرهەڵستی كرد بوار بۆ رزگار بوونی دەبێت. ئەوانەی وازیان لە بەرهەڵستی هێنا وازیان لە خۆیان هێنا، ئەوەیان پێشەكی هەڵوێست دۆراندنە. با مرۆڤ بە ئاگا بێت لە راستی ئەویش خەباتە! ئێمەش دەمانەوێ بژیین، ئێمە مافی ژیانمان هەیە،(.....) بابە ئاگابێین و بۆ ژیانیان خەبات بكەین)).

لە ئەوروپای خۆرهەڵاتدا دەستەكانی بەرهەڵستی لە سەد گیتودا هەبوون. بەڵام ئەو دەستەیەی كە زۆر ناسرابوون ئەو دەستە پێشمەرگانەی دارستانەكانی ئەوروپای خۆرهەڵات بوون. ژمارەی ئەو جولەكانەی لەم دەستانەدا شەڕیان دەكرد نزیكەی دەگەیشتە 20 هەزار كەس دەبوون هەندێك لەوانە ئەو خێزانانە بوون كە توانیبویان خۆیان دەرباز بكەن، بەڵام بەرهەڵستی لە ئەوروپای خۆرئاوادا تەنیا لە فرنسا و بلجیكا هەبوو. دەستەكانی پێشمەرگەكان جولەكەی زۆریان شاردەوە. زۆر منداڵ توانیان لە حەشارگەیەك لە كەنیسەیەك یان لای خێزانێكی مەسیحی لە پۆلونیا و هۆلندا و فرنسا بدۆزنەوە و زۆریان ژیانیان بە پێی رێنماییەكانی ئایینی مەسیحی بەرێوەدەبرد، ئەڵمانیەكان یاسای تاوانی توندیان دەركرد دژ بەو كەسانەی ((تاوانی)) شاردنەوەی جولەكە ئەنجام دەدەن. سەرەرای ئەوەش كەسانی وا هەبوون دژایەتیان كرد و بە پێی ویستی خۆیان كاریان كرد.

جۆرێكی تری بەرهەڵستی رزگار بوون و دوورخستنەوەی جولەكە بوو بۆ ئەو ناوچانەی لە ژێر دەستەڵاتی ئەڵمانیا نەبوو، ئەوەش ئاسان نەبوو ، وڵاتەكان

زۆریان بۆ نموونە سویسرا سنووری داخستبوو و زۆر جار ئەو جولەکانەی دەگەیشتنێ دەگیران و رەوانە دەکرانەوە، هەندێ لە جولەکە بە رێگای دوور گەیشتنە فەلەستین، هەندێکیان لە جێگای دووری وەك شنگهای دۆزییەوە کە دەکەوتە ژێر دەستەڵاتی یابانیەکانی هاوپەیمانی ئەڵمانیا لە شەڕەکەدا، بەڵام ئەوان ئایدلۆژی ئەلمانیان نەبوو دژ بە جولەکە.

((هەموو شتێ دەکرا بکرێتە بەرهەڵستی، چونکە هەموو شتەکان قەدەغە بوون، هەر جولەکەیەکی گیراو هەستی بە کەسایەتی خۆی و رەسەنی کردبایە ئەوەش بەرهەڵستی بوو)) ئەندریا دفوتو، دەروونناسێکی ئیتالی

((ئەو دەمە بە رووسی وتی: هاورێکانم ، ئەوە جوانترین رۆژی ژیانمە لێرە کە بە چاوی خۆم ئەو دەستە گەورەیە دەبینم کەوا لە گیتو دەرچوون! من بەڵێنیان پێدەدەم، ئێمە دەمرین تا لە ژیاندا بمێنیین، کۆشش دەکەین ئەوەی پێمان دەکرێت زۆرترین خەڵك رزگار بکەین، ئیشەکە وا دەروات، ئێمە جیاوازی ناکەین، ئێمە ژن و پیر و منداڵان لە ناو نابەین، ژیان زەحمەتە، ئێمە بەردەوام ژیانمان لە مەترسی دایە، بەڵام ئەگەر تەواو بووین، ئەگەر مردین، دەمرین بەڵام بە مرۆڤی دەمرین)).

موشی بایراش،یەکێکە لە ئەندامانی ئوردوگای خێزانی بیلسکی

جولەکەی پۆلونی ((توڤیابیلسکی)) لە سەرەتای داگیرکردنی ئەڵمانیاکانەوە خۆی شاردەوە، چەند دەستەی خەباتگێری لە دارستانەکانی خۆرئاوای روسیای سپی لە خۆی کۆ کردەوە، بیلسکی بریاریدا کەوا چالاکی ئەم دەستەیە تەنیا پارێزگاری لە گیانی خۆیان نەبێ و بەس. کۆشش و گەرانیان کرد بە دوای ئەو جولەکانەی زیانیان لێکەوتووەو هانیان بدەن تا بێنە ناو رێزەکانیان و دوایش دەستەکان بە ناوی پێشمەرگەکانی بیلسکی ناسران. ئەو کەسەی لە ژێر پاراستنی پێشمەرگەکاندا بوون لە ساڵی 1944دا ژمارەیان دەگەیشتە 1200 کەس لە ژن و پیاو و منداڵ، دەستەکە بۆچوونی هەڵوێستی ئەویان رەچاو دەکرد کەوا پاراستن و

رزگار کردنی جولەکە باشترە لە کوشتنی ئەڵمانیەکان و دەستەکە تا کۆتایی شەڕەکە خۆی ڕاگرت.
کە دارستانەکانی خۆرهەڵاتی پۆلونیا و خۆرئاوای یەکێتی سۆفیەت لە لایەن ئەڵمانیەکان گیران چەندین نوردوگای خێزانیان دۆزیەوە، لەم دەقەی لای جەپدا موشی بایراش دووانی بیلسکی نوسراوەتەوە کە لە دارستاندا پێی ڕاگەیاندبوون.

سەرهەڵدانەکەی گیتوی وارشۆ

کە زیاتر لە 250 هەزار جولەکە لە وارشۆ بۆ تربلینکا دوورخرایەوە بۆ ئەندامانیتری بەرهەڵستی جولەکەی کەمابوون بۆیان ئاشکرا بوو کەوا هیچ بژاری تر بێجگە لە شەڕی چەکداری نیە. لە 18 نیایر/کانوونی دووەمی 1943دا هێزەکانی ئەڵمانی هاتنە ناو گیتوکە بۆ دوورخستنەوەی ئەوانەی تری کە مابوون. بەڵام ڕووبەرووی بەرهەڵستی هاتن و ڕاستەوخۆ هێرشیان کرایە سەر و تەقەش دروست بوو و یەکەم زیانیش لەوان کەوت، گەرچی ئەڵمانیەکان توانیان 6000 جولەکە کۆ بکەنەوە و دووریان بخەنەوە. بەڵام لە ڕوویاندرا و گەرانەوە. چەند مانگ دانیشتوانی گیتو تۆڵەیان لێ نەکرایەوە و بە ناسوودەیی ژیان، لەم ماوەیەدا، لە کاتی ئاگربەسەکەدا بزافی بەرهەڵستی توانی زیاتر لە سەد دەمانچە و هەندێ تفەنگ و ڕەشاش پەیدا بکات، بێجگە لەوانە نارنجۆکی دەستی و نارنجۆکی خۆمالیشیان هەبوو. 8000 ژن و پیاو بۆ شەڕێکی چاوەڕوان کراو و ئامادە بوون و سەنگەر و حەشارگەیان ساز دەکرد. لە 19/ئەبریل/نیسانی 1943دا سەرهەڵدان بە هاتنی ئەڵمانیەکان بۆ گیتو هەڵگیرسا. بە پاڵپشتی دبابە ئەڵمانیەکان هاتن ناو گیتو، بە بوونی بەرگرییەکی چڕ ئەڵمانیەکان ناچار بوون تەکتیکیان بگۆڕن و تۆپ و فڕۆکە بەکار بێنن. مردخای ئەنیلیڤتش یەکێکە لە سەرکردەکانی سەرهەڵدانەکە لە ڕۆژی شەشەمدا نوسیویەتی:
((یەك شتی شیاو هەیە، ئەوەی ئیمڕۆ لێرە ڕوویدا ئازایەتی زۆر بەدیکرا لەوەی چاوەڕێ دەکرا، ئەڵمانیەکان دووجار لە گیتو ڕایان کرد(.....) و زیانمان کەمە)).

ئەڵمانیەکان ماڵ مالیان سوتاند، ئەوانەی خۆیان شاردبۆوە بە ناچاری دەرپەڕیین و ئینجا تەقەیان لێدەکردن ، شەڕەکەیان لە گیتو سێ هەفتەی خایاند، یەکێك لە سەرکردەکانی بەرهەڵستی کە بە زیندوویی مابوو نوسیبووی: ((بەرگریمان کرد، ئەوەش وای کرد مردن ئاسانتر بێ و چارەنووسمان بارەکەی سووکتر بێ)).

هەرگیز مەڵێ تۆ بەدوا ڕێگادا دەڕۆیت
سەرەرای ئاسمانە گرانەکان کە وەك قورقوشم رووی رۆژی شین دەگریت
ئەو ساتەی خەونمان پێوە دیبوو هەردێ
دەنگی ترپەی پێمان بەرز دەبێتەوە و هاوار دەکات، ئێمە لێرەیین!

گۆرانی Sog nit kejn mogl لە لایەن هیرش جلیك (1943 . 1920) ەوە نوسراوە، سۆزی گۆرانیەکە لە سەرهەڵدانەکەی گیتوی وارشۆ وەرگیراوە. لە ساڵی 1943 چوەتە ناو پێشمەرگەکانی گیتوی ڤیلنیوس و ئەم گۆرانیەی بوویتە سروودی پێشمەرگەی جولەکە.

((کاتژمێر چواری تەواوە و بە دەستی ئاگادار کراینەوە کەوا راستەوخۆ بچینە گەراج و چەك وەرگرین. روداك من بلوك بەرپرسی پرۆسەی دابەشکردنەکە بوو دەبوایە ئەوانەی چەك وەردەگرن وشەی نهێنی ((مردن)) بڵێن و راستەوخۆ وەڵامەکە بە وشەی ((ژیان)) وەردەگرنەوە. ((مردن . ژیان)) ((مردن . ژیان)) ئەم وشانە بە خێرایی دووبارە دەکرانەوە و دەستەکان درێژ دەکران بۆ ئەو چەکانەی کە لە مێژبوو چاوەڕێ بوون، تفەنگەکان ، دەمانچەکان، نارنجۆکەکانی دەستی، هاوکات هێرش بۆ سەر ئەو پیاو کوژە ناودارەکان لە گیتودا هەبوو، سەرکردە زلیر بە تەورداسێك هێرش دەکاتە سەر دوو پاسەوانی ئەس ئەس و خۆی دەگەێنێتە لای ئێمە و سەرکردایەتی وەردەگرێت، لە نزیك گەراجەکە مودەرعەیەکی ئەڵمانی راوەستابوو، روداك لە مێژبوو خەمی لەوە خواردبوو کە مودەرعەکە کار ئەکات و پشتی ئەوی کردە سەنگەر و تەقەی لەوێوە لە ئەڵمانیەکان دەکرد. گوللەکانی کورت میدلار و چەند سەگەکانی هتلری خست، دەستەی سودوڤیتز توانیان دەست بە سەر جبەخانەی چەکەکان بگرن و چەك بە سەر هاوڵاتیان دابەش بکەن، ئێستا دوو سەد چەکدارمان هەیە ،

هەندێك هێرشیان بە خاكەناز و تەورداس بردە سەر ئەڵمانیەكان و چەندین پیاومان كوژران و ئەڵمانیەكانیش دەكوژران و كەم كەسمان رزگاری بوو)).
ستانیسلاف كون - یەكێك لە بەشداربووانی سەرهەڵدانەكە و یەكێكە لە رزگار بووەكانی ئوردوگای تربلینكا.

سەرهەڵدانەكانی ئوردوگاكانی قڕكردن

جولەكە گیراوەكان ئەوەیان چاك دەزانی كەوا ئەڵمانیەكان بوار نادەن لە ژیاندا بمێنێن و هەموو كاتێ مردنیان لە پێشە بۆیە بەرگری و راپەرینی بۆ وێنە لە ئازایەتی و كۆششی بێ هیوا هەبووە. پاش هەر راكردنێكی سەركەوتوو گەڕانی چڕیشی بە دواوە بووە، سەرەڕای ئەمانەش سێ سەرهەڵدان رووی دا. یەكەمیان لە تربلینكا لە ئاب/ئوگست/1943 و لە سوبیبور لە ئوكتۆبەر/تشرینی یەكەمی هەمان ساڵ و لە ئوكتۆبەر/ تشرینی یەكەمی 1944 لە بیركناو.
سەرهەڵدانی تربلینكا لە نێوارەی 2ئوگست/ئاب سەری هەڵدا، چەند گیراو توانیان چەند پارچە چەكیان دەست بكەوێت و ئەوانی تریش بە تەورداس و خاكەناز و هەتا بە دەستەكانیان هێرشیان برد، چەند بینایی ئوردوگاكە سوتان. لەو ئاژاوەی كە دروست بوو حەوت سەد گیراو توانیان رابكەن و دوایی گیرانەوە و كوژران، ئەوانەی پاش سەرهەڵدانەكە و شەڕەكە رزگاریان بوو لە سەد كەس كەمتر بوون. ژوورەكانی گازەكان دوو هەفتە پاش سەرهەڵدانەكە دەست بە كار بوونەوە.
سەرهەڵدانەكەی سوبیبور لەوانیتر تۆكمەتر و بە رێكخستنتر بوو لەوێ چەندین پیاوانی ئەس ئەس و سەربازە ئوكرانیەكان هاوكارەكانیان كوژران. لە كۆی 550 گیراو دا 320 گیراو رایانكرد و لەوانە 170 كەسیان گیرانەوە و لە سێدارەدران و بە كۆتای هاتنی شەڕەكە تەنیا 48 كەسیان مابوونەوە ، پاش سەرهەڵدانەكە ئوردوگاكە داخرا. لە پایزی 1944دا كۆمەڵگوژی لە بیركناو كەم بۆوە، ئەندامەكانی دەستەی ئەبەردییەكان زانیان چەند رۆژێكی كەمیان ماوە لە 7ی ئوكتۆبەر/تشرینی یەكەم توانرا سوتانگەی ژمارە 4 بەو تەقینەوانەی بە قاچاغ دەستیان كەتبوو بتەقێننەوە، نەزانرا كەس هەبوو بێت كەوا لەم سەرهەڵدانە

رزگاری بوو بێت. ڕاستەوخۆ پاش سەرهەڵدانەکە سەرکردەی ئەس ئەس هەملەر بڕیاری هەڵوەشاندنی ئەو ژوورە گازانەیدا کە مابوون و ڕووخێنران.

بەرگری ئەڵمانیە مەدەنیەکان

گەرچی وڵاتی ئەڵمانیا وڵاتی تاک حیزبی بوو بەڵام هاوڵاتیە ئەڵمانیە ئاسایەکان توانیان بەرگری بکەن بۆ ئەمەش چەندین بوار هەبوو بڕاربی هاوکاری نەکردنی لە یاسا لادەرەکان لە پێشی هەموو کەسێك بوو بەڵام کەم کەس هەبوون هەنگاویان بۆ دەنا بەرگری سست و لاواز بوو ڕژێم لێیان نەدەترسا سزاشی نەدەدان بەرگری زیندوو و بەکاری مەترسی ڕاستەوخۆی لە سەر بکەرەکەی هەبوو. هێزەکانی گستابو لە بەرگری سلبی نەدەگەران و بە تەمایی ئەو هەزارەها ((زانیاریانە)) بوو کە لە لایەن هاوڵاتیانی ئاسایی ئەڵمانی لە سەر جیران هاوڕێی کاریبیان پێشکەشیان دەکردن بۆ ئەوەی دەستی تێوەردەن. ڕەهەندی زانینی گەلی ئەڵمانیا سەبارەت بە پرۆسەی کوشتن دژ بە جولەکە کێشە و ناکۆکی لە سەر بوو. بەڵام گومانیشی لەوە نەبوو کە خەڵکە ئاسایەکەش زانیاریان هەبوو. سەرەرای ئەوەش بەرهەڵستی و نارەزایی لە ناویاندا زۆر کەم بوو. شاهیدەکانی یەوە ئەو دەستەیە بوون نارەزایان لە ڕژێم هەبوو و قوربانی گەورەشیان دا. ڕازیی نەبوو سوێندی وەفا هتلر و ئەڵمانی نازیی بخۆن، بەرهەڵستیەکانیان دەتوانرا بە پارچە کاغەزێك ئیمزایانی لە سەر بێ لە سەزا دووریان بخاتەوە. بەڵام کەسیان ئەوەی نەکرد، لە ئەڵمانیادا بیست هەزار کەس پشتیوانی دەکردن. هەزارەها کەسیان ڕاپێچی ئوردوگاکانی گرتن کردن ، بڕوا دەکرێت لە 25٪ لەوانە کوژرابن لە ناو گەنجەکاندا کۆششی دژ بە ڕژێم هەبوو نارەزایش لە بەژداربوون لە کەتیبەکانی هتلریش هەبوو. ئەم بەرهەڵستیانە لە ناو ڕێکخراوی ڕێگرەکانی ئیدل فایس و سوینج کەس هەبوو (ئەوانە ڕەخنەکانیان بە سەمای بەترسیان لە سەر ئاوازی مۆسیقای جازی ئەمریکی دەنواند) گەرچی جار جار شەڕە قسە لە نێوان ڕێکخراوی ((ڕێگرەکان)) و کەتیبەکانی هتلر ڕوویدا بەڵام نازییەکان لە سەرەتادا کەمیان دەزانی بۆ مامەڵەکردنیان لە گەڵیان . لە پایزی 1944دا

نازییەکان چەند گورزیان لەم دەستانە وەشاند بەتایبەتی بۆ سەرکردەکانیان و زۆریان لە دار دان. لە نێوان یونیو/حوزیرانی 1942 فبرایر/شوباتی 1943دا دەستەیەك لە میونیخ بە ناوی گوڵی سپی هەبوون، بڵاوکراوەیان دژ بە نازیەت بڵاو دەکردەوە و نارەزایشیان لە کوشتنی جولەکە نیشان دەدا ، گستابو بە چالاکییەکانیانی زانی و ئەندامەکانی گوڵی سپی لە سێدارەدا. بزافی گوڵی سپی، دەستەیەکی نوێخوازسیونی بچوك بوو، هەردوو برا سوفیا و هانس شول و مامۆستاکەیان لە زانکۆ کورت هوبر دایانمەزراند بوو یەکێك لە ئەندامەکانی ئەلکسندر شموول لە دوا پەیامییدا نوسیویەتی! ((لە گەڵ هانس خەباتمان دژ بە رژێمی ئەڵمانی کرد، ئاشکرا بووین و لە سێدارە دراین)).

((زۆرداری هتلر بێزاری کردین. بە پیوەندی کەلەپچە کراین. بەڵام سەعاتی ئازادی بەم زووانە زەنگ لێدەدات. ئەو کات پیوەندەکان دەپچڕێنین (....).
کەتیبەکانی هتلر ورد دەکەین. ئیدل فایس لە کاروانا . کەس ناتوانێ بە مانچە مێنێتەوە)).

نارەزایی روسن شتراسە

ئەو نارەزاییەی لە مارس/ئاداری/ 1943 کە لە شەقامەکانی برلین بە ئاشکرا کرا لە هەموو نارەزاییەکانیتر بەرچاو و شیاوی باسترە، رژێم دوو دڵ بوو لە دوورخستنەوەی ئەو جولەکانەی ژنیان جولەکە نیە ئەوەك نارەزایی و بەرگری پەیدا بێت ، بەڵام بوونی جولەکە لە برلین سەرچاوەی بێزار بوونی گەورە بوو بۆ وەزیری پروپاگەندە جوزیف گوبلز ئەوەی کە بڕیاریدا کەوا هەموو ئەو جولەکانەی لە برلین ماون دووربخرێنەوە، زوو دەرکەوت کەوا مەترسیەکەی نازییەکان لە جێگای خۆیدا بوو بەمە ژنان بەرهەڵستی گستابوو هێزەکانی ئەس ئەسیان کرد. هەزارەها ژن رژانە سەر شەقامەکان، بۆ نارەزایی چوونە پێش ئەو بەندینخانەیەی کە پیاوەکانیان تێدا گیرابوون، یەکێك لەو ژنانە شارلوت ئیسرائیل کە مێردەکەی گیرابوو وای گێرایەوە ژنەکان بە رووی پاسەوانەکاندا هاواریان دەکرد ((ئێوە بکوژن)) ، ((جارێك نا بەڵکو چەند جار هەتا شەنگمان

له بەر بوو هاوارمان کرد)). نارەزاییەکان بەرهەمی هەبوو، زۆربەی پیاوەکان ئازاد کران. ڕێژەی 98٪ ئەو پیاوە جولەکانەی ژن هێنانی تێکەڵیان کردبوو بە کۆتای شەڕەکە لە ژیاندا مانەوە.

دوو منداڵی جولەکەی ئەڵمانی پاش هاتنیان لە ساڵی 1938 بۆ ئینگلترا. لە بەر ئەوەی هەموو ئەندامانی خێزانێك زەحمەت بوو پێکەوە مۆڵەتی چوون وەرگرن، بۆیە زۆر لە دایكو باوکان بڕیاری زەحمەتیاندا بە ناردنی منداڵەکان بە تەنیا بۆ ئەو شوێنانەی کەوا ئاسایش لێیە. پاش ئەوە کریستاڵیەکە بەربەستەکانی سەر پەنابەندە جولەکەکان سووك کرایەوە و بڕیاری تایبەتیش بۆ منداڵان هەبوو. ئەوەش بە دەگمەن هەندێ لە ئەندامەکانی خێزانی پاش شەڕەکە گەیاندەوە یەك.

سوید بەرگری دەکات

ئەگەرچی مەبەستی نازییەکان کوشتنی ((هەر جولەکەیەك بوو دەستیان بیانگاتێ)) بەڵام هەندێ سنووردانانیان هاتە پێش وەك ئەو جولەکانەی هاوڵاتی ئەو وڵاتانە بوون کە دەبوایە ئەڵمانیا پەیوەندی باشیان لە گەڵ بکات، وەك وڵاتانی بێلایەنی وەك سویدو وڵاتانی تر کەوا هاوپەیمانی ئەڵمانیا بوون.

پاش جێبەجێ کردنی ((دوا چارەسەری بۆ کێشەی جولەکە)) لە نرویج لە ساڵی 1942دا بۆ دبلوماسیە سویدییەکان روون بۆوە کەوا رەگەزنامەی سویدی دەبێتە پاراستنی بەشێك لە جولەکە، هەروەها توانرا ئەو جولەکانەی کە سویدی نین لەم پرۆسانەدا سوود وەرگرن و بۆیان روون بۆوە ئەگەر بتوانن جولەکەکان لە دوورخستنەوە رزگار بکەن و ئەوەش بوارەکانی ژیان بۆیان گەورە دەکات.

دبلوماسیە سویدییەکان دەستیان بە دانوستانی رۆژانە کرد لە گەڵ دەستەڵاتدارانی ئەڵمانی لە نرویج و دانیمارك و هەنگاریا و ئەڵمانیا و فرنسا و بۆ ئەڵمانیەکان روون بۆوە کەوا سویدییەکان بەرژەوەندی سیاسییان هەیە لەوەی مامەڵەی چاك لە گەڵ هەندێ جولەکە بکرێت، ئەڵمانیەکان نەیانتوانی وەك خۆیان دەیانەوێت مامەڵە لە گەڵ ئەو کەسانە بکەن. سوید ئەوەی بە کار هێنا کە پێی دەگوترێت ((بەرگری بیروکراتی)) و سەلماندیان کەوا فەرمانبەرانیش دەتوانن بەرگری نازییەت بکەن. سویدییەکان لە بودابست سەرکەوتنیان بە دەست هێنا بەوەی ئیڤان دانیلسون، بارنەنجر، لارش باری و بێگومان راوول ڤالنباری پایە دبلوماسیەکانیان وەك دبلوماسی بێلایەن بە کار هێنا بۆ پارمەتیدانی 20- 30 هەزار جولەکە. هەمان ئەوە تاکتیکە لە لایەن دبلوماسیەکانی تری وڵاتانی وەك سویسرا و وڵاتی ڤاتیکان و ئەسپانیا لە بودابست بە کار هات.

لەم وێنەیەدا دبلوماسی سویدی راوول ڤالنباری لە پشت مێزی نوسینگەکەیدا لە بودابست دانیشتووە. بە هاتنی ئەو لە یولیو/تەمموز 1944دا پەیامنێرانی دبلوماسی وزەیەکی نوێی خەباتیان لە پێناو پارێزگاری جولەکە لە بۆدابست پەیدا کرد. دکتور ئەل بورزولت کە دایکوباوکی رەزامەندی پەیامنێرانی دبلوماسی سویدییان لە 25 مایو/ئەیار/ 1944دا وەرگرت نەمەی بۆ وەزارەتی دەرەوەی نوسیبوو: ((بوارم بۆ رەخسا بۆ ئەوەی پاکترین سوپاسم ئاراستەی وەزارەتی دەرەوەی پاشایەتی و پەیامنێرانی دبلوماسی سویدی لە بودابست رابگەیێنم بۆ کارە خێراو دڵسۆزیەکانیان. پەیامی پارێزگاریکە کاری خۆی لە هەموو بارێکەوە دەگێرێت. لەم بارودۆخە کەوا هاوکاری وڵاتێکی ئەوروپاییان

هەبێ، ئەوەش ماناکەی کەمتر نیە لە هەستکردن بە زیان)). سوپای سووری سۆڤیتی ڤالنباری لە ینایر/کانوونی یەکەم گرت و نەگەرایەوە سوید و چارەنووسیش هەر بزر بوو.
((نازییەکان تاوانبارن ، بەڵام ئایا ئێمە بێ تاوانین، ئایا لەو زەمانەدا شتێ هەبوو ئەنجامی بدەین بۆ رزگار کردنی قوربانیەکان و کاری پێویست بە خێرایی بکەین. ئەگەر هەر دوو حکومەتی بریتانی و ئەمریکی بەرنامەیەکی رزگار کردنیان دەست پێکردبایە بۆ بەر جەستە کردنی ئەو پێویستیە گەورەیە، دەیانتوانی بەم کارە هەڵسن.
جورج بیل، قەشەی تشیشستر (ئەنگلترا) 18 مایو/ئەیار/1943.

تەماشاکەرەکان

ئێمرۆ مێژوونوسەکان هۆکارە مێژوویەکانی قرکردن دەکەنە سێ جۆری سەرەکی: تاوانبارەکان، قوربانیەکان و تەماشاکەران، جۆری سێیەم لە تێروانینی رەوشتەوە لە جۆرەکانی تری ئاڵۆزترە. زەحمەتە لێپرسراویەتی کەسانێك دیار بکرێت بۆ ئەو کارانەیان کە ئەوان ئەنجامیان نەدابێت یان زانیاریك دانیان پێنەدرابێت، رەخنەگرەکان وەسفی تەماشاکەران و هەڵوێستیان کردووە و کەمتەرخەمیان بە جۆرێك لە بەشداربوونی دەزانن. بەڵام ئەم جۆرە بریارانە دەبێ زۆر وریایانە دەربچێت ئەگەر ناچار کرابیت ئەوە بکەییت.
ئێمە ئەوە دەزانین ئەوانەی تەماشاکەریان ناو دەبەن لە پلەی یەکەم دیموکراسی خۆرئاواییەکانە کەوا چەندین پارانەوەیان بۆ پارمەتیدانی جولەکەیان گەیشتێ، ئایا ئەو وڵات و دەستانەی کە بە تەماشاکەر ناو دەبرێن بەرپرسن لە رزگار کردنی ملیونەها جولەکەی رەگەزنامەی جیاواز؟ وەڵامەکەش دوورترە لە روونکردنەوەو لە چلەکاندا چەندین دەنگی جیاواز بەرزکرایەوە.

یەکێتی سۆڤیەت بۆمانی خۆی شەڕی کرد. ئەگەر زۆریشی بۆ یارمەتی جولەکە نەکردبێ ئەوە کراوە کەوا لە کاتی شەڕەکەدا لە یەکێتی سۆڤیەتدا جوداخوازی دژ بە جولەکە لەم وڵاتەدا نەکرا. هەڵوێستی ڤاتیکان بەرامبەر نازییەکان دوو دڵ بوو، زۆر لە قەشەو راهیبەکان لە رۆژانی شەڕەکەدا منداڵانی جولەکەیان شاردەوە. کەسانیش هەبوون پاش شەڕەکە یارمەتی نازییەکانیان دا بۆ راکردنیان بەرەو ئەمریکای خواروو. هەروەها پەیامنێری پاپا لە بودابست ئەنجلو روتا یارمەتی هەزارەها جولەکەیدا. بەڵام لە سلۆڤاکیا قەشە جوزێف تیسو هەزارەها جولەکەی رەوانەی ژوورەکانی خنکاندن کرد، ئەم جۆرە هەڵسوکەوتە دژ بەیەکانە وا دەکات زەحمەتە بێ بڕیارە گشتیەکان بدرێت. هەڵسەنگاندنی تەماشاکەران مەسەلەیەکی لە رادەبەدەر هەستیارە.

کە هێزەکانی هاوپەیمانان لە کۆتایی شەڕەکە ئوردوگاکانی گرتن و کاریان گرت، بە دیتنی دیمەنەکان سەرسام بوون، چەندین جار فەرمانیان بە هاوڵاتیانی ناوچەکەدا کە لە رێگاکانیاندا دەهاتنە پێشیان داوایان لێدەکرد ئەو هەزارەها تەرمە بۆگەن و رزیوانە بنێژن،

لەم وێنەیەدا دیارە کەوا هاوڵاتیانی نورنبێرگ ناچار کراون تەرمی گیراوەکانی ئۆردوگای گرتن هەڵگرن و بە ناو شاریاندا هێنان بۆ شاردنەوەیان.

((وا پێ دەچێ میللەت لە رایخی سێیەم زۆریان دەزانی لە ((بۆ نموونە حکومەت و کوشتنی هاوڵاتیانی نەڵمان)) یان کەمیان دەزانی لە ((بۆ نموونە حکومەت هاوڵاتیانی جولەکە)) ئەگەر ئارەزووی زانینیان هەبوو بێت. ئەوانەی نەیانەدەزانی، نەیاندەویست بزانن، ئەوەش لەبەر هۆی دیاری نەزانراوە، بەڵام ئارەزووی نەبوون لە زانین، ئەوەش زانیاری تەواوە کەوا مرۆڤ هەیە نایەوێت بزانێ)). جی‌بی ستیرن ، مێژوونوسێکی ئینگلیز و شاهیدێك .

((وەکو دایك‌وباوکم)) هەردووکیان هەواداری حیزبی گەلی نەتەوەیی بوون لە گەڵ ئەوەدام کەوا مرۆڤ لە ژیانیدا دەتوانێ بیری دژ بە سامیەت وەرگرێ و پەسەندی بکات بە بێ ئەوەی هزرەکان کاریگەری لە پەیوەندی کەسەکە بە خەڵکانی جولەکە بکات. دەکرێ بڕوا بکرێت کەوا شوێنەواری لێبوردن لەم هەڵوێستەدا بەدی بکرێت. بەڵام من گوناحەکە دەخەمە ئەستۆی ئەم ناویتە بوونە چونکە بۆم دەرکەوت من هاوکاری رژێمێکی نامرۆڤایەتیم کردبووبە بێ ئەوەی من خۆم گومانم لە پاکی و نیازی خۆم هەبێت. کە مرۆڤ دووان و پرسە بۆ ئەو هەمموو ناهەمواریيەی جولەکەکانی هەمموو وڵاتان رادەگەێنێ، یان جولەکە بە گێرە شێوەن و خوێنیان لە رووی رەوشتەوە بەبۆگەنی بزانێ. ناچار نەکراوم بیر لەو پیاوە پیرە بەرێزە لیڤی یان روسل کوهن بکەمەوە؛ بەڵکو بیرم هەر لە تەرمایی مێشکی ترسناکی ((جولەکە)) کردیتەوە.

کە گوێم لێ بوو جولەکە ناچارکراون کار وماڵیان جێبهێڵن و لە گیتودا زیندانی بکرێن. لە ناکاو ئەوەم لە مێشکدا چەسپا و ئەوەم لە هزردا گەڵاڵە نەبوو کەوا ئێوە ئەوە چارەنووستان دەبێت تۆ پیرە مێردەکە لیڤی. تەنیا جولەکە بوو راونران و پوکانەوە)).

ملیتان ماشمان، سەرکردە لە بوند دوتیر مدل، لقی کیژان (18 . 14) ساڵان لە کەتانیبی هتلر.

شاهیدەکانی کۆمەڵکوژییەکان

هەر لە ڕۆژی یەکەمی داگیرکردنی پۆلونیا لە لایەن ئەڵمانیاوە، توندوتیژی و دڕندایەتی بووە ژیانی ڕۆژانە. ئەو زیانەی بەر گەلی پۆلونیا - جولەکە و ناجولەکە گەلێك زۆر بوو، تا ئیمڕۆش وڵاتەکە لە ژێریا دەناڵێنێ، پۆلونیایەکان ناچار کرابوون نەك هەر شاهیدی قڕکردنەکە بن بەڵکو لە گۆڕەپانەکەی خۆیان لە گەڵیاندا بژیین، ژمارەیەکی کەمی پۆلونیایەکان هاوکاری نازییەکان بوون ، هاوکاتیش ئاسایی بوو کەوا پۆلونیەك زمان لە جولەکەیەکی هەڵاتوو بدات و یان بە پارە بیانشارێتەوە و دوایش خیانەتیان دەرحەق بکات، لە لایەکیترەوە هەزارەها پۆلونی خۆیان و خێزانەکانیان توشی مەترسی زۆر کرد کە یارمەتی جیرانە جولەکەکانیان دەدا. هەر تەنیا پۆلونیایەکان بوون کەوا بزافی بەرگرییان بە نیازی ڕزگارکردنی جولەکە دامەزراند.

پێش شەڕەکە پەیوەندی نێوان پۆلونیایەکان و جولەکە ئاڵۆز بوو و سیمای بێ باوەڕی و دژایەتی لە هەر دوولاوە بەدی دەکرا، سەرەڕای ئەوانەش نەیاری سامیەکان هەبوون یارمەتی جولەکەیاندا، ئەوەش لە بەر هۆیە ئاینیەکان یان لە بەر هاوسێیەتی بوو. بێجگە لە جولەکە و قەرەج هیچ کۆمەڵێکیتر وەك پۆلونیایەکان تووشی دەردەسەری نەهاتن. هەردوو لایەك دوژمنی هاوبەشیان هەبوو و بەرژەوەندییان لە یەك نزیك بوو.

(لە کۆی سێ ملیون جولەکە لە پۆلونیا 300 هەزاریان) ڕزگاریان بوو، کە گەڕانەوە هیچ یارمەتیان نەدراو بە ساردیش پێشوازی کران و بەچاوی دژمنداریش تەماشا کران. ڕاویان نرایەوە و دەست درێژیان کرایە سەر و دووبارە زۆریان ڕایان کردەوە. بەڵام ئیمڕۆ زۆر لە گەنجانی پۆلونی هەن بایەخ بە مێژووی جولەکەی وڵاتەکە دەدەن، لە پەرستگا جوولەکان و گۆڕستانە بە تاڵەکان، بەڵام جولەکەکان بزر بوون.

کامبودی فیوریم بە بیر دێتەوە، لە ئێوارەیەکی جوانی بەهاردا.
لە گەڵ ئاوازی مۆسیقای زیندوو لە وارشۆ لە لای چەرخوفەلەکە هەواییەکە.
مۆسیقای شلاگر دەنگی لێزمەی تەقەی پشت شورەکانی گیتوی پڕ کردبوو.
جوت سوارەکان بۆ ئاسمانی بێگەرد بەرز دەبوونەوە.
لە خانووی سوتاوەکاندا باهۆز جار ناجارێ حەزیای رەش هەڵدەگرێت.
خەڵکیش لە چەرخ و فەلەکی هەواوە ئاڵاکان دەگرنەوە
باهۆزە هەڵکردووەکە لە ماڵە سوتاوەکان تەنوورەی کیژۆڵەکان هەڵدەدانەوە.
تریقەی پێکەنینی خەڵکەکە و زەوقیان لە رۆژی شەممەی جوانی وارشۆدا
کەسانێ هەن لە وارشۆ و رۆمادا رەوشت وەردەگرن
بازار دەکەن، گوێ دەگرن، خۆشەویستی دەکەن
بێ ئەوەی هۆشیان لە سوتانگەکانی شەهیدان بێ
یەکێکیتر رەنگە رەوشت وەرگرێت
ئەوەی مرۆڤایەتی بێ دیار نیە
لە بیر چوونەوە قول دەبێتەوە و گەشە دەکات
گەرچی ئاگرەکان هێشتا دانەمرکاون
بەڵام ئەمجارە بیرم لە یەکێتی ئەو مردووانە کردەوە.
لە کامبودی فیوری، تشیسلاڤ میلوش
((نیلس ئوکە نیلسون کردیویەتی سویدی))

سیسلیا برزیلوکا خوێندکاری پۆلەکە بوو وا باسی هاورێیە جولەکەکانی خوێندنگای و چارەنووسیان دەکات:
((ئەگەر بە ئاوێنەیەکی گەورەکەر سەیری ئەم وێنەیە بکەین دیارە کەوا پۆلی پێنجەمی ئا لە شاری کوزڤو مەن بودولینە، دیاریشە کەوا بە بۆنەی نزیکبوونەوەی پشوی هاوین دڵشادن.
کە چوومە بەر خوێندن باوکم ئامۆژگاریکردم کەوا لە تەنیشت خوێندکاری جولەکە دانیشم و بەردەوام دەیووت: ((جولەکە خەڵکی زیرەکن ـ دەبێ مرۆڤ گوێیان لێ راگرێت)). بۆیە من هاورێیەکی نزیکیان بووم، بە تایبەتی لە گەڵ

روزا و کلارا. هەردووکیان لە ناوەندی پۆلەکە دادەنیشتین، روزا زۆر وریا بوو، پرچی دەکردە بسك و کەزی و بە لوولدراوی درێژی دەکردن و دوو گوڵی لە نزیك گوێیەکانی دادەنا. لە زمێریاریدا زیرەکترین کەس بوو و لە زمێریاری یارمەتی ئەوانی تری دەدا.
کە چووینە گەشتێك بۆ هەموو خوێندکارەکان نانی فرنسی هێنابوو، دایك وباوکی نانەواخانەیان هەبوو، کلارا لە تەنیشتی دادەنیشت و لە یەکتری جیا نەدەبوونەوە. کلارا پرچە لوولە چرەکەی دەکردە بسك. دڵشاد دەبوو کە بە توانجەکانی پێدەکەنین، ناسك و زیرەك بوو، لە وێنەکەدا دیارە لە تەنیشت دیوارا وەستاوە. لە تەنیشتی موشیو بە یاخەیەکی سپی دووقاتەوە راوەستاوە وە هەر کراسی وای لە بەر دەرکرد، سەری لە ناو لەپی دەستەکانی دەناو بیری دەکردەوە.
لەو کاتانەدا مامۆستاکە دەیووت: ((موشیو ، دڵنیام تۆ وەڵامەکە دەزانی))
بێگومان وەڵامەکەی دەزانی، سونیا لە لای چەپی پشتەوە دیارە ، تەنیا کیژۆڵەیە، رێك وپێك و ئەندام جوانە، بە سەماو گۆرانیەوە بۆ وانەکان دەچوو، لە دوای ئەوەوە سارا ((لێرە لە لای چەپەوە)) دێ پرچی رەنگ مسی سوورە، شەرمن بوو و لە گەڵ زمانی پۆلونی کێشەی هەبوو.
کیژ و کورێکیش هەبوون ناوەکانم لە بیر نەماون (....).
کە ئەڵمانیەکان هاتن هەموو منالە جولەکەکانی ئەم وێنەیان کوشت و هەروەها ئەوانەی لە خوێندنگاکەش بوون - دایك وباوك و خوشك و برا و خزمەکانیانیشیان. ئەڵمانیەکان هەموویان بردنە کانی بەردەکە و گوللە بارانیان کردن، بەم شێوەیە سێ بەشی هاوڵاتیانی شارەکە مردن. تەنیا چوار کەس رزگاریان بوو، شموك و دەستگیرانەکەی کە دایکم لە ژێر زەمینەکەی شاردنەوە و ساڵێك و نیو نانی دانێ و باوکیشم بەوەی نەدەزانی و رووداوەکانیان لەم ژێر زەمینە بەرێ کرد و کورێکیان بە مردوویی بوو و لە تەنیشت خۆیان شاردیانەوە و ئێمەش هەتا رزگاربوونیان نەمانزانی)).

دیموکراسیەکان دەرگاکانیان دادەخست

ئەو راونانە درندانەیەی ئەڵمانی نازیی دەرحەق بە جولەکەی دەکرد بە شێواوی دەگەیشتە ئەوروپای خۆرئاوا، نەریتە مرۆڤایەتیەکان و پەیدا بوونی هێزی دژایەتی سامیەت دژ بە یەك رووبەروو بوونەوە. زۆر کەس هیوادار بوون یارمەتی پێشکەش بە زیان لێکەوتووەکان بکەن، بەلام ترس وای لێکردن دەرگاکانی یارمەتی بە رووی هەزارەها جولەکەی راکردوو دابخەن. کەم لە سیاستمداران وێران بەرهەڵستی ئەو بریارانە بکەن کەوا لە مێژە رەگیان داکوتاوە، چەندین دەنگ بۆ کۆمەڵی جولەکەی ئەڵمانیەکان بەرز کرایەوە، سیجفرید هانسون بەرێوەبەری بەرێوەبردنی کاروباری کۆمەلایەتی دانیبەوە نا: ((نەماندەتوانی لە سینگمان بدەین و بڵێین ، ئێمە یارمەتی پەناهەندەکانمان داوە بە شێوەیەك پاڵپشتی باوەشەکراوەکان کراوە، ئەوەندە بەخشندەش نوبووینە بەدانانی مۆڵەتی نیشتەجێی بۆ ئەو بێگانانە کەوا لە ترسی راونان و رەشەکوژی دەهاتن)).

لە پایزی 1942زانیاری زۆر لە سەر کۆمەڵکوژی هەبوو و پاڵەپەستۆ زۆر لە سەر هاوپەیمانەکان هەبوو بۆ ئەوەی کاری بکەن، بەلام کاری بەرامبەر ئەوە وەك نەبوون وابوو.

دوایی حکومەتی ئەمریکا رێکخراوێکیان بۆ یارمەتیدانی جولەکە دانا بە ناوی ((چڤاتی پەناهەندانی شەڕ War Refugee Board))، حکومەتی بریتانیا دژ بوو و چڤاتەکە بە یاریەکی پروپاگەندەیی ناوبرد. سەرەرای ئەوەی ئەم رێکخراوەیە چەندین دەستکەوتی گەورەی هەبوو ئینجا هەندێ مێژوونوسان سیاسیەتی ئەمریکایان بەوە پێناسە کرد کەوا ((نسکۆیەکی گەورەبوو بۆ سەرۆك روزفلت)) ئەوانەی داکۆکیان لە روزفلت دەکرد دەیانووت باشترین کۆمەك بۆ جولەکە ئەوەیە بە زووترین کات شەرەکە تەواو بێ، ئەوەیان هەتا رادەیەك راست بوو، چەندین توژینەوەر دەیانەوێ رەخنە لەوە بگرن کە زۆرجار دەوترێت ((شکستی دیموکراسیەکان)).

گەران بە دوای شوێنێك بۆ پەناهەندەیی

پەناهەندەی جولەکەی لە پاپۆری ئەس ئەس سانت لویس پاش ئەوەی ناچارکران بگەرێنەوە ئەوروپا. لە 13/مایو/ئەیاری 1939 نزیکەی هەزار پەناهەندەی جولەکە لە هامبۆرگ سواری پاپۆری ئەڵمانی ئەس ئەس سانت لویس بوون بەنیازی راکردن لە دەست نازییەکان، مەبەستیان کوبا بوو بەڵام بوار نەدرا دابەزن. کۆششیان دۆزینەوەی شوێنێك بوو بۆ پەناهەندەییان لە ئەمریکا. پاش مانگێك دەبوایە بڕۆن بەرەو ئەنتفیربن لە بلجیکا. لە 17ی یونیو/حوزیران گەیشتنێ، سەرەرای ئەوەی هەندێکیان وارێکیان لە ئەنگلترا دەست دەکەوت، بەڵام لە دواییدا زۆریان کەوتنە دەست نازییەکان و رەوانەی ئوردوگاکانی قڕکردن کران.

ئیشمان راگرت و سەرباز و مەدەنیەکانی ئەڵمانی بەرە و حەشارگەکان رایانکرد، ئێمە زۆرمان وامان نەکرد، رەنگە هەستمان بە سەرکەوتن و هەندێ تۆڵە کرد. هیچمان نەبوو لەکیسمان بچێ، تەنیا چاوەرێی ئەوە بووین ئەو کارگە زەبەلاحە بروخێنین کە بۆ دامەزراوی ئەی جی فارین ئەندوستریمان دروستمان دەرکرد. کە ئەمریکاکان دەستی بە بۆمبابارانی راستەقینەکرد نەدەتوانرا هەستکردن بە دڵشادیمان بشارینەوە.

ئێمەش ژیانمان لێکەوت - کوژراوو برینـدار. جوان بوو کە بینیمان رەوە فرۆکەکان یەك لە دوای یەکدا لە ئاسمانا دەردەکەوتن، بۆمباکانیان بە تاڵ دەکرد، دروستکراوەکانیان دەرووخاند، هەتا ئەوانەی دەکوشت کە لە گەڵ میللەتی دەستەڵاتدار بوون، ئەوەی جێگای سەیرە کەوا پرۆسەکانی بۆمبابارانەکە ورەی بەرز دەکردینەوە. هیوامان زیندوو بۆوە بۆ رزگار بوون و هەڵاتن لەو دۆزەخەدا. بۆچوونەکان دوور دەرۆیشتن و بوونی پەیوەندی هاوبەشمان لە نێوان هاوپەیمانان و ئەو برالە نهێنیە بچوکەی ناو ئوردوگاکە هەست پێکرا، ویستمان لە نێوان رووخان و هەڵاتندا ریز کردنی هاوبەش بدۆزینەوە، رووخانەکەی کە لە ئاسمانەوە بە فرۆکە بۆمبا هاوێژەکان و مردنمان، ئێمە کە رامان کرد. هەتا

ئەگەر ناچاریش کرابایین بکرێینە مرۆڤی بە بۆمبا چێنراو ، بە داخەوە ئەوانە هەموو رووی نەدا.

شالوم لیندنباوم، یەکێکە لەوانەی لە ئوشفیتز ـ مونوفیتز بوو و لە ژیاندا ماوە.

بۆمباباران کردنی ئوشفیتز

لە بەر چاوی هەموو جیهاندا لە مایو/ئەیار 1944دا پرۆسەی دوورخستنەوەی جولەکە لە هەنگاریاوە لە رێگای سلۆڤاکیا بۆ ئوشفیتز ئەنجام درا. چەندین رێکخراو و کەسایەتی لە حکومەتی ئەمریکی و بەریتانی پارانەوە شتێ بکەن بۆ راگرتنی ئەم رۆیشتنە. داواش کرا بە تایبەتی بۆمبابارانی ئوردوگای قڕکردنی ئاوبانگ خراپی ئەو کات بیرکناو بکریت یان هێڵەکانی ئاسنی شەمەندەفەرەکان خاپوور بکرێت.

دوا ساڵی شەڕەکە بوو، هاوپەیمانەکان کۆنترۆڵی بواری ئاسمانی ئەوروپایان کردبوو، فرۆکە ئەمریکیەکان لە ئیتالیا هەڵدەستان و لە نزیك ئەو ناوچەیەدا و لە ئوردوگاکەدا دەفرین، بەڵام لە بەر چەند هۆ هاوپەیمانەکان گوێیان نەدایە ئەو داوایە بێ هیوایانە. هەندێ لە هۆیەکانی لایەنە رەسمیەکان شەرمەزاری دەبەخشێ. وەزیری بەریتانی ریتشاردلو وەڵامی سەرکردەی جولەکە حاییم وایزمانی لە سیپتمبر/ ئەیلول 1944 دا داوەتەوە: ((سەرکردایەتی هێزی ئاسمانی زۆر وردبینانە شرۆڤەی کردووە، بەداخەوە پێت رادەگەێنم کەوا لە بەر تەنگژە تەکتیکیە زۆرەکان لەم زەروفانەدا هیچ بژاری ترمان نیە بێجگە لەوەی داواکەت رەت بکەینەوە. هەندێ لە مێژوونوسەکان وا دەزانن دژایەتیکردنی سامیەت دەوری هەبووە، تا ئیمرۆش ناکۆکی هەر هەیە: سوودیان لەم هەلە وەرنەگرت بۆ رزگار کردنی ئەو جولەکانەی لە رێگاوە بوون بۆ ژوورەکانی گاز.

پەندەکان

نوسەری فرنسی خاتوو شارلوت دلبو گیراوێکی سیاسی بووە لە نوشفیتز . بیرکناو باس لە بناغە بێبنەکە دەکات کە لەجیهانی ئوردوگای نازیەکان دۆزرایەوە، نوسەرەکە وای لێکردبین کەوا بێ چاو قوچاندن چاودێری ئەم جیهانە بکەین و هەوڵ بدەین ((کە تێبگەین)) لە هەمان کاتدا ئەو زانینەی ئەو پێشکەشی کردین شارەزایەکانی ((بێ سوود)) بوون.

هۆفیانەی فڕکردنەکە توندرەویی دادەمەزرێنێ دژ بە دەست خستنی پەندەکان.

ئەو وێرانەی لە کاتی شەڕی جیهانی دووەم رووی‌دا تا ئێستاش لە دەرەوەی چوارچێوەی توانامانە بۆ تێگەیشتن، بۆ شەڕەکە دوو هۆکار هەبوون ، لە لایەك شەڕەکە سیاسی ((لاسایی)) بوو، ملیونەها کەس گیانی لە دەستدا. بەڵام هۆکاری دووەم جیاوازە، شتێکی تازە بوو ، شەڕێکی ئایدلۆژی بوو بە شێوەی سەرەکی دژ بە جولەکە بوو و ئامانجەکەشی سرینەوەی بایولوژیای بوون بوو لە ئەوروپادا. جولەکە لە ئەوروپا دوارۆژیان هەبوو ئەوەش پرسیارێکە بە کراوەیی دەمێنێتەوە بەڵام لەوە دڵنیاین کەوا کاری وا لە مێژوو و گەشەی ئەوروپا بە شێوەیەکی خراپ کرد.

ئێمە زۆر لە سەر کۆمەڵکوژی جولەکە دەزانین، ((چۆن)) ئەوەیان ماوەیەکی زۆر پرسیارێکی گرنگ بوو بۆ توژینەرەوانان، بەڵام پرسیاری ((بۆ)) . بۆ نموونە 90٪ منداڵانی تەمەن لە ژێر 15 ساڵیدا لە ئەوروپا دەبێ بمرن. ئەوەش ئیمرۆ گرنگە وەك چۆن ئەو کات بۆ قوربانیەکانیش گرنگ بوو. زۆر رۆشنفکرەکان بانگێشەی ئەوە دەکەن کەوا هەرگیز تێناگەن ((بۆ)) . تێگەیشتنی دوارۆژی تەواو بۆ فڕکردنەکە دەکەوێتە دەرەوەی چوارچێوەی توانینی تێگەیشتنی مرۆڤایەتی.

بەڵام نکۆڵیکردنی پشتاوپشتی پاش فڕکردنەکە یان بایەخ پێ نەدانی مەترسی گەورەیە بۆ دوارۆژی هاوبەشمان. بەڵام نوسەر بریمولیڤی دەڵێ: ((ئەوەندە ئاسان و خۆش نیە ئەم بناغەیە بەدکاریە هەڵدەینەوە (....) وا لە مرۆڤ دەکرێت بە ژانەوە تەماشای دوور بکرێت و نەکرێ ببینن و ببیسن: دەبێتە شەیدایی بۆ

مـرۆڤ هـەتا بـەرگری بکـات)). ((مـرۆڤ هیـوادار بـوو کـەوا مەسـەلەکە رووی نەدایایە، شتەکە تاریك و ناشیرینە، بەڵام لـەو کاتـەوە کە فرکردنەکـە رووی داوە تا ئیمرۆش دەبێتە بەشێك لە میراتی ئەوروپا)).

بە بۆچـوونی مێژوونوسـی عومـەر بـارتوق، ئـەوەیان کـارێکی زۆر ترسـناکە ((کە نەتوانرێت هیچ شتێ لە فڕکردن فێربین)). فڕکردن ((سەرجەم ناواخنـەکـەی و هـەموو بۆشـایەکان، جـارێکیتر بێمانـایـە)). دەرئـەنجام هـەموو پرسـیارەکان لـە دەوری دەسوورێنەوە کەوا پەنـدەکان هیچە. ئـەوە بۆچـوونێکی بـەهێزە، فڕکـردن ئەو کونە رەشەیە لە مێژووی جیهانی هاوچەرخ و مێژووی ئـەوروپا. فڕکـردن لـە بەر ئەوە رووىدا چونکە کەسانی وەك من و تۆ نەخشەی کۆمەڵکوژییان داتاشیوە و بـە چـەند سـاڵی بەردەوام جێبـەجێیان کـرد. دەتـوانـرا بـژاریتر بدۆزرێتـەوە و دەیانتوانی ئەوە نەکەن.

بەرپرسـیەتی هـەر دەکەوێتـە سـەر ئەسـتۆی باوکـەکان، مامۆسـتایەکان ، سیاسـتمداران و هـەموو ئـەو گەورانـەی منـاڵان فێـر دەکـەن و ئـەوانیش لە لایـەن خۆیانەوە مناڵان فێرکەن، بـژاری چـاك هەیـە . بـەڵام تـەنیا ئەگـەر مـرۆڤ بینـی و زانی کەوا بژاری خراپ بەرەو کێندەرێ دەروات.

((لە بەر ژمارە ترسناکەکانی قوربانیەکان ئەو تاوانانە بێ وێنەن، مەترسیدارتر ئەوەیە کەوا ژمارەیەکی زۆر لە کەسەکان یەکیان گرتووە بۆ ئەنجامدانی. (....) بەربەرەکانێیان کردووە لە سەر توندکاری و تاوان)).

روبرت ئەتش جاکسون ، دادوەر لە دادگاکانی نورنبیرگ.

ئای، ئەوانە کەی دەزانن

دەزانن کەوا برسیەتی پرشنگ لە چاوان دروست دەکات و تێنویـەتیش تـاریکتری دەکات

ئای، ئەوانەکە دەزانن

دەزانن مرۆڤ هەیە دەتوانێ ببینێ دایکی دەمرێ و گریانی نەیێت.

ئـای، ئەوانـەی کـە دەزانـن، دەزانـن کـەوا مـرۆڤ بـەیانیان پەرۆشـە بـۆ مـردن و ئێوارانیش لێی دەترسێت.

ئای، ئەوانەی کە دەزانن

دهزانن رۆژێك له ساڵێك درێژتره و چركهیهك له ژیان درێژتره
ئای ئهوانهی كه دهزانن قاچ له چاو ناسكتره و دهمارێك له قاچ به هێزتره و دڵ
له پۆلا رهقتره.
(.......)
دهزانن، ئازار دوایی نیه و تۆقاندن بێ سنووره، ئهوه دهزانن
ئێوه ئهوه دهزانن

شارلوت دلبو
((ئیڤا نوكربیرك وهریگێراوهته سهر زمانی سویدی)).

بهسهرهاته زیندووهكان
بهشداریكردنی راگهیاندنه له سهر قڕكردن.

له دانوستانی سهرۆك حیزبهكان له یونیو/حوزیرانی 1997دا یوران پیرشۆن سهرۆكی حكومهت پێشنیاری كرد كهوا كارێكی راگهیاندنی بهر فراوان له سهر قڕكردن بكرێت به ناوی بهسهرهاته زیندووهكان ، مهبهستیش ئهوه بوو قڕكردن له كاتی شهڕی دووهمی جیهان بكرێته خاڵێكی وهرچهرخان بۆ بابهتی هاوكاری مرۆڤایهتی و دیموكراسیهت و یهكسانی له نێوان هەموو خهڵكدا. له بهر رۆشنایی زانیاری و گفتوگۆ ئیش بۆ دژایهتی دووباره كردنهوهی ئهمه بكرێت. پێویسته قڕكردن زهنگی هوشیاركردنهوه بێت كهوا بهردهوام لێبدات تا هوشیار بین ئهوهك رووبدات ئهگهر بهردهوام نهبین له سهر گفتوگۆ له سهر دیموكراسی و بهها مرۆڤایهتیهكان.

دهستپێشخهرهكهی بهسهرهاته زیندووهكان له سێ بهش پێكهاتووه:
. چهلاكی كردن بۆ دهرخستنی ههڵوێستی سیاسی هاوبهش لهمهڕ حاشاكردن لهو هێزانهی قڕكردن رهت دهكهنهوه و پاڵپشتی ئهو ئایدلۆژیانهش دهكهن كه دوای كوشتنی به كۆمهڵن.

ـ زانیاری بۆ دایكوباوكان و هاوڵاتیان و دانانی لاپەرەیەك لە سەر ((تۆڕی ئەنترنێت)) بۆ زانیاری كۆ كردنەوە لە سەر فڕكردن، ناونیشانی ئەم لاپەرەیەش بەم جۆرەیە WWW.levandehistoria.org

ـ هاوبەشكردنی راگەیاندنی ئاراستە كراو بۆ خوێندنگاكان وەك فلیم. رێكخستنی كۆر بۆ مامۆستایان و كردنەوەی مەڵبەندی راهێنانی نیشتمانی بۆ توژینەوە و فێربوون لە سەر فڕكردن و كۆمەڵكوژی لە زانكۆی ئوپسالا.

هاوهەڵوێستی حیزبەكانی ناو پەرلەمان

فڕكردن یەكێكە لە درندەترین تاوان كە دەرحەق بە مرۆڤایەتی كراوە، نازییەكان ملیونەها مرۆڤیان كوشت، ئیمرۆ وا دەردەكەوێ كەوا ئەم تاوانانە ئەگونجاو بوون، گەرچی تەنیا هەر پەنجا ساڵ بەسەر ئەنجامدانی تێپەرییوە.

ئێمەی كە هەموویان دەخوازین لە كۆمەڵگایەكی پەیوەست بە بەهاكانی مرۆڤایەتی و دیموكراسی و دابینكردنی مافەكانی هەموو لایەك بژیین و رووبەرووی ئایدلۆژیای توندرەوی بەوەستین. ئاگرێ دەستەوەستان بەوەستین و ببینین كەوا هزری نازییەت وا گەشە دەكات و چۆن دەتوانین نكوڵی لە تاوانەكانیان بكەین. ئەوەی مێژووی لە بیر دەچێتەوە مەترسی بۆ دووبارەبوونەوەی دەكات. ئەوانەی تاوانەكانی نازییەكانیان بینیوە لە ژیاندا ماون. پێویستە بە مردنیان راستی رووداوەكانی پێش پەنجا ساڵ نەمرێت. پێویستە ئازارەكانیان لە بیر نەچێت. ئەركمان ئەوەیە كەوا كۆشش بكەین ئەمە دووبارە نەبێتەوە.

لەبەر رۆشنایی ئەم بناغەیەدا حكومەت دەستپێشخەری ((بەسەرهاتە زیندووەكان)) ئەنجام درا. ئەمەش خۆپیشاندانێكی گەورەیە بۆ زۆر كردنی زانیاری خەڵك لە سەر فڕكردن.

بەشداری كردنەكە گەورە بوو، ئیشە گرنگەكەش ئەوە بوو راوەستانی حیزبەكانی ناو پەرلەمان هاوشانی یەك و لە پشت دەست پێشخەری ((بەسەرهاتە زیندووەكان)). من وەك سەرۆكی حكومەتی سوید سەربەرزم بەوەی هەڤاڵبەندین لە خەباتا دژ بە نازییەت و لە پێناوی بەهاكانی مرۆڤایەتی.

یوران پیرشۆن ـ پارتی سۆشیالیستی دیموكراس.

بێـدەنگ بەرامبــەر فرنــەکانی ســوتاندنی ئوردوگاکــانی قڕکردنــی نازییــەکان راوەستام. لە لای گۆرە کراوە بە کۆمەڵەکان پاش سەر بڕینەکانی درندانەی شەڕی بۆسنە راوەستام. پێناسە کردنی کاریگەریـەکانی قڕکردنـی بـە کۆمـەڵی سەردەمی ستالینم خوێنـدەوە. رەنگـە ئەوانـە دووبـارە ببنـەوە ، هیتلـەرێکی نـوی مــەرج و پێویست نیە، یان ستالینێکی تر پەیدا بێتـەوە. بـەڵام ترسـان لـە بێگانـە دەبێتـە هۆی یـەکتری نـەبوردن، یـان رق مـەزن بکرێـت و لـە خـەڵکا بوورژێنیـت، ئینجـا بازنـەی کوشـتن پەیـدا دەبێتـەوە و فـراوان دەبێـت، کوشـتنی ئەوانـەی ناکاریـان جیاوازە، یان ئەوانەی بۆچوونیان جیاوازە، یان ئەوانەی بڕوای ئایینیتریان هەیە. جولەکە، یان سپی، یان رەش و خەڵکیتر. کوشتنی خـەڵکیتر بـەس لەبـەر ئـەوەی جیاوازن لە تۆ.

بۆیە زۆر گرنگە لە مێژوو فێربین ، پێویستە هەرگیز لە بـیر نەکـەین و پێویسـتە پەنـدی لێـوەرگرین. ئـەوەی لـە زۆر رەوشـا وەك كـەس و میللـەت و شارسـتانی جیامان دەکاتەوە هەر ئـەوەش گەشـەبوونمان دەوڵەمەنـد دەکات و وزەی دەداتـێ. کـاری هاوبەشـی تونـد لـە نێـوان کەسـەکان و میللـەتان و حکومـەتان دەبێتـە بەربەستی هێمن لە رووی درندایەتی بۆ کوشتارێکی تازە.

کارل بلت . پارتی پارێزگاران.

هەموو کەس تایبەتمەندی خۆی هەیـە و لـە بـەر جـۆری دیـای دەبـێ بـەرێزەوە پێشوازی لێبکرێت. بنچینەکانی کۆمەڵگای دیموکراسی ئەوەیە کەوا دەبێ کراوە و سینگ فراوان بێ بەرامبـەر کەسـانیتر بـێ گوێدانی ئـایین و رەگـەز و رۆشـنبیری یان ناسنامەی رەگەزەکەی. بەڵام ئەو پێوانەیـە هـەتا هەتایـە چەسپاو نیـە. بۆیـە دەبێ هەموو ئەوەیەك بۆ سەرکەوتن و بە دەست هێنانی راستیەکانی مرۆڤایـەتی و دیموکراسیەت بچێتە پێش. بۆیـە رێزگـرتن و سـینگ فراوانـی بابـەتی دارشـتنی یاساکان نین و یان چارەسەری بەرێوەبردن نین. ئـەو پێوانانـەی کـە دەمانـەوێت کۆمـەڵگای لـە سـەر دامـەزرێنین دەبـێ لـە ناخـەوە هـەڵقوڵاو بێـت بـۆ رێزگرتنـی هـەموو کەسـێك. لاسـاری دژ بـە کـەس لاسـاییە دژ بــە بناغـەکانی کۆمــەڵگای دیموکراسی مرۆڤایەتی. هەموو پێوانەکانی مرۆڤایەتی و بەهاکانی کەسـایەتی بـە یـەکجاری لـە سـەردەمی هتلـر و قڕکردنـدا ورد و خـاش کرابـوو، دەبـێ ئەمانـە

دووبـاره نەبێتـەوە، ئەوەشـە کـە ئێمـەی قـەرزاری ئەوانـە کـردووە کـە ژیانیـان لێکەوتووە، دەبێ هەموو کەسێك بـە چـاوی ئـادەمیزادی یەکسان تەماشا بکرێت، ئەوەیە کە ئێمە خۆمان بە قەرزاری دەزانین.

ئولوف یوهانسون / حیزبی ناوەند

((بۆیە جارێکیتر)) دەڵێین، ئێمـە بەرامبـەر تاوانـەکانی نازییـەکان پەشۆکاوین، ئینجـا جـارێکیتر و جـارێکیتریش پرۆسـەکانی فڕکـردن، ئوردوگاکـانی گـرتن، کۆمەڵکوژی روو نەداتـەوە، ئەوانـە دواجـار لـە بۆسنە و روانـدا روویدا. سـەرەڕای ئـەوەی ماوەیـەکی زۆر بـە سـەر لـە ناوچـوونی نازییـەت گوزەری کـردووە، بـەڵام هێـشتا درندایـەتی دەرحـەق بـە جیـاوازی بۆچـوون لـە بیرکردنـەوە لـە لایـەن حکومەتـە دکتاتۆرەکـان پـەیرەو دەکرێـت ، بۆیـە دەبـێ هـەر بڵێینـەوە ((نـا بـۆ دووبارە بوونەوەیان)) پێش هـەموو شـتێك دەبـێ بـەم گیانـە کار بکەین، ئەگەر درندایـەتیمان وەرگـرت وەك کـارێکی ئاسـایی ئـەوە ئێمـە وازمـان لـە خـەبات لـە پێناوی مرۆڤایەتی و پێوانە مرۆڤایەتیەکان هێناوە.

زانـین بناغەیـە و بەشێکی زانینـی پێویـست تایبەتـە بـە دژایـەتیکردنی سامیەت. مێژووەکەی، خەسڵەتەکانی و جیهانـە نەخۆشـەکەی ، سـەرەرای ئـەوەش دەبینـین پـارێزەرێکی سـویدی دووانـی ئـەوە دەدات کـە بۆچـی سـڵاوکردن وەك هتلـر کردەوەیـەکی دوژمنداریە. (لـە ینـایر/ کـانوونی دووەمـی 1998). بەشـی زۆری مۆسـیقای سـپی دەسـتەڵات کـە ئیمـڕۆ لـە جیهانـدا دەفرۆشـرێت سەرچـاوەیەکی سـویدە. لـە لای مـن ئـەو دوو نموونەیـە بەسـە بـۆ ئـەوەی بڵێم ((بەسـەرهاتە زیندووەکان)) کاریگەری گرنگی دەبێت.

لارش لیونبورگ حیزبی گەلی لیبراڵ.

بـۆ ئیمـڕۆ کـارێکی زیـدە گرنگـە فڕکـردن بـەبیر بهێنینـەوە، هـەر لەبـەر ئـەوە ناکەسانێ هەن نکۆڵی لە روودانـی فڕکردن دەکەنـەوە، بـەڵکو لەبەر ئـەوەش کە گەشەی کۆمەڵایەتی لـە ئـەوروپای ئیمـڕۆ ئـەوە نیشان دەدا کە هەنـدێ لێکچوون هەیە لە گەڵ ئەو کاتانەی پێشی وەرگرتنی نازییەکان دەستەڵات لە ئەڵمانیادا.

مرۆڤایـەتی لـە کـاتی شـەڕی دووەمـی جیهانیـدا قوربـانی گرانـی پاشـان زانـی و فێربوو کەوا ئەنگزە نابوورییەکان، زۆر بوونی بیکاری و بێ ئاسایشی کۆمەڵایەتی

وەك رابردوو هێزە نادیموکراسیەکان جیاوازی رۆشنبیری و رەگەزی دەبینن، خۆیان بە ئایدلۆژیای رەگەزپەرستی چەکدار دەکەن و لە قوربانیەك دەگەڕێن، ئەوەش بۆ ئەوەیە تا هەموو کەموکوریەکانی کە هاتوونەتە پێش ڕەوشە کۆمەڵایەتیە خراپەکانیان بخەنە ئەستۆی کە لە ئەنجامی نایەکسانی و ناراستیەکان پەیدا بوون.

بێگومان پەخشی زانیاری و زانیاری دژ بە نازییەت و رەگەزپەرستی کارێکی پێویستە، بەڵام دەبێ هاوشان بێ بە کردەوەی بەهێز و دژ بە بێکاری و جیاکردنەوەی ناوچەنشینەجێیەکان و ڕەوشە کۆمەڵایەتیە خراپەکانیتر.

گودرون شیمان/ حیزبی چەپ

ئێمە دەڵێین نازانین ئەوە چۆن رووی‌دا، مێژووەکەمان و ئەو کارەساتانەی پێش پەنجا ساڵ لە ئەوروپا رووی‌دا ، قڕکردن، رووی‌دا چونکە کەسانی وەك من و وەك تۆ بەرگرییمان لەبەر جیاوازی لە مافی مرۆڤ نەکرد. بەرگرییمان لە مافی ئازادی جیاوازی لە بۆچوون و بڕوا نەکرد. بەرگری نەکرا لە مافی ئازادی جیاوازی لە بۆچوون و بڕوا. ئاوێتە نەبوون دژ بە رەگەز پەرستی و دژایەتی بێگانە لە کاتی پێویستدا. پێویستە ئەم کارە دووبارە نەبێتەوە، تێگەیشتنی بەهاکانی مرۆڤایەتی بۆ هەموو مرۆڤێك پێویستی هاوبەشە، کارێکی زۆر بایەخدارە، تێگەیشتنی هاوکاری هاوبەشانە لە گەڵ نەوەکانی داهاتوو کارێکی بنچینەیی و پێویستە بۆ کۆمەڵگای دیموکراسی. پێویستە هەموومان بەرپرسیایەتی دامەزراندنی کۆمەڵگایەکمان لە سەر شانە کەوا جێگای هەمووومانی لێ‌ببێتەوە، کۆمەڵگایەك هەموو هەست بکەن هاوبەشن و هەست بکەن کەوا دەتوانن کاریگەریان هەبێ، کۆمەڵگایەك دیموکراسی و ئاسایش بپارێزێت.

ماریان سامویلسن، پارتی ژینگەی سەوز.

ئەوەی نکۆڵی لە راستیەکانی مێژوو بکات نکۆڵی لە خودی خۆی دەکات. ناتوانین لە شوورەیی مرۆڤایەتی و شەرمەزاری مەزن رزگارمان بێ کە نازیەکان لێی بەرپرسن. بەڵام ئەرکی ئەو ئەوانەیە کە ناتوانن لە بیریان بکەیین، ئەرکی هەموو خێزانێکە و هەموو کەسێکە کە دەوێرێت راستیەکان ببینێ و پارێزگاری لێ بکات و بۆ نەوەکانیتر بیانگوازێتەوە و پاسەوانیان بکات تا نەشاردێنەوە و

دەستكاری نەكرێن، ئەمانی مێژوو و بەرەڵڵایی وێرانی لە دوا دێت، ئێمە خۆمان بە ئاسانی هەڵدەخەڵتێنین كەوا ئەوەكەمان و سەردەمەكەمان دەتوانێ رێگا بە خراپەكاری و شێتی بگرێ. بوار بدەینە هزر رێبەری و دادمان بكات. هەموو كۆمەڵگەیەك بخوازێت رەگەزی هۆشیاری هەبێت ئەوەش هەڵوێستێكی ترسناك و ساختەیە. پێویستە هەموومان بوێرین بۆ هەموو كەسێك روون بكەینەوە كەوا كەس بێ گوێدان لە رەگەز و ئایین و تەمەن و رەگەز و كەلتوور... هتد بەهای چەسپاوی هەیە و نابێ پێشێل بكرێت. پێویستە ئەمانە لە ماڵ و چێشتخانە و شەقام و گۆرەپانەكان و دیدارەكان باسیان لێوە بكەین و بە كردەوەش پاڵپشتی بكەین، تەنیا بە خەباتی هاوشان دژ بەو هەڵسوكەوتانە بوەستن كەوا درۆكان دەیانجوڵێنن، بەوە دەتوانین دارۆژ زامن بكەین.

ئەلف سڤنسون. پارتی دیموكراسی مەسیحی

ناونیشانی كتێبەكە لە كتێبی پیرۆز، یوئیل 1: 3،2 وەرگیراوە.
((پیرەكان گوێ لەوە راگرن، ئەی دانیشتوانی هەموو زەوی سەرنج بدە، ئایا وەك ئەمە لە رۆژەكانتان یان لە رۆژەكانی باوكتان رووی داوە.
بە نەوەكانتان بڵێنەوە و ئەوانیش با بە نەوەكانی خۆیانی بڵێنەوە و بە نەوەكانی نەوەی تریش)).
ستیڤان بروشفیلد Stéphane Bruchfeld خوێندكاری دكتۆرا لە مێژووی هزر و توژینەوە لە مەڵبەندی توژینەوەی كۆچكردن Centrum för invandrings forskning لە زانكۆی ستۆكهۆلم ، لە بڵاوكراوەكانی ئەفرەت لە ڤرِكردن، ئاشیرنكردنی نازیەتی نوێ بۆ مێژووی پاش ئوشڤیتز Förnekandet av förintelsen. Nynazistisk historie förfalskning efter Auschwitz.
بول ئا.لیڤین Paul.A.Levine دكتور و توژینەوە، لە مەڵبەندی توژینەوەكانی فرە رەگەزكان Centrum för multietenisk forsking لە زانكۆی ئوپسالا. ئەندامی لیژنەی حكومی تایبەت بە سامانی جولەكە بە پلەی پسپۆر. بروانامەی بڵاوكراوەی هەیە لە ژێر ناونیشانی (لە بەرەللایی تا هەڵوێستێكی

کاریگەر: دیلۆماسیەتی سویدی و قڕکردن لە نێوان 1944ـ 1938دا) From indifference to Activism: Swedish Diplomacy and the Holocaust 1938-1944.
2ـ مافی چاپ بۆ ستیڤان بروشفلید و پول لیفین و سەرۆکایەتی وەزیران پارێزراوە.
نەخشەسازی: ئەیلسا فولفارت Elsa Wohlfahrt
وێنەکان: سانا یوهانسون / بیلدریسورس/ Sanna Johansson/ Bildresurs

نوسینەوە: لینا ئەلین
وێنەی لاپەرەکانی 65،57،53،44،32،24، Jakob Wegelius
وەرگێڕانی بۆ سویدی: ئیڤا ئوکربیری Eva Åkerberg
ماریتا زونابند Marita Zonabend
ئەنیتا کارپ Anita Karp
میالوڤینجارت Mia Lõwengart

وەرگێڕانی بۆ عەرەبی، Ayad Jabbar
وەرگێڕانی بۆ کوردی، Sherzad Heini
بەرهەمهێنان: Invandrartidningen
چاپ: چاپخانەی نورشتت ـ ستوکهۆلم Norstedts tryckeri 1999
لە سەر کاغەزی مونکن کریم چاپکراوە
ژمارەی جیهانی یەکگرتووی کتێب ....
بلاوکرانەوە: سەرۆکایەتی وەزیران / ستوکهۆلم
کتێبەکە لە دەست پێشخەری راگەیاندنی ((بەسەرهاتە زیندووەکان)).
لە ناوەرۆکی کتێبەکە نوسەرەکان بەرپرسن.
دەستەی کتێبە بەرنامەیەکانی دەزگای بەخشی ناتور نوک کولتور / یارمەتی بەخشی ئەم کتێبەی داوە.

HOLOKOST

SHERZAD HAINY